

بهشی دووازدهم

شعر و ئهدهبیاتی ئایینی یارسان

۹۰۱م - ۱۶۰۰م

له سهدهی دهیهمی مهسیحی له پال دوو بهیتهکانی بابا تاهیر - که ئهوانیش به شپوهیپکی تر به ئهدهبی یارسان دهژمیررین - ئهدهبی ئایینی یارسان به بهردی بناغه ی باله خانهی ئهدهبی رهنگینی کوردی دادهنری. ئهوه ئهدهبه بو خزمهتی بیر و باوهپکی گهلی کۆن کهوته ناوهوه، ئهوه بیر و باوهره شپوهیپکی سۆفیزی وهگرت بوو، خه ربکی «یه کیتی بوون» بوو. به گشتی سۆفیزی ئیسلامی که به شیک بوو له سۆفیزی کۆزمۆسی لهوه سهردهمه دا له روودا بوو. بیر و باوهری یارسان هه ره ئه وهنده شپوهی ئیسلامی وهگرت بوو، چونکه بایه خپکی تایه تی به عه لی کوری ئه بوو تالیب ده دا، به وهی یه کیک بوو له پهروه دگاره گه وه کانیان و به پهی دۆنا دۆن به له ش ئاده مزاد و به گیان کردگار بوو.

به پهی بیرو پای یارسانه کان له سهردهمی تازه دا، واته ده وهی پاش ئیسلام کردگار ههوت جار خۆی له بهرگی ئاده مزادا نوواندوه، هه ره جاردهش «چار مه له ک» یا پینج فریشته ی بووه، وه کو لای خوواره وه:

	۱	۲	۳	۴	۵
کردگار	جویراییل	میکاییل	ئیسرافیل	عیزراییل	؟
عه لی مورته زا	سه مان	قه نه بر		نه سپر	فاتیمه
شا خوشین	بابا بزورگ	کاکه ره زا	بافیقی	بابا تاهیر	ماما جه لاله
سولتان سه هاک	بنیامین	داوود	پیر موسا	مسته فا	دایراک
قرمزی	کامری جان	یاری جان	یاری		ره زیار
محهمه د به گ	جه مشید به گ	ئه لماس به گ	ئه بدال به گ	؟	په ری خان
خان ئاته ش	خان جه مشید	خان ئه لماس	خان ئه بدال	؟	دۆستی خانم

واتاکه‌ی:

(جبراییل دانایه)

پیر بنیامین، جبراییلی دانایه

دووهم ئیسرافیله ئەمه داووده

سێ‌یه‌م میکاییله خۆی له موسادا دهنوینێ

چوارهم عیززائیله به مسته‌فا دهناسری

پینجه‌م حوورولعه‌ینه، ره‌مزه له ناو مانا

شه‌شهم شه‌نتاییل به شیوه‌ی مه‌له‌ک نیرراوه

حه‌وته‌م ئیسماعیله به ناوی ئەیووت هاتووه)

به‌م جوّره لای یارسانه‌کان هیزی دروستکه‌ر «گیان» له ئاسمان ده‌بێ و «له‌ش» له سه‌ر زه‌وی ده‌بێ. به لایانه‌وه له‌گه‌ڵ ئەوه‌ی کردگار له بنج دا هه‌ر گیانیکه، به‌لام چونکه ده‌چیتته ناو له‌شی جوّراو جوّره‌وه خۆی له قالبی جیاواز دا پیشان ده‌دا، به‌م پێ‌یه به ناویش وه‌کو له‌ش زۆر ده‌بێ، بۆ به‌لگه له «ده‌فته‌ری پردیوه‌ری» دا سولتان سه‌هاک له شیعرێک دا به زمانی بنیامین (جو‌براییل) ده‌لێ:

داوود ره‌هه‌به‌ره‌ن، وه شوون و شه‌سا

خواجام «قودرته» بێ، غولام سه‌رمه‌سا

یاران به‌یانی، شاه‌پید و گه‌وا

یادیم وه ده‌رگای، خواجای «شه‌نتیا»

ئه‌وسا پادشام، نه ده‌وون «یا» بی

نه ئه‌رز نه سه‌ما، نه سه‌وره‌ییا بی

نه زات نه به‌شه‌ر، نه شه‌رت نه قه‌رار

نه له‌وح نه قه‌لم، نه ده‌نگ نه دیار

واتاکه‌ی:

داوود رێبه‌ره و نیرراوه

خواجام (مورشیدم) قودرته، من غولامی (مریدی) سه‌ر

مه‌ست بووم

یاران به‌لگه و شاهیدی ده‌ده‌ن

له ده‌رگای خواجه‌ی شه‌نتیا (داوود)

ئەوسا پادشام (لە دۆنا دۆن) «یا» بوو
نە ئەرز، نە ئاسمان، نە ئەستێرەکان هەبوون
نەزات، نە بە شەر، نە ئەرز نە قەرار
نە لەوح نە قەلەم نە ئاواز نە خەلک هەبوون

لێرەدا ناوەکانی «قودرەت» و «شەنتیا» و «یا» ناوی کردگارن لە ئایینی یارسان دا.
میینۆرسکی لە بابەت «یا» کە ناوی کردگارە، لە سەر ئەو باوەڕە یە کە ووشە ی
«بنیامین» بە مانای «کۆری (یا) ئەمەین هاتووە»، موعادەلە کە بەم جۆرە دادەنێ:
«بنیامین = بن (بە مانای کۆر) + یا + ئەمەین = کۆری (یا) ئەمەین».

لە پاش دروست کردنی حەوتە کە ی خاوەن کار (کە گیانی خودان)، چل مەخلووقی تر
دروست کرا، بە شیتو و ئەدگار و سیما لە حەوتە کە دەکەن. شیخ ئەمیر لەم لایەنە وە دەلێ:

چل شەمع، چل چرا، چل دانه فەنەر
چل گول، چل گەوهەر، چل جامی جەوهەر
هەر چل یەکی بی، یەکی هەر چل بی
سەرما یە ئەسلەش، شای بەرزەمل بی
واتاکە ی:

چل مۆم، چل چرا، چل دانه نەفەر
چل گول، چل گەوهەر، چل جامی لؤلؤ و مرواری
هەموو چلەکان یەکیکن، یەکیش هەموو چلەکانە
بنج و بناوانیش شای گەردەن کەش و سەر بلنە

ئایینی یارسان تەنیا خەریکی هێزی چاکە نەبوو لە «بوون» دا، ئەویش وەکو هەموو
ئایینەکانی تر بیرورای تایبەتی بوو لە بارە ی هێزی خراپە وە.

بەم جۆرە ئەوانیش شتیکی وەکو شەیتانی موسولمانان و ئەهریمەنی زەردەشتی یان و
ئیبلیسی ئایینەکانی تریان هەیه، بەلام بیرورایان بەرامبەر بەم هێزە لەگەڵ بیرو رای
ئایینەکانی تر یەکتری ناگرەووە. ئەوان لە سەر ئەو باوەڕە کە «مەلەک تاووس» کە سیتیکی
خێر خوا و باشە، چونکە ئەوانە ی فەرمانی خودا بەجێ ناهێنن و پیاوی خراپن دەدرێنە
دەست مەلەک تاووس بۆ ئەو ی تەنبی یان بکا و سزایان بدا، بەم کردەو یە دەبێتە شەر
بۆ خراپان، هەر لەو کاتە دا لە لاییکی ترەو وێنە ی دروشمی خێر و چاکە دەنوێنی.

لەم ڕووەوە شاعیریان دەلێ:

ناوەش ناووس بـ
زاتی شاخۆشین، ناوەش ناووس بی
عەلی مورتەزا، هەم کەیکاووس بی
خواجە عەلادین، «مەلەک تاووس» بی

واتاکە ی:

ناوی ناووسە
زاتی شاخۆشین ناوی ناووسە
عەلی مورتەزا کەیکاووسە
خواجە عەلادین مەلەک تاووسە

هەموو بەرھەمی شیعری ئایینی یارسان جگە لە نرخێ ئیستیتیکی وەکو بەرھەمیکی ئەدەبی - ھونەری داھێنراو، سەرچاوەییکی گرنگ و بنچینەییشتن بۆ زانینی راستی ئەم ئایینە و نووسینەوێ میژووی پەیدا بوون و پەرەسەندن و بە سەرھاتی بە تاییەتی لە دەوری تازە دا کە دەکەوتتە دەوری ئایینی موسوڵمانی لە کۆمەڵی کوردەواری دا.

کتیبی سەرەنجام

شیعری ئایینی یارسان وەکو هەموو ئەدەبی ئایینی بە درێژایی ڕۆژگار دروست بوو و لە پاشانا کۆکراوەتەو، گەلێ جار خاوەنی ئەم شیعراوە نەناسراون. بەلام خۆیان شیعەرەکان دەدەنە پال کردگار و فریشتە و پیر و پیاو چاکانیان. بەم پێیە لە ھەر ناوچەییەک دا کۆمەڵیک شیعەر پەیدا بوو، یا کۆمەڵە شیعری شاعیریەک کۆکراوەتەو، ئیتر بە ناوی ناوچە، یا ڕۆژگار، یا ناوی خاوەنەکە یەو کەوتۆتە ناووە. بە دەسنووسی کۆمەڵە شیعەرەکان دەلێن دەفتەر، شیعەرەکەش خۆی «کەلام» ی پێ دەووتری، ھەندێ جار بە ناوی قوناغ (دەورە) ی کردگارەکە، یا فریشتەکەو دەنری، وەکو «دەورە شاخۆشین» واتە ئەو شیعراوەی لە ڕۆژگاری ژبانی شاخۆشین و تراوون، لە لایەن خۆیەو یا یارانی یەو.

لەمەو ئەو دەردەکەوئ کە یارسانەکان تەنیا یەک کتیبی پیرۆزیان نەبوو، بەلکو هەموو تیرە و بەش و تاییەفە و بنەمالەییکی تاییەتی خۆیانیان ھەبە، ھەندێ جار جیاوازی و تەنگۆچەلەمەش بەدی دەکری لە ناوەرۆکی کتیبەکانیان دا.

کتیبی سهره نجام یه کیکه له کتیبه گرنه گه کانی ئایینی یارسان، مینۆرسکی له سالی ۱۹۰۲ ده سنووسیکي راستی ئەم کتیبه ی دۆزی بووه وه، له سهرده می گه شته کانی له ئیران و کوردستان دا، ده سنووسه که له سالی ۱۲۵۹هـ / ۱۸۴۳م نووسرا بووه وه. ئەم کتیبه گرنه بریتی یه له میژووی ئایینی یارسان، له پاشانا مینۆرسکی ده سنووسه که ی بلاو کرده وه، زۆریه ی به زمانی فارسی بوو، هه ندی په خشان و شیعریشی تیدا بوو به دیالیکتی گۆرانی ی زمانی کوردی، ئەمه ی هه موو گۆری یه سهر زمانی روسی و له سالی ۱۹۱۱ بلاوی کرده وه.

ماشه ئالا سووری کتیبی سهره نجامی ناو ناوه «سرودی ئایینی یارسان»، کتیبه که بریتی یه له کۆمه لیک له سرود و گۆرانی ی ئایینی. سهره نجام ناوی ده فته ریکي به ناوبانگه له ده فته ره کانی یارسانان. ئەم کتیبه به په خشان ده ست پێ ده کا و به شیعر دوایی دێ، به دیالیکتی گۆرانی ی زمانی کوردی نووسراوه ته وه. یارسانه کان سهره نجام به به ره می سولتان سه هاک داده نین، له سهر ئەو باوه رهن که خه لکی ساکار ئەو تووانا یه یان نی یه له ماناکانی بگهن. بلاو که ره وه له کۆتایی کتیبه که دا ده لێ: له و کاته ی ویستم سوپاسی سه یید فه روخ ئاته ش زه رکه بکه م بۆ یارمه تی یه کانی له دانانی کتیبه که م دا، ووتی: که س ناتوانی له م که لامانه بگا، ئەمه موعجیزه ی سولتان سه هاکه.

کتیبی سهره نجام یا سرودی ئایینی یارسان له دوو به ش پیک هاتوه، به شی یه که می په خشانه و به شی دووه می شیعر. په خشانه کان له پارچه پیک هاتوون، سهره تایی په خشان به دروست بوونی «بوون = گه ر دوون» ده ست پێ ده کا، خو و ره و وشت و ره سم و عاده تی یارسانه کان ده خاته روو. هه رچی سروده شیعی یه کانی شین بریتین له (۱۰) پارچه، وه کو لای خوواره وه:

- سرودی یه که م: «خان ئەلماس وه سفی دروست کردنی بوون ده کا».
- سرودی دووه م: «عالی قه له ندهر وه سفی گۆرانی ناوه وه ی خۆی ده کا».
- سرودی سێ یه م: «گفتوگۆی سولتان سه هاک له گه ل رپه ر میکاییل».
- سرودی چواره م: «له بابته گرنگی ی کردگار ناسین و لێ بووردنه وه یه».
- سرودی پینجه م: «له بابته ره سم و شه عاییبری قوریانی یه وه یه».
- سرودی شه شه م: «له مه دحی داووده».
- سرودی چه وته م: «له مه دحی مه عشووق عه لی یه».
- سرودی هه شته م: «له مه دحی یادگار».

سرودی نۆیه م: «له مه دحی جه مشیده».

سرودی دهیه م: «له ته لقینی مردوو».

جی خۆیه تی له م ماوه یه دا سرودی هه وته م و هه شته م وه کو نمونه و به لگه ییک
بخزینه روو، چونکه سرودی هه وته م له بابته عه لی یه وه یه، که به نه ته وه عه ره به، وه
سرودی هه شته مییش له بابته بابا یادگار ده وه یه که به نه ته وه کورده. به لام ده بی ته وه ش
بزانین که یارسانه کان خۆیان و هه مو سه رکرده کانیان به نه ژاد کوردن.

سرودی هه وته م:

ئه وه ل ئاخیر یار

بووا نام سه نای، ئه وه ل ئاخیر یار
یار یه عنی مه ولام، ساحیب زولفه قار
ئوستادی ئه زه ل، جه به ر تا وه بار
میعمار ی که ونه یین، سه ما سی و چار
سه مای چار مه له ک، په یکی په یغام ئار
یه ک لومه ع نووری، وه را نام خۆوه ر
قه رار دا نه رووی، سه ما چون گوهر
یه ک نووری هه نی، قورسی قه مه رهن
موسه ووهر نه رووی، عه رشی ئه نوهرن
ئه خته ر بی شه مار، ساییت و سه ییار
په ری پۆشنایی، شه بسستانی تار

واتاکه ی:

سه ره تا و کۆتایی ته نیا یاره

سه نا خووانی به، سه ره تا و کۆتایی ته نیا یاره

یار یه عنی مه ولام، ساحیبی زولفه قاره (عه لی)

وه ستای «بوون» ه، له ووشکایی و زه ریا

هه ر دوو گیتی و هه ر سی و چووار (هه وت) ئاسمانی

دروست کردوه

ئاسمانی چووار مه له ک و په یکی په یام هینه ر (جبراییلی)

دروست کردوه

تیشکیک له نووری ناوئرا پۆژ

جی ی خوی له ئاسمانا گرت وهک گه وهه ریک
نووریکى تری بوو به مانگ
وینه یان له رووی عهرشی ئه نوهر کیشراوه
ئه ستیره بی ژماره به ، نه بزوتوو و گه پوک
بوئه وهی تاریکه شه و رووناک بکاته وه

سروودی هه شتم:

یادگاری یار

ده خیلهن ئامان، یادگاری یار
یا زاتی زات پاک، سهرداری سه رکار
نازی ناز رهواج، ژ پهروهردگسار
چلانه چل تهن، سه بیز پۆش نوور پۆش
سه رانه ی باقی، تیژ هۆش تیژ گۆش
رهواجی ههر دین، سه رهلقه ی شاهان
جه مشیدی جهه بهن، شۆن بهری راهان
ئیره جی یه حیا، سیا وه حشی که ی
حوسین شه هید، نه که ره لای ته ی
عالی قه له ندهر، تاهیر قه له ندهر
هه نی چیش وا چووم، پووری ئه سکه ندهر

یادگار ده خیل، تو تاجی شاهی
تو تاجی تاجیه خش، جیهان نه مایی
یادگار وه ههق، سولتانی سه رجهم
وه ئیسمی سولتان، سه ده هه زاران که م
وه هه ققی داوود، ره هبه رهن وه نوور
وه هه ققی عیسا، مووسای کوهی توور
وه شای یه رزه مهل، پیره ره نگینه ن
پیری ئه و شاهه ن، ئیسمه ش سه نگینه ن
مه تله بی حاجه ت، «فاربخ» ره واکه ر
وه ساحیب که ره م، سولتان سه روه ر

واتاکەى:

يادگارى يارى من
دهخيل و ئامان، يادگارى يارى من
ئەى زاتى زات پاك، تۆ سەردار و سەركارى
پەروەردگار نازى تۆ ھەلدەگرى
چل فرىشتەى كە نوورى سەوزيان پۆشيوە
نووشكى بىر و ئاوازی نەمرن
سەردارى ئايىن و سەر ھەلقەى شاھانى
جەمشىدى جەمى، رى پيشاندر و شوون ھەلگرى
ئىرەجى يەحيا و سىاوەشى كەى
حوسىنى شەھىد لە ساراي كەرىە لا
عالى قەلەندەر و تاهىر قەلەندەر
ھەرچى ترىش بلىم تۆ زياترى، كورى ئەسكەندەرى

يادگار دەخيلتم تۆ تاجى شاھانى
تۆ تاج پيشكىش بە ھەموو شاھان دەكەى
ئەى يادگار بە ھەقى سولتان جەم
بە ناوى سەد ھەزاران سولتان ھىشتا ھەر كەمە
بە ھەقى داوود، پىبەرى رووناكى
بە ھەقى عىسا، بە مووسا كىوى توور
بە شای بەرزەمل، بە پىر رەنگىن
پىرى ئەو شاھەىە كە ناوى سەنگىنە
نيازى (فارىخ) بەپىنە دى
بە ھەقى ساحىب كەرەم و سولتانى سەرور

قوناغەكانى ئەدەبى ئايىنى يارسان

پىرى يارسانەكان خاوەن بىر و باوەر و خويندەوار بوون، بە زمانى كوردى بىريان
دەكردەو و قسەيان دەكرد، بىروا و فەلسەفەى ئايىنەكەيان بە شىعر دەردەبرى، لە قالبى
شىعرى مىللى فۆلكلورى نەدەچوونە دەرەو، ھەر ئەو قالبەيان بەكار دەھىنا بۆ مەبەسى
دەرپىنى ھەست و نەستى دەررونيان و دەستورى ئايىنەكەيان. بى گومان ئەم پىرانەى

تایبینی یارسان بهم بهرهمانه دهبن به شاعیر و خویمان و شیعیریان دهچنه ناو میژووی
ئهدهبی نهتهوهه.

ئهدهبیاتی تایبینی یارسان به گشتی به سهر سئ قوناغ دابهش دهکری:

۱- قوناغی یهکهه: ئهدهبیاتی تایبینی یارسان له سهدهکانی (۱۰-۱۲م) یه، ئهه
بهرهمه ئهدهبی - تایبینی یه لهو دهفتهر و نامانهدا پارێزراوون که به ناوی «دهورهی
بالوول»، «دهورهی بابا سهرههنگ»، «دهورهی شا خوشین»، «دهورهی بابا ناووس» توهار
کراوون، نویشکی ئهمانه له کتیبی «سهرههنگام» دا نووسراونهتهوه.

یارسانهکان له سهر ئهه و باوههه که له دهورهی ئیسلام دا، له سهدهی دووهمی ههجره
بالوولی دانا (۸۰۶م کۆچی دووایی کردوه) یهکهههین کهس بووه که تایبینی یارسانی له
ههوامان تازه کردۆتهوه، ههندی شیعی کوردیشیان به ناوی ئهوهوه له بلاوکراوهی
«دهورهی بالوول» دا نووسیهتهوه!

۲- قوناغی دووهه: ئهدهبیاتی تایبینی یارسان له سهدهکانی (۱۳-۱۵) یه، ئهه
بریتی یه له گرنهتیرین دهوری تازه کردنهوهی تایبینی یارسان که له سهر دهستی سولتان
سههاک بووه. کتیبی سهرهکی ئهه تایبینه «سهرههنگام» ه و له نووسینی سولتان سههاکه.

ئهو شیعیرانهی سولتان سههاک و یارانی دایانناوه هونهریکی سهرکهوتوه و پۆپه
ئهدهبیاتی تایبینی یارسانه. جگه له سهرههنگام له رۆژگارانی ژبانی سولتان سههاک گهلی
کتیبی ترکهوتونهته ناوهوه، وهکو «دهفتهری پردیوهری» که «دهفتهری دیوانه گوره» شی
پێ دهلتین، «دهفتهری ساوا»، «دهفتهری رامیار»، «دهفتهری زولال زولال»، «دهفتهری
گهواهی غولامان»، «دهفتهری شندروئ»، «دهفتهری عابیدینی جاف» و هی تر.

۳- قوناغی سئ یهه: ئهدهبیاتی تایبینی یارسان له سهدهکانی (۱۶- تا سهرهتای سهدهی
۲۰ه)، ئهه دووباره کردنهوهی بیروپای سولتان سههاکه. له پاشانیسا بزوتنهوهی
شیعی تایبینی یارسان تا سهرهتای سهدهی بیستهه بهردهوام بوو، بهرهمه ههه
گرنههکانیان ئهه دهوه کهلام و دیوانانهه: «دهورهی ئاتهش بهگی»، «دهورهی بابا
جهلیل»، «دهورهی چل تهن»، «دهورهی حهیدهری - سهید براهه»، «دهورهی هه یاس»،
«دهورهی ههفتهوانه»، «کهلامی ئهلاماس خان»، «دیوانی دهرویش قولی کندی»،
«دیوانی زولفهقار»، «دیوانی سهید یه عقوویی ماهی دهشتی»، «دیوانی شا تهیمووری بانی
یارانی»، «دیوانی قاسید = قاصد»، «کهلامی شیخ ئه میر»، «کهلامی نهوورۆز». به پێی

به‌نامه‌ی ئەم کتێبه تەنیا قۆناغی یەكەم و دووهم له ئەدەبی ئایینی یارسان دەکەونه ناو ئەم بەرگه‌وه، ئەوه‌ی تر له دووایی دا له شۆینی خۆی دا باسی لێوه دەکری.

قۆناغی یەكەمی شیعری ئایینی یارسان

ئەم قۆناغه ناوی هەندی له پیری یارسانمان بۆ دەور دەکاتەوه، بێ گومان بەرهمی شیعری ئەم شاعیره پیرۆزانه به سه‌ره‌تای ئەدەبیکی ئایینی به‌رز دادەنری له میثرووی ئەدەبی کوردی دا.

بابا سه‌ره‌نگی ده‌ودانی ٩٣٥م - ١٠٠٧م

بابا سه‌ره‌نگ کورپی ئیبراهیمی ده‌ودانی‌یه، له هه‌رتیمی ده‌ودان، له ناوچه‌ی شاخی شاهۆی هه‌ورامانی له‌هۆن له خووارووی شاری سنه له سالی ٣٢٤هـ / ٩٣٥م له دایک بووه. سالی له دایک بوونی به‌م دێر شیعره تۆمار کراوه:

وه سه‌نه‌ی سێ سه‌د بیست و چوار هه‌جری

هاتیف نامی ئەو جه شاهۆ چری

له دووا سالانی سه‌ده‌ی چوارهمی هه‌جری (٣٩٨هـ / ١٠٠٧م) کۆچی دووایی کردووه و له گوندی ته‌وتله‌ نێژراوه، زۆربه‌ی رۆژگاری ژبانی له هه‌ورامان بردۆته سه‌ر.

هەندی دوو به‌یتی بابا سه‌ره‌نگ و یارانی له «دەفتەری دەورە‌ی بابا سه‌ره‌نگ» پارێزراون. ئەوه‌ی سه‌رنج راده‌کێشی ئەوه‌یه به‌رهمی شیعری دەورە‌ی بابا سه‌ره‌نگ هه‌مووی به‌ شێوه‌ی دوو به‌یتە، وه هه‌ر چوار نێو دێره‌ شیعەر له سه‌ر یه‌ک قافییه‌ ده‌بێ.

١

په‌ی ئامانتان، په‌ی ئامانتان

گه‌رد ئاماده‌ بان، په‌ی ئامانتان

ئەز مه‌له‌هم مه‌نیه‌ و نه‌ زامانتان

مه‌ره‌سم وه‌ هه‌ق ئیمامانتان

واتاکه‌ی:

(پێوستمان به‌ یارمه‌تیتان هه‌یه‌

هه‌موو کۆ بینه‌وه‌ بۆ یارمه‌تی

برینتان مه‌له‌م ده‌که‌م

مافی رابه‌ر و ئیمامانتان را ده‌گرم)

له م شيعره دا ئه و راستی يه مان بو ئاشکرا ده بی که له و سه رده مه دا گه لی بیرو راو تیبینی به رامبهر به تاین له ناو ئیسلام خو ی دا پهیدا بوو بوو، له بهر ئه وه چهند و چوون و زۆرانبازی نه وه کو ته نیا له نیوان ده سه لاتنی خه لیفه ی عه باسی که پتیره وی شه ربعه تی ده کرد له ناوه وه بوو و ده سه لات به ربه ره کانی ی ده کرد، به لکو بی به زه بی یانه قه لاچۆی پاشماوه ی تاینه کۆنه کانی شیان ده کرد. له مه وه ده تووانین بیر له وه بکهینه وه که با با سه ره ننگ نه م شيعره ی له کاتیک دا ووتبی که ته نگو چه له مه له نیوان ده سه لاتنی خه لیفه ی عه باسی و هاوولاتی یانی شاره زوور و هه ورامان له ناوه وه بوو بی، له مه ئه وه مان بو ئاشکرا ده بی که تاینی یارسان له م ناوچه دا به هیتز بووه و کاری تاینه کۆنه کانی پتوه دیار بووه به تاییه تی تاینی زه رده شتی.

۲

سه ره نگی ده ودان، سه ره نگی ده ودان
 ئەز که نامان، سه ره نگی ده ودان
 چه نی ئیرمانان، مه گیلیم هه ردان
 مه کۆشم په ری، تاینی کوردان
 واتاکه ی:

(من که سه ره نگی ده ودانم
 ئیمه که ناومان سه ره نگی ده ودانه
 له گه ل یاران له زه وی و هه ردان ده سوو پری نه وه
 تیده کۆشین بو زیندوو کردنه وه ی تاینی کوردان)

شاعیر لیره دا به ته واوی دیاری ده خا که تاینی یارسان به رده وامی تاینه کۆنه کانی پیش ئیسلامی ئه و ناوچانه یه، دیاره مه به سی له تاینی پیشووی کوردان تاینی زه رده شتی به.

۳

ها یا گه م چۆله ن، ها یا گه م چۆله ن
 وه وینه ی فه رهاد، ها یا گه م چۆله ن
 لالم نه باله ن، پۆستم نه کۆله ن
 هامده مم کۆهه ن، یاران نه هۆله ن

واتاکه‌ی:

(جیگه‌م چۆل و بیابانه
وه‌کو فه‌ره‌اد جیگه‌م چۆل و بیابانه
بازیه‌ند له قۆل و پۆست له کۆلم دایه
هاو ده‌مم کیوه، یارانم بی ئارامن)

شاعیر له‌م دوو به‌یته‌دا ده‌گه‌رێته‌وه سه‌ر شێوه‌ی ره‌مزی سو‌فیزم، وێل و سه‌ر گه‌ردان له ده‌شت و چۆل و هه‌ردو بیابانان ده‌سوورێته‌وه و له شوێن راستی‌دا ده‌گه‌رێ.

٤

هه‌فتم سه‌ر خێلن، هه‌فتم سه‌ر خێلن
جه ئاسمان دا، هه‌فتم سه‌ر خێلن
هه‌ر یه‌ک وه‌ره‌نگی، نه‌گه‌یشت و گێلن
هه‌ر یه‌ک په‌ی کاری، ئاواره و وێلن

واتاکه‌ی:

(حه‌وت ته‌نم سه‌ر ده‌سته‌ی خێلی فریشته‌کانن
له ئاسمانا حه‌وت ته‌نم سه‌ر ده‌سته‌یه
هه‌ر یه‌که‌ی به‌ ره‌نگی خه‌ریکی کاره
هه‌ر یه‌که‌ عه‌ودالی کاریکه و به ئاسمانا بلاو بوونه‌ته‌وه)

مه‌به‌سی شاعیر له «حه‌وت له‌ش» حه‌وت فریشته‌یه، ئه‌مانه له پێش دروست بوونی ئاده‌مزاد هه‌بوون، کاری ئاسمان و زه‌وی‌یان پێ سپێرا بوو. مێشکی ئه‌و فریشتانه کردگار خۆی بوو. له ئاقیستاش باس له‌و حه‌وت فریشته‌یه‌ کراره، به‌لام له‌وێ شه‌ش فریشته‌ن، مێشکی هه‌موویان ده‌بیته فریشته‌ی حه‌وته‌مین و «ئه‌هورامزدا» ی لی دروست ده‌بی.

پیر شالیار ۱۰۰۶م - ۱۰۹۸م

پیر شالیار (پیر شه‌ه‌ریار) ناوی خودا دادی کوری جاماسپه، به پیری شالیاری هه‌ورامی ناویانگی ده‌رکردوه. یه‌کیکه له پیر و گه‌وره و پێره‌وانی ئایینی یارسان. به‌پێی ئه‌و زانیاری‌انه‌ی له یه‌کێ له ده‌سنوسه‌کانی سه‌ره‌نجام و کتێبی «ده‌وره‌ی شا خۆشین» بلاو کراره‌ته‌وه، له دوو سالانی سه‌ده‌ی چواره‌می هه‌جری (۳۹۷هـ / ۱۰۰۶م) له هه‌ورامان له دایک بووه. له سه‌رده‌می لایه‌تی رووی کردۆته لورستان بۆ لای شا

خۆشین، سۆ سال لای ماوه ته وه، له پاشانا له سهرداواى شاخۆشین گهراوه ته وه هه ورامان و خهريكى بلاو كردنه وهى بېر و باوه رى يارسان بووه. زانايىكى گهوره بووه له زانستى يه كانى دانايى و كه لام و مه نتيق. له دووا سالانى سه دهى پينجه مى هيچرى ١٠٩٨ هـ / ١٠٩٨ م) كوچى دووايى كردووه.

له ناو شماره زايانى ميژووى كولتوورى كورد له كوردستانا ئه وه بلاوه كه له هه ورامان پيرىكى پىر بېر و باوه رى تايىنى له موغانه كانى زه رده شت ژباوه، ناوى پير شاليار بووه كتيبيكى ئامۆزگارى و دانايى له پاش به جى ماوه به ناوى «ماريفه تو پير شاليار»، له لاي هه ورامى يه كان پيروزه و پيشانى خه لكى نادهن.

له سه رچاوه ييكي ئه ده بى يارسان دوو به يتىك به ناوى پير شالياره وه تو مار كراوه. شاعير له شيعره كهى دا باس له ئاگردان ده كا وه كو مه لبه ندى پرتو و هه واييكي زه رده شتى يانه له شيعره كه دا ده پيژى:

ئهو ئاهر خانه، ئهو ئاهر خانه
بارگهى شام وه ستهن، ئهو ئاهر خانه
زه رده شته ش كياست، په رى فه رمانه
به ر گوزيده ش كرد، نه رووى زه مانه
واتا كهى:

(ئهم ئاگر خانه يه (ئاته شكه ده)

مه لبه ند و باره گاي شاي منه ئهم ئاگر خانه يه

زه رده شتى كه بخوسره وه خاوه ن فه رمانه

هه لپژارده و ته نيای هه موو سه رده ميكه)

له م شيعره وه له شيعره كانى ترى پير شاليارىش دا به روونى شه قلى پيش موسولمانه تى دياره، ووشه ي عه ره بى و ليكسيكون (ته عبير)ى موسولمانى به سه ر دا زال نه بووه. ئه مه ش به لگه ييكي تره كه تايىنى ئيسلام درهنگ له ناوچه ي هه ورامان بلاو بوته وه. له ناو خه لكى ئه وه باوه هه ورامى يه كان تا سه دهى يازدهم هيشتا له سه ر تايىنه كو نه كانى پيش ئيسلام بوون، مه لا گوشايش (گوشايشه كوئر) كورى پير محمه دى بابا مه ردوخى هه ورامى يه (٧٩٠ هـ / ١٣٨٨ م - ٨٧٣ هـ / ١٤٦٨ م) له بهر ئه وهى چاوى كه مى مژموور بوون پى يان ووتووه «گوشايشه كوئر»، ده ستىكى بالاي هه بووه له بلاو كردنه وهى تايىنى ئيسلام له ناوچه ي هه ورامان،

وهرپسسه برپو، چووار سه رینه
که رگی سیاوه، هیلش چهرمینه
گوشلی مه میړیو، دووه بهرینه
واتاکه ی:

(به فر ده باری و ده توتته وه
گورس که پارچه ده کری چووار سه ری لی په یدا ده بی
میشکی رهش هیلکه ی سپی ده کا
گوزه ی شکاو دوو ده رگای لی په یدا ده بی)

۳

داران گیان دارن، جه رگ و دل به رگه
گای بی پر به رگه ن، گای بی بی به رگه
که رگه جه هیلش، هیلش جه که رگه
رهواس جه رهواس، وهرگی جه وهرگه
واتاکه ی:

(دره ختان گیان یان هه یه جه رگ و دل یان به رگه
هه ندی جار گه لایان هه یه، هه ندی جا گه لایان نی یه
میشک له هیلکه یه، هیلکه له میشکه
ریوی له ریوی یه، گورگ له گورگه)

نهم وینه نه ده بی میلی یان هه ندی کیان بوون به قسه ی نه سته ق له ناو خه لکی دا، هه ر
چونی بی نهم جوړه داهینانان له نه ده بی سو فیزمه وه نزیکن.

شا خو شین ۱۰۱۵ م - ۱۰۷۴ م

ناوی موباره ک شایه، له قه بی بابا خو شین، یا شا خو شینه. به پی ی سه رچا وه کانی ئایینی
یارسان به تاییه تی «سه ره نجام» له سالی ۱۰۶۷ هـ / ۱۰۱۵ م له لورستان له دایک بووه.
نهم وه له نه فسانه ئایینی به کانی یارسان هاتووه نهم وه ده گه یینی که شا خو شین
سنی به مین نه دگاری کردگاره له سه ر رووی زه وی. له لورستان په یدا بووه. گویا له ماما
جه لاله ی کچی میرزا نهم مانا بووه، ماما جه لاله کچ بووه و به بی نهم وه نی رینه تخوونی
بکه وی شا خو شینی بوو. نهم گپړانه وه یه له به سه ره اتی له دایک بوونی مه سیح ده کا.
نویشکی نه فسانه ی له دایک بوونی شا خو شین به م جوړه یه: «میرزا نهم مانا به کی بوو له

گهوره و دهوله‌مه‌ند و سه‌ردارانی لورستان. شه‌ش کور و کچیکی هه‌بوو، کچه‌که ناوی ماما جه‌لاله بوو. رۆژی ماما جه‌لاله که له خه‌و هه‌لده‌ستێ، بۆ یه‌که‌مین جار ئەو به‌یانی‌یه‌ رووناکیی رۆژ به‌ ده‌موچاوی ده‌که‌وێ، گلۆله‌ییکی تیشکی رۆژ ده‌چیته‌ ناو ده‌میه‌وه و له‌ گه‌روویه‌وه بۆ خوواره‌وه ده‌روا، ئە‌م‌وستی بۆ ناو قورگی ده‌با، هه‌ر چه‌نده‌ ده‌کا بێ سوود ئە‌م‌وستی به‌ر هه‌یج ناکه‌وێ، چونکه‌ شتیکی مه‌تریالی نه‌بوو له‌ گه‌رووی بیته‌ ده‌ره‌وه. له‌ پاشانا ماما جه‌لاله‌ رووداوه‌که‌ی بۆ دایکی گێرایه‌وه.

ماوه‌ییکی تیپه‌ری، زگ پری پیوه‌ دیار بوو.

دایک و باوک و براکانی لێ‌ی که‌وتنه‌ گومانه‌وه. باوکی ماما جه‌لاله‌ کوره‌کانی ئاگادار کرد که‌ پیوسته‌ خوشکیان به‌نه‌ جیگه‌ییکی نادیا‌ری نه‌یینی و بیکوژن. کوره‌کان بۆ هه‌ینانه‌دی ئاره‌زووی باوکیان، خوشکه‌یان له‌ گه‌ل‌ خویان برد و له‌ ئاوی چونه‌ ده‌ره‌وه، تا گه‌یشتنه‌ ئە‌و جێ‌یه‌ی پیوسته‌ تییدا له‌ ناوی به‌ن. دیار بوو برای هه‌ره‌ بچووک سوژی شیریی دایکیتی بزوتوو بووه‌وه، له‌ به‌ر ئە‌وه‌ ووتی:

لام وایه‌ هه‌یج کامیکمان نایسته‌ دل‌ی خوشکی خۆی بکوژی، چاکتر وایه‌ له‌م چۆل و بیابانه‌ به‌ ته‌نیایی به‌جێ‌ به‌یلتین، تا دیوتیک یا درنده‌ییکی تووشی ده‌بێ و ده‌بخوا. به‌لام یه‌کی له‌ براکان دل‌ره‌ق ده‌بێ و ده‌لێ: من له‌ فه‌رمانی باوکم ناچمه‌ ده‌ره‌وه، ئیوه‌ ئە‌گه‌ر ده‌تانه‌وێ برۆن، فه‌رموون من به‌ ته‌نیا ده‌یکوژم، ئیتر ئە‌وان رۆیشتن و خوشک و برایان به‌ ته‌نیا به‌جێ‌ هه‌یشت.

برا که‌ ده‌ستی کرده‌ هه‌ینانه‌دی فه‌رمان، له‌ پێشانا ده‌ست و چاوی جه‌لاله‌ی به‌ست و شمشیری هه‌ل‌کیشاو ده‌ستی بل‌ند کرد به‌لام له‌ پر ده‌ستی له‌ سه‌ر سه‌ری ووشک بوو و نه‌هاته‌ خوواره‌وه، وای زانی ئە‌مه‌ کاری شیریی دایکیتی‌یه‌، ئە‌م جارەیان به‌ ده‌ستی چه‌پ شیریی هه‌ل‌کیشا به‌لام دیسان هه‌ر چه‌نده‌ کردی ده‌ستی نه‌هاته‌ خوواره‌وه. له‌ پر ئە‌و منداله‌ی له‌ ناو زگی جه‌لاله‌ بوو، به‌ زمان هات و ووتی: «جه‌لاله‌ داوین پاکه‌، ئە‌و منداله‌ی له‌و په‌یدا ده‌بێ، جیلوه‌ییکی خودایی‌یه‌». له‌و کاته‌دا کاکه‌ ره‌زا په‌یدا بوو و دل‌ی مامه‌ جه‌لاله‌ی دایه‌وه‌ و مژده‌ی دایه‌ که‌ ئە‌و منداله‌ی له‌و ده‌بێ جیلوه‌ییکی خودایی‌یه‌، ناو و ناوبانگی گیتی پر ده‌کا.

برا له‌شی که‌وته‌ له‌رزین و له‌ کرده‌وه‌ی په‌شیمان بووه‌وه و که‌وته‌ سه‌ر ده‌ست و پێ‌ی خوشکی و داوای لێ‌ بردنی لێ‌ کرد، هه‌ر دووکیان پیکه‌وه‌ گه‌رانه‌وه‌ مالتی، کوره‌که‌

هه موو شتیکی بۆ باوکی گێرایه وه.

لهو کاتهی که ماما جه لاله به ته ما بوو باری بخاته سه ر پووی زهوی میرزا نه مانا
فه رمانی ده رکرد که خه لکی کۆ بکه نه وه بۆ نه وهی به چاوی خو یان ببینن کچه که ی چۆن
مندالی ده بی. لهو کاته دا ته شتیکی زیتر له ناسمان هاته خوواره وه و له پر گلۆ له بیکی
پرته وه له ده می جه لاله هاته ده ره وه و چو وه ناو ته شته که وه، له ناو نووره که مندالیکیان
به دی کرد، کور بوو. قوماشی نایاب و گرانیان هینا و مندالیان پیچایه وه و ناویان نا
موباره ک شا، له پاشانا به ناوی شا خو شین دهنگی ده رکرد».

شا خو شین سه رده می مندالی له لو رستان بردۆ ته سه ر، له پاشانا رووی له خو یندن
کرد وه، ئینجا بۆ ما وه بیکی چو وه بۆ هه مه دان. له ته مه نی ۳۲ سالی دا، له کاتیکی دا له
سه ر لووتکه ی کیتی یافته له خو رهم ئابادی لو رستان مونا جاتی له گه ل کرد گارا کرد وه
نووری خودا په یدا بو وه و چۆ ته له شیه وه و بو وه به رتیه ری یارسانان. ئەم گێرانه وه به ش له
رووداوی مووسا و کیتی توور ده کا.

له سالی ۱۰۷۴ هـ / ۱۰۷۴ م که له گه شتی کرماشان بو وه، له نزیک هه رسین کوچی
دوایی کرد وه.

شا خو شین له سه رده می لاویه تی دا دوویه تی داده نا، له سه ر ئاوازی ته نبور له جامخانه
له لایه ن یاران و پی ره وانیه وه به گو رانی ده بیژران، ئەو شیع رانه شا خو شین و شیعی ری یاران
و پی ره وانیه ی له پاشانا بوون به و کۆمه له شیعی ره ی که به ناوی «ده وه ی شا خو شین» وه
ناو نران.

شیعی ری بابا خو شین له چو وار چیه ی ئیدیۆلۆجیه تی ئایینی یارسان ناچنه ده ره وه، وه کو
له م نمو نانه ی لای خو واره وه ده رده که وئ.

۱

یارسان و هرا، یارسان و هرا
وای هه ق راسی یه ن، برانان و هرا
پاکی و راستی و نی وه کی و ردا
قه ده م وه قه ده م، تا وه مه نزلگا
واتا که ی:

(ئه ی یارسانان و هرنه سه ر ری)

رئی ههق راستی و دروستی یه
هه موو ده بی له رئی راست برۆن
ههنگاو ههنگاو تا دهگه نه مه نزلگا)

شا خوشپین له م سروودهدا یارسان به ئایینی راست و راستی ده زانی و به و رئی یه ی
داده نی که پیاو دهگه بی نیته بهختیاری، له شیعه ده که دا به ئاشکرا داوا دهکا که ههنگاو به
ههنگاو شه عائییری ئایین پیوسته بیته دی.

۲

حه یدهری نازار، حه یدهری نازار
ئه ز چه نی تۆمه ن، حه یدهری نازار
په ری قه باله، مه که ره ئینکار
لزا کاوه رۆش بگی ره قه رار
واتاکه ی:

(ئه ی حه یدهری نازدار و میهره بان
هه موو شتیکی بو من حه یدهری نازدار
نهینی یه کانی یارسانان ئینکار مه که
لزا خانم ئه و نهینی یه دینی و به ئیوه ی ده لئی)
له م دوو به یته دا قسه له گه ل عه لی دهکا و ده یه وئ تی ی بگه بی نیته که ئه ویش وینه بیته که
له کردگار، با به ئاشکرا له ناو خه لکی به ناوی ئایینیکی تر ناسرا بی.

۳

مامام جه لاله، کاکام رهنگینه
دۆن وه دۆن ئامام، چینه وه چینه
ها ئیسا یوورت و نامم خوه شینه
هه ر کهس بشنا سووم، پاکش مه وکینه
واتاکه ی:

(دایکم جه لاله یه، کاکم رهنگینه
له گیانیک بو گیانیک دیم و ده چم
ئیسنا به ناوی خوشپین ده رکه وتم
هه ر کهس بمناسی دلئی له کین دووره)

لهم دوو بهیته دا به ئاشکرا ئه فسانه‌ی له دایک بوونی خو‌ی دهرده‌برئ، تهنیا ناوی
دایکی دههینئ وه‌کو مه‌سه‌له‌که‌ی مه‌سیح.

٤

ئه‌ز چه‌نی تۆمه‌ن، شه‌ه‌ریار بی‌ گه‌رد
قه‌لای که‌نگاوه‌ر، ئانه‌ بی‌ وه‌گه‌رد
دورنه‌تای ده‌ریا، ئی‌مه‌ی به‌رواره‌رد
نامه‌که‌ی مه‌شبه، ئی‌مه‌ی به‌رد ئه‌وفه‌رد
واتاکه‌ی:

(ئه‌ی پیر شالیاری پاک)

ئێستا قه‌لای که‌نگاوه‌ر وێران و پر غوباره
له‌و رۆژه‌ی که‌ دور له‌ ده‌ریا په‌یدا بوو
ئێمه‌ش به‌ ناوی ئاده‌م هاتینه ئه‌م گیتی‌یه)

شاعیر لێره‌دا باس له‌ دوو رووداو ده‌کا، یه‌کیکیان قه‌لای که‌نگاوه‌ره، ئه‌ویتریان دوره.
قه‌لای که‌نگاوه‌ر بریتی بوو له‌ قه‌لا و کۆشک و باله‌خانه‌ییکی کۆن، په‌رستگایه‌کی تیدا
بووه له‌ گه‌وره‌ترین په‌رستگای گیتی ده‌ژمێرا. دوره‌که‌ش، یا دوری سپی یه‌که‌مین دروست
کردنی کردگاره، گه‌وه‌ری پاک‌ی پێ ده‌لێن، له‌وه‌وه «بوون» په‌یدا بووه.

شا خۆشین لهم دوو بهیته دا له‌گه‌ڵ پیر شالیار قسه‌ ده‌کا و ده‌لئ: ئه‌ی پیر شالیاری
پاک، قه‌لای که‌نگاوه‌ر ئه‌وه‌ی ترسی خست بووه دل‌ی خه‌لکه‌وه، به‌ فه‌رمانی خودا وێران
بوو، له‌و رۆژه‌وه که‌ گه‌وه‌ری پاک دروست بوو، ئاده‌م په‌یدا بوو و ئی‌مه‌ش له‌ پشتی
ئه‌وه‌وه هاتینه خواره‌وه.

٥

ئه‌ی مه‌یی بی‌ گه‌رد، ئه‌ی مه‌یی بی‌ گه‌رد
راستیم دا وه‌ تۆ ئه‌ی مه‌یی بی‌ گه‌رد
راستیم دا وه‌ تۆ شه‌رتم ره‌دا به‌رد
نامی مه‌شیانه ئی‌مه‌ی برد وه‌ فه‌رد
واتاکه‌ی:

(ئه‌ی مه‌یی کیژی پاک)

من راستی به‌ تۆ ده‌لیم ئه‌ی مه‌یی کیژی پاک

من راستی به تۆ ده لّیتم په یمانیش دهدهم به ره دا
ناوی حهوا ئیمه ی له دوری زه ریا دهرهینا)

شا خو شین له م دوو بهیته دا له گه لّ خاتون مه یی کیژ ده دوی، پئی ده لّی راستی به تۆ
ده لّیتم و په یمانیش به کاکه رهزا دهدهم که له راستی لا نه دهین، به ناوی مه شیانه (حهوا)
له دوری زه ریا هاتووینه ته دهرهوه،

بابا ناووسی جاف ۱۰۸۴م - ۱۱۶۱م

ناوی ئیبراهیم و باوکی ئه حمه ده، له لای یارسانان به ناوی بابا ناووسی جاف ناسراوه،
یه کیچکه له پیره گه وره کانی یارسان و چوارهمین ئه دگاری کردگاره له سهر رووی زهوی،
به پئی گتیرانه وه کانی کاکه رهزایی له سالی ۴۷۷هـ / ۱۰۸۴م له گوندی سهرگهت له
هه ورامانی له وئی کوردستان له دایک بووه.

له کتیبی سهره نجام دا ئه وه هاتوه که بابا ناووسی جاف له سهره تای ژبانی دا
خوینده واری وهرگرتوه، به لام له پاشانا وازی هیناوه و خوئی خهریکی لایه نی پراکتیکی
دهرویشی و دیوانه یی و سؤفیزم بووه، ئه مه له سهرانسه ری دوو بهیته کانی دا دهره که وئی.
له ناو خه لکی دا به «بله شیتته» ناوبانگی دهر کردوه. له سالی ۵۵۷هـ / ۱۱۶۱م ههر
له هه ورامان کوچی دووایی کردوه.

هه ندی دوو بهیت له بابا ناووسه وه ماوه ته وه له کتیبی «ده وره ی بابا ناووس» دا تو مار
کراوه، زۆریه ی له بابته نامۆژگاری و په ند و قسه ی نه سته ق و زانستی و دانایی به وه یه.

۱

نام مهن بله و شوهره تم ناووس
با بۆم ئه حمه ده ن، ساحیب جاو کووس
پیتکانم وه سهر جووقه ی په ر تاووس
زات ئاسواره نان چه نی که یکاووس
واتاکه ی:

(ناووم ئیبراهیمه و شوهره تم ناووسه
باوکم ئه حمه ده و خاوه ن جی و ری یه
کلای په ری تاووس له سهر ده نیتیم
له گه لّ که یکاووس یه ک گیانمان هه یه)

لهم دوو بهیته دا شاعیر خۆی پیمان دهناسینتی، به تاییه تی ئه وه دهرده خا که شای گیتی یه و خاوه نی «بوون» ه. به پی ی فلسفه ی دۆنا دۆن گیانی که یکا ووس شاهنشای کۆن هاتۆته ناو له شی ئه وه وه. ئه وه ی ئاشکرایه ئه وه یه که که یکا ووس به لای یارسانه وه یه کیکه که گیانی کردگاریان چۆته له شه وه له دهره ی یه که می پاش پهیدا بوونی مه شیه و مه شیانه (ئادهم و حه وا).

۲

ئه ز ناوو سانان، جه ی به رزه ماوا
ئاسیا ووم نیاوه، جه ی تاشی کاوا
هه ر که سه نه هارۆ، له لا نییاوا
فه ردا مه وینی، رووشان سیاوا
واتاکه ی:

(من ناووسم له جتی به رز و بلند ده ژیم
ئاشی خودا په رستیم له م کتیه داناوه
هه ر که سپک باراشی له م ئاشه دا نه کا
سبه یینی ده بیینی رووی ره ش بووه)

بابا ناووس باس له خواردنی بنچینه یی ئاده مزاد ده کا که گه مه، ئاشی له سه ر کتیه دروست کردوه، چونکه کردگار ده بی له جتی بلند بی، ناوی ناوه ئاشی خودا په رستی، له بهر ئه وه ی گه نم مایه ی ژیا نه پیوسته باراشی له ئاشی خودایی لی بکری، ئه گه ر له ئاشیکی تر لی بکا سبه یینی رووی ره ش ده بی، واته له رۆژی قیامه ت دا به روو ره شی ده مینیته وه.

۳

جه ویمما جه ویم، جه ویمما جه ویم
ده رد و ده رمانم، جه ویمما جه ویم
لوام وه مله و ده ست به ردم وه نییم
دیم تیری باران که فته ن ئه و دلیم
واتاکه ی:

(له ناو خۆم دایه
ده رد و ده رمانم له ناو خۆم دایه)

چوومه سهر گرد و دهستم بو درهختی نيم برد
ديم كه تيره باران دهكريم)

لهم دوو بهيته دا بابا ناووس له تويه كردن دهديو، وا دردهخا كه پياو ههست به گوناھي
دهكا، دهبي خوي پاك بكاتهوه، بوئمه دهچيته سهر گرد و دهستی بو درهختی «نيم» ي بون
خوش دهبا. كردگار تيره بارانی دهكا و دلای دهپيكي، بهمه له گوناھ پاك دهبيتهوه.

٤

جهوويم په نهانا، جهوويم په نهانا
تيری وهم كه فتهن، جهوويم په نهانا
تير جه گه وههرا، گه وههرا جه كانا
تا نهخی ميگردان، بدو بيستانا
واتاكي:

(تيرتيكي نهيني)

تيرتيك برينداری كردم، تيرتيكي نهيني
تير له گه وههرا، گه وههريش له كانه
بوئوهی پولي ميگردان بگه نه بيستان)

بابا ناووس هه ميشه خهريكي ري پيشان دانه، له سهر ئه و باوهريه كه ئيش و نازار
پياو له گوناھ پاك دهكاتهوه. تيري خودايي كه دلای ناده مزاد دهپيكي پاكی دهكاتهوه، ئه و
تيره له گه وههري يه كانه يه له كانی خودايي، واته هه ميشه بي يه، ئيتر به پاك بوونه وهی
گوناهيان ميگردان دهگه نه بيستاني سوزي خودايي.

٥

ئه ز ناووسانان، مه يونان جه سهر
تيغي دوو دههم، نيان نه كه مهر
جه سينه مه گنو، مرواري و گه وههرا
زات ناسوارانان، چه نی شا حه يدهر
واتاكي:

(من ناووسم له جيی بلندهوه ديم)

شمشيري دوو دههم (زولفه قار) له كه مهر دايه
له سينگم دا مرواري و گه وههرا شارراونه تهوه

من و شا حهیدەر (عهلی) له یهک دانه گهوههرین)
لهم دوو بهیته دا شاعیر دهیهوی ئهوه دهریخا که گیانی هاتۆته ناو لهشی ئهوهوه و ههر
دووکیان له یهک دانه گهوههرن. دیاره ئهوهش له بیس ناکا که له ئاسمانهوه هاتۆته
خوارهوه، واته گیانی کردگار، شمشیری زولفه قاری عهلی له کهمهه رایه.

جهه بی یاوهری، جهه بی یاوهری
خهریک مهندهنان، جهه بی یاوهری
تۆ ویت بشناسا و بکهه داوهری
ئیتتر چۆن باوهر، وه مرگ ماوهری
واتاکه ی:

(له بی یاری و مه عشووقی
له بی یاری ویل و سهه رگهردانم
تۆ خۆت بناسه و ئه قلت به راستی بشکی
ئیتتر چۆن باوهر پت به ئههریمهه ده بی و دهیناسی)
شاعیر جوان و ساکارانه ئهوه دهر دهری که ئهوه کهسهی خۆی بناسی ئیتتر چۆن باوهری
به خراپه ده بی.

۷

جه سههراو سهه ری، جه بان و ماهی
چه نی کۆلدر و گوم کههرده راهی
شین بین وه میهمان، یهک شان و شاهی
فهرقمان نابی نه رووی تهختگاهی
واتاکه ی:

(له جی بلند و شاخی که باره گای خودابه
ریمان له عابید بزر کردوه
چووینه میوانداری سولتان و شاهیک
هیچ جیاوازی بیک له نیوانمان دا نه بوو)

بابا ناووس له زۆریه ی شیعره کانی دا خهریکی ئاسمان و جی بلنده، ئه مه دیاره له بهر
ئهوهیه چونکه خۆی به گیانی کردگار دهزانی. هه موو که سیکه که له راستی بگه ری بی
گومان دهگاته باره گای سولتان و شا و هه موو یارسانان و له ناو گهوههری یه کانه
دهتویته وه (یه کیتی ی بوون).

جه زاو و سهري، جه كۆ و دهشتي
 جه دلي باغي، وينهي بههشتي
 جهم بيم مه گيليام، پهي بهخت نهشتي
 تا بيم وه هامدهم زيوا سه رشتي
 واتاكهي:

(له سه ره وه له كي و دهشت
 له ناو باغي وينهي بههشت
 جه مشيد بووم تووشي بهختياري هاتم
 تا بوومه هاوده مي زيوا سه رشتي)

ليره دا شاعير په نجه بو داستاني جه مشيدي جه مي پيشدادي دريژ دهكا، وه كوئه و چون
 جه مشيد به كچي گه وره نكي شاي زابلستان شاد بو، بابا ناووسيش به زيوا سه رشتي
 (زيوا سه رشتي) شاد بو.

قوناغي دووه مي شيعري ئاييني يارسان

ئه م قوناغه بهرده وامي قوناغي يه كه مه كه شاعيري گه وره شا خوشين بو. له م ده ورده دا
 ئه ده بي ئاييني له پيشوو زياتر پهره ي سهند، نه وه كو ته نيا له رووي قه واره وه له قوناغي
 يه كه م زياتر بو، به لكو له رووي ناوهر و كيشه وه نمونه ي هونه ريكي بهرز بو. سه ر
 دهسته ي شاعيراني ئه م ده وره سولتان سه هاك بو، قوناغه كه هه ر له ويشه وه ده ست پي
 ده كا، له سه ده ي يازده مه وه تا سه ده ي هه قده م.

سولتان سه هاك (ئيسحاق) ۱۲۷۲م - ۱۳۸۸م

سولتان سه هاك (ئيسحاق) كوري شيخ عيساي كوري بابا عه لي ي هه مه داني به، له
 نيوه ي دووه مي سه ده ي سيزده م (۶۷۱هـ / ۱۲۷۲م) له گوندي بهر زنجه له دايك بووه.
 دايك ي خاتون دايراك په مزياري كچي حوسين به گي جافه.

سولتان سه هاك تازه كه ره وه ي ئاييني يارسانه، ئه و ئايينه ي به پي ي سه رچاوه كاني
 خو بيان «دهوري ئيسلامي» له بالوولي داناوه ده ست پي ده كا، به لاي ئه وانه وه بالوول
 ئايينه كه ي هيتايه كوردستان و له ناوچه كاني كرماشان و خانه قين بلاوي كرده وه. ئايينه كه
 له سه ده ي سيزده مي مه سيحي په راگه نده و نابوت بو، سولتان سه هاك ريكي

خسته وه، یارسانه کان به چوارهمی ئەدگاری کردگاری دادەنیتن له سەر رووی زهوی.

سولتان سه‌هاک سه‌ردهمی لایه‌تی به خویندن بردۆته سەر، به تاییه‌تی له زانستی دانایی و فه‌لسه‌فه و ئەده‌بیات سه‌رکه‌وتوو بووه. به هۆی ئەوهی سولتان سه‌هاک برای زۆر بووه، له پاش مردنی باوکی ناخۆشی که‌وتۆته نیتوانیانه‌وه، بۆیه به‌رزنجی به‌جی هیشتوو و رووی کردۆته دێی شیخانی هه‌ورامان له سه‌رووی زێی سیروان، له پاشانا له گوندی پردیوه‌ری نزیک شیخان لای رۆژه‌لاتی سیروان نیشته‌وته‌وه. ئینجا ده‌ستی کردوو به بلاو کردنه‌وه‌ی بێر و باوه‌ری یارسان له ناوچه‌کانی هه‌ورامان و شاره‌زوور و جوانرۆ و شاخی داله‌هۆ و هه‌موو ئەو ناوچانه‌ی دیالیکتی گۆزانی‌ی زمانی کوردی‌یان تیدا باوه.

سولتان سه‌هاک بۆ ریک‌خستنی بێر و باوه‌ری یارسان له رووی پراکتیکی یه‌وه‌هوت خانه‌واده‌ی دروست کرد، هه‌ر خانه‌دانه‌ی بریتی یه له ریک‌خراوتیک، پیتوه‌ندی نیتوانیان ئامانجه‌کانی ئایینی یارسان دینیتته دی، خانه‌واده‌کان ئەمانه‌ن: شا ئیبراهیمی، یادگاری، خامۆشی، عالی قه‌له‌نده‌ری، میره‌ سووری، مسته‌فایی، حاجی باوه‌یسی. له سه‌ده‌کانی (١٧ تا ١٩م) چوار خانه‌واده‌ی تر به‌ناوی: زه‌نووری، ئاتەش به‌گی، شا هه‌یاسی، بابا حه‌یده‌ری په‌یدا بوون.

سولتان سه‌هاک ده‌وری دیاری هه‌بوو له چاک کردنی باری ئایینی یارسان، بۆ ئەم مه‌به‌سه‌ گه‌لی که‌موکوورپی چاک کرده‌وه و شتی تازه‌شی خسته ناو ئایینه‌وه وه‌کو بایه‌خ دان به «نیازخانه» و «جه‌مخانه». له سالی ١٣١٦م ریک‌خراوه‌کانی سولتان سه‌هاک له پۆیه‌ی جموجۆلی دا بوون.

پیری گه‌وره‌ی یارسانان له سه‌د سال زیا‌تر ژیاوه، هه‌ر له مه‌له‌به‌ندی خۆی، له پردیوه‌ر له سالی ١٣٨٨هـ / ١٣٨٨م کۆچی دوایی کردوو و له‌ویش نیتراوه.

زۆربه‌ی به‌ره‌مه‌ ئەده‌بی‌یه‌کانی سولتان سه‌هاک چوونه‌ته ناو نامه‌ی «سه‌ره‌نجام». هه‌ندیکیشی که‌وتووونه‌ته ناو تۆمار کراوه‌کانی تری ئایینی یارسان. یه‌کن له شیعره هه‌ره گرنه‌گه‌کانی «بێ گاوان گاوئ» سروودی چوارهمه له کتیبی سه‌ره‌نجام.

بێ گاوان گاوئ، بێ گاوان گاوئ
گاوئ بێ گاوان، بێ گاوان گاوئ
تا سه‌ر نه‌سپارن، که‌رده وه لائ
تا هه‌ق نه‌شناسن، دوور نه‌گشت باوئ
هه‌ر سه‌رئ نه له‌وح، وه ح‌زووری جه‌م

نه سوجوود وه دهست، خه لېفه و خادهم
 بې شڪ نهو سه ره، وه تومار ني يه
 نه رۆژي هه ساو، وه شمار ني يه
 تومار پير مووسا، قه لهم باقى يه
 جه مي چلانه، بنيام ساقى يه
 ره بهر داوودهن، دهسى دامانگير
 ته ك بير چى باتين، بنيامين پير
 جوژ نه گژنيژه، نه عه رهق بنيام
 ناوهردهن وه جهم، پهرى سه ره نجام
 جهم نه دلئى جوژ، جو نه دلئى جهم
 نيازم زات بى، چوارك هس دهرههه
 شهرت دام وه بنيام، ههق دام وهره زيار
 دهفتهر پير مووسا، ناز وه يادگار
 ره بهر داوودهن، چل تهنش وه شوون
 پهرچينش نه لماس، ههق وه دوئا دوون
 نه واو ناوازي، ببو وه هامتتام
 بنيام مه غزى جهم، جهم مه غزى بنيام
 زيكر كه ران نه جهم غولامان ته مام
 نه راي مه غزى دور، مه ولای خاس و عام
 نه وام عه ترى جوژ، جوژ عه ترى نه وام
 غولامان گردهن، قه هوا وه قه وام
 جوژم شكه نا، سه ريچم سه پهره
 پوسم پاچنا، مه غزم بهر ناوهره

واتاكه ي:

(گای بې گاوان

نه گهر گا گاوانى نه بې سه رگه ردان ده بې

نه گهر سه ر نه سپيرى په راگه نده ده بې

تا ههق نه ناسى، له رى ي راست دوور ده بې

هه ر سه ريك له تومارى جهم نه بې

سه ر دانه نوپنى بو خه لېفه و خاديم

بئى گومان ئەو سەرە لە دەفتەردا نەنووسراوہ
 لە رۆژى قىيامەت دا ھىچى بۆ ناکرئ
 دەفتەر و تۆمار و قەلئە مى پىر مووسا ھەرماوہ
 جەم لایە تى و بنىامىن مەى گىپرہ
 داوود رىبەرە بۆ ياران نىياز دەکا
 پىر بنىامىن ئاگادارى نھىنىى ناوہوہىہ
 گوئز لە گزنىژى ئارەقەى بنىامىنہ
 لە دووايى دا ھەموو دەگەرپتەوہ لای جەم
 جام لە ناو دلى گوئز داىہ، گوئز لە ناو دلى جام داىہ
 مەبەسم لە جام زاتى چوار کەسە کەىہ (نەزەرکە بەوانەوہ
 بەستراوہ)

بەلین بە بنىامىن دەدەم، ھەقىش بە رەمز بار دەدەم
 دەفتەرىش دەدەمە پىر مووسا و نازىش دەدەمە يادگار
 رابەر داوودە لەگەل چل کەسە کەى لە دوواىوہن
 پەرژىنى ئەلماسە، ھەق لەگەل دۆنا دۆناىہ
 دەنگ و ئاوازی (گوئز) بوو بووہ ھاوتام
 بنىامىن مېشكى جەمە و جەمېش مېشكى بنىامىنہ
 غولامان ھەموويان لە كۆبوونەوہدا زىكر دەكەن
 لە ناو ناووكى دور مەولای خاس و عام كۆتابى دى
 ژيانم عەترى گوئزە، گوئزىش عەترى ژيانمە
 غولامان دەست بە داوینم دەگرن
 تا گوئز بشكىنم و سەرم بسپېرم
 قەپىلكم دامالى و ناووكم دەرھینا)

سرودى سىيەمى سەرەنجام برىتىيە لە گفستوگۆى نىوان سولتان سەھاك و پىر
 مىكاييل.

پىرە مىكاييل، دەودانى ماوا
 چەنى شىخ سەھاك، كەر پەيى دەعوا
 مار كەرد وە قەمچى، سوار بۆ وەشىر

شـيـر شـ مـيـرانا وه خوآزي دهـليـر
 سـوار بي وه شـيـر، راناوه هـهـي هـهـي
 تارهس وه لهب سـيـرواني بي پهـي
 ئاوازش كهرد هـهـي شـيـخي سهـهاك
 قهـبوولم نيـيهن، تو نهـي ماوا خاك
 قهـبوولم نيـيهن، تو نهـي پرديوهر
 بسـآزي يانه، بنـمـاني هـونهـر
 نهـو رۆژه يار داويد مهـ سازا ديوار
 شاه وات وه داويد سـوار بو ديوار
 بچـو وه راوه، بي خـوـف بي نهـنديش
 بزان ميكايبيل، ئامان پهري چيش
 سـوار بي ديوار، داويد دانا
 وه جـوش هـهـي هـهـي، ديوار مهـرانا
 ميكايبيل واتش، شـيـخ سهـهاك ئينه
 نهـسـپش ديوارا مهـنما نو وينه
 وه قهـوـلي قهـديم تا حال كي ديـيهن
 سهـهاك سيحر بازن، جا دووگهريـيهن
 ئاوازش كهرد، نهـهاي شـيـخ سهـهاك
 وه نهـسـپت واچه، پهريم سوخهـن پاك
 داويد وات غولامي، سوـلتان سهـهاكم
 غولامي يهك رهـنگ، شاهي بي باكم
 ميكايبيل واتش، بهـچو باچه پيش
 ويش مهـيو نهـحوال، بهـ پرسم جهـنـيش
 وه سرري قـودرهت، وه زوري خاوه
 قهـدهم رهـنـجنا، شاه هات وه راوه
 نهـو رۆژ كه سيروان، چهـمش كهفت وه شا
 شهـوقـي شا مهـولام، سيروان خرؤشا
 شا وات ميكايبيل، سيروان هات وه جوش
 باچه وه سيروان، دهـنگهـش بو خاموش
 ميكايبيل واتش، نهـ ميرو وه دهس

سیروان فهقارهش، هانه جۆش خهس
 شا سولتان سههاک، وه ئاوازی بهرز
 خوراوه سیروان، سیروان نیشته وه مهرز
 شاوه قالیچه، نیشته وه پرووی سیروان
 چهنی میکاییل، وه بیته بهستان
 میکاییل واتش، شای رۆژی وه دهس
 نهوسم وه رشییا، فهدر فهدریاد پهسی
 شا سولتان سههاک، دهسش کهرد وه بهحر
 ماهی بهرشته، بهر ئاوهرد وه بهر
 واتش میکاییل، گۆشتش کهره نۆش
 سو خوانش مهشکه، غهمده ری پر جۆش
 یهک ماهی ژ بهحر، سهر ئاوهرد ئه و دهر
 سهلام سهده سهلام، نه میری سهفدهر
 وه جوفت ساز نای، دونیا بهحر و بهر
 کو وه جوفتی من، دهرکهندی خه بهر
 جیفتم داینه تۆر، وه پیر دهودانی
 یا شاه جیفتم دهر، شاهی مهردانی
 شا سوقان ماهی، گرد وه بانی دهست
 ماهی زینده کهرد، پادشای ئه لهست
 وه سرری قودرهت، نووری ئیلاهی
 ماهی زینده کهرد، پهی جیفتی ماهی
 ئه و رۆژ میکاییل، ئاورد ئه ی وه لالا
 وات ههقم تویی، ئه لالا ئه ی وه لالا
 واتاکه ی:

(پیر میکاییل له گوندی دهودان که مه لبه ندیه تی)
 له گه ل شیخ سههاک گفنوگو بیان کرد
 ماری کرده قامچی دهستی و سواری پشتی شیر بوو
 ئازایانه شیری بانگ کرد
 سواری شیر بوو به هه ی هه ی

تا گه یشته قه راغی زئی سیروان
 بانگی کرد هو شیخ سه هاک
 رازی نیم لیته بمینیتته وه
 قوبولم نی به تۆ له پردیوه ر
 خانوو دروست بکه ی و هونه ر بنوینی
 ئه و رۆژه داوود دیواری دروست کرد
 شا (سولتان سه هاک) به داوودی ووت سواری دیوار به
 بچۆ به پتوه بی ترس و لهرز
 بزانه میکاییل بۆچ هاتوه
 داوودی دانا سواری دیوار بوو
 به زۆری هه ی هه ی دیوار که وته غار
 میکاییل ووتی شیخ سه هاک ئه مه
 ئه سپی دیواره و موعجیزه دهنوینی
 له کۆنی کۆنه وه تا ئه مرۆ کئی دیوبه تی
 که سه هاک سیحر باز و جادووگر بی
 دهنگی بهرز کرده وه و ووتی: ئه ی شیخ سه هاک
 به ئه سپت بلتی قسه ی باشم بۆ بکا
 داوود ووتی: غولام (یاری) ی سولتان سه هاک
 غولامی یه ک رهنگ شاهی بی باکم
 میکاییل ووتی: برۆ پی ی بلتی
 خۆی بی هه وائلم لی پیرسی
 به سرری قودره ت و هیتی کردگار
 سولتان پی ی بهرز کرده وه و گه یشته ئه وئی
 ئه و رۆژه که سیروان چاوی به شا که وت
 له خۆشی هاتنی خرۆشا و دهستی کرد به گرم و هۆر
 شا ووتی: میکاییل سیروان هاتوته جۆش

پئی بلی بابی دهنگ بی
 میکاییل ووتی: ناویرم
 سیروان قین و قاری هاتوته جوش
 شا سولتان سههاک به دهنگی بهرز
 له سیروانی خوپی، سیروان ترس و له رزی لی نیشته
 شا به سوواری قالیچه (مافوور) نیشته سهر پرووی سیروان
 له گهل میکاییل مامه له و سهواد دهکهن
 میکاییل ووتی: شا رزق و رزی به دهسته
 خه ریکه گیانم دهردهچی، بگه ره هانام
 شا سولتان دهستی دریژ کرد بو زه ریا
 ماسی به رسته هیئنایه دهره وه
 ووتی: میکاییل گوشتی بخو
 ئیسقانی مه شکینه و تهواو ناگاداری به
 ماسی بیگ له زه ریا که دا سهری هیئنایه دهره وه
 ووتی: سلاو سهد سلاو ئهی ئه میری سه فدهر
 ههر دوو دونیاو ووشکایی و زه ریا به دهست تو به
 کوانی جووتی من ئهی سهررداری خه بیهر
 هاوسه ری تو م داوه ته پیری دهودانی
 ئهی شا هاوسه رم بده به شاهی مهرد
 شا ئیسقانه کانی ماسی خسته سهر دهستی
 پاشای ئه له ست ماسی زیندوو کرده وه
 به سرری قودرهت و نووری خودایی
 ماسی زیندوو کرده وه بو جووتی ماسی به که
 ئه و روزه میکاییل ناوی خودای هیئنا
 ووتی: هه قم تو ی پاشا، وه لالا تو ئه لالی...

سولتان سههاک دیارترین و به ناوبانگترین که سانیکی یارسانه کان بو له دهره ی

نوئی یان، واته دهوړه دواى ئیسلام، ودهكو ئاشكرايه يه كه مین وینهی كردگار له (عهلی) دا بوو، بهم جوړه له كومه لای كورده واری دا له پاش عهلی سولتان سه هاك به ناویانگترین رهمزی ئهم ئایینه یه.

بیر و باوهری یارسان له شیعی سولتان سه هاك دا

به رههم و نوسین و كرده و هكانی سولتان سه هاك دهستووری بنچینه یی ئایینی یارسانه، له لاییک پیوهندی كومه لایه تی له نیوان یارسانه كان ریک دهخا، له لاییک تره وه ری و شوینی بیر و باوهری ئایینی یان بو جی به جی دهكا.

سولتان خوئی به مه تریال (زات = ذات) و گیان (پرتو) داده نئ، له شی حهوت كه سه كه و پرتووی حهوته وانه ئه وانیش دهگه رینه وه سه ر جه وه هری بنچینه یی كه «یهك» ه:

وه سل و پیو هونا

ها زات و نوورم، وه سل و پیو هونا

نه ویر ما هه فته وان، زاتم هه فته ته نا

زات و نوور جه یهك، چه شمه ویم هه نا

واتا كه ی:

(پیوهندی و به یه كتری گه یشتن)

من زات و نوورم هه ر دووكیان پیکه وه

نوور حه فته وانه یه زات حهوت ته نه

زات و نوور له یهك سه رچاوه هه لقولاون)

له شیعی ریکی تری دا سولتان سه هاك له بیر و باوهری دونا دۆن ده دوی، له لای ئه و هیزی كردگار یه كیکه، به لام جی خوی له له شی جیاواز ده گری و له سه رده می ئاده مه وه تائستا له گه لی له ش دا خوئی نوواندوه:

تاسیكه نه بو، جوژی یه ن قبوول

هه ر له باوه ئایه م، تا ئاخر ره سوول

دۆن وه دۆن ئامایمی، ئوسوول وه ئوسوول

راه یاری هه ققه ن. په ی یاران قبوول

واتا كه ی:

(ئه گه ر ناووك نه بی گوژی بوونی نی یه)

هەر له باوکه ئادهمهوه تا دوا پیتغه مبهەر
پشت به پشت هاتین به ریکو پیتکی
رئی ههق پشتیوانمانه، له لایهن بادانهوه قوبوول کراوه)

له شیعریکی تری دا ئهوه دهگپیتتهوه که گیانی عهلی چۆته له شی یهوه:

غولامان وایه، غولامان وایه
په ی رۆژی باقی، نییامان وایه
رهجا و رهزا و رهمز، نه شو وهزایه
ئاسمانا مورغا، زه مینا هایه
ستاره ی مه زیو، نه جامه ی خورشید
پیشانی ههیدهر، جای بیم وه ئومید
هەر دوو جفت وه ههم، وینه ی ماده ونهر
مادهش بنیامین، نه رشه ن قه نهر
دهستووری ئامان، په رئی گردیشان
شوکر و فیکر و زیکر، وه خواجای ویشان
واتاکه ی:

(مه نسووبه کائمان وان)

تا رۆژی قیامهت نیازمان وایه
رهجا و رهزانهندی و رهمز به فیترو نه چی
له ئاسمانا رۆیشان له ئه رزا نیشته وه
ئه ستیره ی دره وشاوه له بهرگی رۆژ دایه
جیلوه ی ههیدهر بوو به جی ی ئومیدم
هەر دووکیان بوون به یهک وه کو نیر و می
می بنیامینه نیریش قه نهر
دهستووریک هاتووه بو هه موویان
شوکر و فیکر و زیکر بو مورشیدیان)

له م شیعره شی دا، سولتان سه هاک باس له چل تهن، واته چل فریشته و داوود دهکا:
نـــــــــــــــــاز رهوای یـــــــــــــــــاران

حوسپینی شههید، ناز په‌وای یاران
 توحفه‌ی عه‌جووز په‌نگ، ته‌بریز شاران
 قه‌رینت نی‌یا، هه‌وار هه‌واران
 داوود سه‌ر قه‌تار، چل ته‌ن چلانه
 شه‌فه‌ق کیش سو‌یح که بوو نیشانه
 سو‌یح و رۆ په‌نگن، جه‌و رای دیوانه
 هه‌واله‌ن بارۆ، پیروه‌ی مه‌کانه
 واتاکه‌ی:

(ناز کردن شایسته‌ی یارانه
 حوسپینی شههید، ناز کردن شایسته‌ی یارانه
 نه‌ختینه‌ی زه‌وی شاری ته‌وریزه
 وینه‌ی تو‌نی‌به له هه‌یچ جی و مه‌کانیک
 داوود پیش‌په‌وه، چل که‌سه‌که له ناو ئه‌ون
 شه‌فه‌قی به‌یانی‌یان بو‌ته نیشانه‌یان
 به‌یانی و رۆژه‌ه‌لات په‌نگی دیوانه ده‌نوتین
 باپیری گه‌وره گوزه‌ر ده‌کا بو‌ئه و شو‌ینه)

سو‌لتان سه‌هاک له شی‌عریکی تری‌دا، باس له هه‌وته‌وانه ده‌کا، له راستی‌دا هه‌وته‌وانه
 بریتی‌یه له هه‌وت یارانی سو‌لتان که یاری‌ده‌ده‌ری بوون بو‌ به‌پتوه بردنی لایه‌نی گیانی‌ی
 ئایینی یارسان، هه‌وته‌وانه ئه‌مانه بوون:

سه‌ید محمه‌دی گه‌وره سواره، سه‌ید ئه‌بولوه‌فا، سه‌ید باوه‌یسی، میر سوور، سه‌ید
 مسته‌فا، شیخ شه‌هابه‌دین، سه‌ید هه‌بیب شا.

ئا ده‌رگه‌ و په‌رده
 غولامان نی‌گایکه‌ر، ئا ده‌رگا و په‌رده
 به‌یان بو‌وینان، ویتل که‌ران هه‌رده
 جه‌ سرری قودره‌ت، جه‌ په‌نگیم که‌رده
 بی‌ای سا‌جی نار ئی‌گام ئاوه‌رده
 غولامان ویتل نه‌وان، ئی سه‌راو په‌رده
 ساز نام هه‌فت نوور، جام بی‌گه‌رده

جه ئەزەل مېردان، سەر پېش سپەردە

واتاکەي:

(ئەم دەرگا و پەردەيە

غولامان سەرنجی ئەم دەرگا و پەردەيە بدەن

با وینەکان دیار بن لەوانەي لە شاخ گومرا بوون

لە نھیني قودرەت دا رەنگم دیارە

من ساجی ئاگرم بۆ ئیترە هیناوە

با غولامان لەم سەراو پەردەيە وێڵ نەبن

دروست کردنی حەوت نوور وەک جامیکی بی گەردە

ھەر لە ئەزەلەوہ پریاری لە سەر دراوہ)

جەمخانە و نیازخانە وەکو بارەگا و پەرسنگای ئایینی یارسان دەوریکی بالای ھەبە، بە
تایبەتی جی هینانەدی ھەموو دەستوورە پراکتیکی بەکانی ئەم ئایینەبە، سولتان سەھاک
لە ژبانی دا بایەختیکی زۆری بە کۆبوونەوہ ئایینی بەکان دەدا، لەم لایەنەوہ لە شیعریکی دا
دەلی:

ئیبیراھیم یەکتا

جە ھەفت و ھەفتەن، تۆمەنی یەکتا

یەکتا کەس نیەن، وە ویمەن ئاگا

ئینە ئارمەنای، ئەزەلی بی یا

دەست جەم جە من، قودرەتەش بی یا

رەنجە دل نەوی، ویم کەردم ئیگا

جەم قیبلەگا، یارانم بی یان

خاسە غولامان، نە جوملە ئەشیان

ھەر کەس نە جەم دا، نە پیر و ئەرکان

وہ راست بگێرۆ، دامان سولتان

ئانە حەقیقەت، مێر، دیاری یەن

جە رۆژی حیساو، ئای وە دیاری یەن

واتاکەي:

(ئیبیراھیمی تاک و تەنیا

له جهوت و جهوته كان تو به يه كتايي ماوي
 كهس يه كتايي يه خوځم ناگادارم
 ئەمه دهستوور يكه ئەزه لي يه
 دهستي جهمخانه بو من له قودره تي ئەوه وه بوو
 تو دلته نهره نجي من خوځم ئەم برباره م داوه
 جهمخانه قيبله يه ، ياران وهرن
 له ناو هه موويان غولامان (ياره كان) بيتن
 هه موو كه سيك له جهمخانه دا له پير و ماقولان
 به راستي داماني سولتان بگرن
 ئەمه يه حه قيقهت ، پياوي گهوره دياره
 له روژي حيساب دا باشتري دياره

جهمخانه له روژگاراني ريبهري يارسانه كان وهك دهسگاييكي و شويني ريكخراويكي
 دهوري بالاي هه بوو له هيتانه دي شه عايريان له دوا روژ دا ئەو دهستوور و رهووشتانه ي
 له وي دروست بوون له لايهن يارسانه كانه وه پيره وي دهكران.

ئەفسانەي دەنكە هەنار

پير ميكايلي دهوداني ناموزاي سولتان سههاك بووه ، پاش ئەوهي كه دهبي به يه كيكي
 له ياره هه ره نزيكه كاني سولتان «ساري = ساري» ي كچي پيشكيش دهكا و دهبي به
 كاره كهرى. لهو ماوه يه دا سولتان دار دهستي شا ئيبراهيم - كه هيشتا مندال دهبي ده داته
 پير ئيسماعيلي گولان بو ئەوهي له باغي نيهاال دا شه تلي بكا. فهرماني سولتان جي
 به جي دهكري ، له پاشانا دار شين دهبي و گول دهدا و هه نار دهكري ، هه نار يكي بو سولتان
 ديتن ، سولتان فهрман دهردهكا بو جهم ، هه موو ياران كو دهنه وه ، ئەمه يه كه مين جهم بووه
 له پرديوهر و له دووايي دا ناويان نا «نياز» .

سولتان داوا له پير بنيامين دهكا كه دوعاي نياز بخوځينيته وه ، بهلام له حوزووري سولتان
 ئەم كاره ي بو هه لئه سوورا. سولتان رووي كرده داوود و پير موسا ، ئەوانيش بو يان نه كرا ،
 ئينجا داواي له چهند ياريكي تر كرد ، بهلام بي سوود بوو كه سيان بو ي نه كرا.
 ئيتر سولتان فهرماني دا سهيد محهمه دي گهوره سواره ي كوري داواي جي به جي بكا ،

فهرشه‌کانه‌وه. له کاتی‌ک دا که «ساری = ساری» دی و جه‌مخانه گسک ده‌داو پاکی ده‌کاته‌وه، ده‌نکی هه‌نار ده‌دۆزیته‌وه، هه‌لی ده‌گری و ده‌یخاته ده‌می‌ه‌وه. پاش ماوه‌یی‌ک زگی پر ده‌بی، ئینجا کورپکی له ده‌مه‌وه ده‌بی، موعجیزه‌ییکی تری کردگار ده‌که‌ویتته ناوه‌وه.

سولتان فه‌رمان بو داوود دهر ده‌کا که منداله‌که سی شه‌و و سی رۆژ بخاته ته‌نوره‌وه و سه‌ری بگری، ئه‌ویش فه‌رمانی سولتان دینیتته دی، پاش سی رۆژه‌که، سولتان دیتته لای ته‌نوره‌وه و سه‌ری هه‌لده‌داته‌وه، منداڵ هه‌لده‌ستیتته سه‌ر پی و سلاو له سولتان ده‌کا:

یادگاری یار، ئه‌وسا بیش مه‌نزور
 په‌ری نیشانه، نیاش نه ته‌نور
 نیاش نه ته‌نور، نه شه‌راره‌ی نار
 فه‌رما وه داوود، سه‌ر ته‌نور بنیار
 سی رۆژ سه‌بره‌ش که‌رد، داوودی ره‌به‌ر
 نیازش وه‌رکه‌رد، ئاما وه نه‌زهر
 فه‌رما وه داوود، نه عه‌ینم باوهر
 دیش ئاما وه سه‌ر، پادشای پردیوهر
 یادگار جه‌ ته‌نور، ووریزا ئه‌و پا
 وه له‌فزی شیرین، سه‌لام دا وه‌شا
 به‌رگی خود ره‌نگی، که‌رد وه خه‌لاته‌ش
 نه‌مام کوردستان، که‌رد وه به‌راته‌ش
 واتاکه‌ی:

(یادگاری یار له‌و کاته‌ی که ئیراده‌ی کرد
 بو موعجیزه‌ نواندن خستی‌یه ناو ته‌نوره‌وه
 خستی‌یه ناو ته‌نوری پر له بلتیه‌ی ئاگر
 به داوودی ووت سه‌ری ته‌نوره‌که داخه
 سی رۆژ داوودی پیشه‌وا سه‌بری کرد
 ئه‌و نیازه‌ی که کردی هاته دی
 به داوودی ووت بیهینه به‌رچاووم
 پاشای پردیوهر هاته سه‌ری

یادگار له ناو ته نوور هه لسا یه سه ر پین
به قسه ی شیرین سلاوی له شا کرد
به رگی جوانی کرد به خه لاتی

هه موو کوردستانی شی کرد به به رات و پینی به خشی)

ئهم رووداوه ئه فسانه یی یه ی که له شیعی ئایینی یارسان رهنگی داوه ته وه، به سه رهاتی
په یدا بوونی بابا یادگارمان بو ده گپرتته وه که له دهنکه هه ناری پیروژ له کیژتیک له
دهمه وه له دایک بووه، دیاره بئ باوکیشه، بو ئه وه ی بیته کردگار و له پیستی ئاده مزاد
دا خوی بنوینن.

عابیدینی جاف ۱۳۲۰م - ۱۳۹۴م

عابیدین کوری نووروللای جافه، به پینی کتیبی سه ره نجام له سالی ۱۳۲۰هـ / ۱۳۲۰م له
شاره زوور له دایک بووه، خویندنی به رایبی له لای مه لا ئه لیا سی شاره زووری بووه، ئینجا
زانستی په کانی که لام و به لاغه تی لای مه لا غه فووری شاره زووری خویندوو، پیوه ندی
له گه ل خوینده واران و پیروهانی سو فیزم به هیز بووه. له دووایی دا گه یشتوته سولتان
سه هاک و بووه به یه کتیک له یاران و پیروهانی، له دوو سالانی سه ده ی چوارده م
۱۳۹۴م / ۱۳۹۷هـ کوچی دووایی کردوو.

عابیدین یه کتیکه له شاعیره ناوداره کانی یارسان، زمانی شیعی تیکه لاوه و زیاتر
ده شکیتته سه ر دیالیکتی کرمانجی خوواروو، جگه له وه به هوی ئه وه وه که شیعه کانی به
هه وای دیالیکتی گۆزانی ووتراوون هه ولتی داوه له ئه ده بی میلی و زمانی ساکاری ناو
خه لک نزیک بن، ئه وه ی زیاتریش بووه ته هوی ئه م ساکاری په ئه وه یه که عابیدین دهنگ
خۆش بووه و له ته نبوور ژهنه کانی سولتان سه هاک بووه، وه کو درده که وی له و سه رده مه دا
کورسی چرینی سه روودی ئایینی یارسان بایه خدار و پر زهوق بووه. له دپره شیعی تیک دا
ناوی هه ندی دهنگ خۆش و ته نبوور ژهنه کانی روژگاری کۆن و ده ور به ری سولتان سه هاک
به م جوژه هاتوو:

نه کیسا، ئه حمه د، باربه د، عابیدین
ها فه ره اد، داوود، شاپوور، پیر مووسین

نه کیسا و باربه د له دهنگ خۆش و موسیقا ژهنه کانی سه رده می خوسره وی په رویزی
ساسانی بوون.

ئەو دەی جی ی سەرنج پراکیشانە ئەو دەیە شیعەرە لیریکی بەکانی عابیدینی جاف ئەوانە ی دیالیکتی کرمانجی خوواروویان تی کە وتوو لە سەر کیشی هەشت سیلابی شیعری میللی (فۆلکلۆر) ریکخراوون، هەرچی شیعەرەکانی تری دیالیکتی گۆرانی یە لە دەستووری کیشی شیعری گۆرانی دەرنەچوون کە دە سیلابی یە.

لە کتیبی «دەورە ی عابیدین» دا بەشی لە شیعەرەکانی شاعیر کۆکراوە تەو ه. لە شیعریکی دا شاعیر بییر و هەستی دەر دەپری بەرامبەر بە «مە عشووق»، زۆر بە شوینی گەراوە تا دۆزیویە تی یەو ه:

من عاشقی خاوەند کارم
عەشقی یارە وا بی عارم
ئەمن گراو شـاواو چوار یارم
نوخـتـهـی خـودا وا لە زارم
ئەز کە ویل بووم لە جی و شارم
بە لە دەمی کرد شای شاسوارم
بە زەری دەست کەماندارم
بە فییدای یاری کردار دارم
کە منی خستە سەر ری ی راسی
هەتا بژیم بە بی کـهـهـسی
من عابیدینی کاکه ییم
ئاخر بە یاری خۆم گه ییم
واتاکه ی:

(من عاشقی خوداوەندم)

لە بەر عەشقی یار وا سەربەست و بی پەروام
من گیرۆدە ی شا و چووار یارم (چووار مەلایە تە کە ی هەموو
کردگارێک)

خۆشەویستی ی خودا لە دل و دەروونم دایە
من کە دەر بە دەر و ئاوارە ی مال و مەلێبەند بووم
شای شاسوارم ری ی بی پیشان دام
بە تیر و کەوانی ئەو کوزراووم

به لام من به فیدای ئه و یاره به توانایه دهیم
ئه وهی منی خسته سهر ریی راستی
من تاقی ته نیام و کهسم نییه
من عابیدینی کاکه بییم
له ئه نجاما که بیستمه یاری خۆم)

به لای شاعیره وه کردگار ری پیشاندهر و دروست کهری هه موو شتیکه ، به ختیار ئه و
کهسه یه ریی راست بدۆزیتته وه:

خـــــودا ئاوی دا به تۆم
سهـــــوز بوو گـــــۆنه ل له ناو هۆم
گـــــولی کرده و بتـــــه ی جـــــۆم
گـــــه ییه کـــــشتم به هـــــفت یۆم
هـــــه وهک حـــــه نیف مـــــی و مـــــۆم
تـــــو وایه وه لـــــه تـــــه ک زۆم
به دووی راستی گـــــه را دۆم
تا دهـــــرکه وئ جـــــیگه و شوینم
دی کـــــهس نییه بکا لۆم
هـــــه لـــــس و بـــــیتـــــه بهر و بۆم
چـــــونکه پاک و راست و پۆم
له بۆ دوژمن بای ســـــه بۆم
خـــــودام ئه وئ و وهک ئه ســـــت تۆم
له بۆ خـــــه لقی ره هـــــنم تۆم
واتاکه ی:

(خودا تۆوی ئیمه ی ئاو داوه
له کاتی خۆی دا تۆ پشکووت و سهوز بوو
له پاشا گۆلی کرد
به ههوت پۆژ پشکووت
وهکو حه نیف (ئایینی پاکی ئیبراهیم) شه می
بوونم پۆشن بوو

رۆشنایی گه‌یشته‌خانه‌وادم
 گیانم به دووای راستی ده‌گه‌را
 بۆ‌ئه‌وه‌ی رۆی و شوینم ئاشکرا بێ
 بۆ‌ئه‌وه‌ی که‌س تانهم لێ نه‌گرێ و لۆمه‌م نه‌کا
 وه نه‌توانی خاک و وولاتم داگیر بکا
 چونکه من پاک و راست و سافم
 بۆ‌دوژمنان بای گهرمم
 من خودا ده‌پهرستم، به‌هه‌یز و توانایه وه‌ک ستوون
 رێبه‌ر و رۆی پێشاندهری خه‌لکم)

له‌م شیعهره‌ش دا بېر و باوه‌رپێکی تری یارسانه‌کان ده‌خاته روو، ئه‌ویش له‌ بابه‌ت رۆژی
 هه‌شه‌ره‌وه‌یه، به‌لای ئه‌وانه‌وه‌ رۆژی هه‌شر له‌ ده‌شتی شاره‌زوور ده‌بێ، له‌به‌ر ئه‌وه‌یه
 شاره‌زوور خاکی پېرۆزیانه، وه‌کو هه‌موو ئایینه‌کانی تر، که هه‌ر یه‌که‌ خاکیکی پېرۆزی
 خۆی هه‌یه و له‌ سه‌ر ئه‌و باوه‌رپه‌یه که رۆژی هه‌شر و نه‌شر و حیساب له‌ سه‌ر ئه‌و خاکه
 ده‌بێ، عابیدینی جاف ده‌لێ:

به‌ پێی ووته‌ی سه‌ره‌نجام
 له‌ شاره‌زووره ئه‌نجام
 یارم له‌وه‌ی ده‌دا کجام
 له‌ باده‌ پېر ده‌کا جام
 سه‌رپه‌ش ده‌کا ریش و زام
 تا بگه‌مه‌ هه‌می دام
 من عابیدینی هه‌ورام
 دل‌داری جیوانی خواجام
 واتاکه‌ی:

(وه‌کو له‌ سه‌ره‌نجام دا نووسراوه
 ئه‌نجام (هه‌شر)م له‌ شاره‌زووره‌وه
 یارم له‌وه‌ی به‌ختیاریم ده‌دات
 جامم پېر له‌ شه‌راب ده‌کا

هه موو برين و ئيش و نازارم ساړيژ دهكا
تا بگه مه هه موو ئامانج و ئاواتم
من عابيديني هه ورامانيم
عه شقى جوانى خوا جامم)

له شيعر يكي ترى دا عابيديني جاف نه وه دهر دهر پري كه مه لبه ند و كه س و كارى خوي
به جى هيشتووه، پشتى كردو ته ناوچه ي سازان و رووى كردو ته پرديوهر و بووه به يار و
پيره وى سولتان سه هاك:

داوودم تويى، دهليل و پيرينم
نه مچار ساړيش بوو، زوخ و برينم
نه ووهل و ئاخير، شاهى ديرينم
هاتگم بو به زم، جه مى سولتاني
كه مترينى كه م، به و غولامانى
دهرچووم له ناو، قه ومى سازانى
واتا كه ي:

(تو داوودى منى، رتبه ر و پيرمى)

هه موو دهر دو برينم ساړيژ بوو

سهره تا و دووايى من شاي ديرينه (سولتان سه هاك)

هاتوومه ته به زم كو بوونه وهى سولتان

من يه كيكم له كه مترينى غولامانى

له ناو قه وم خویشم له سازان دهرچووم)

له پاش نه وهى عابيديني جاف به خزمهت سولتان سه هاك دهكا، نه م گفتوگوږبه له
نيوانيان دا روو ددها.

عابيدين دهلي:

مه لا له ينه پي خو شه
به زمى مه ردان پي خو شه
بنيام ساقى له و هوشه
سه ريان له ژيري كه وشه

وهرن له نوټر کـــــــــــــــــه ن تۆبه
تۆبه ی ئیـــــــــــــــــخ لاس یهک نۆبه
سههاک خــــــــــــــــودای دوو سههوبه
واتاکه ی:

(مه لاکان ئەمه تان پێ خۆشه
به زمی مهردانتان پێ خۆشه
ئە ی ساقی له هۆشم بهرن
ئەوان سهریان له ژیر که وشه کانیانه
وهرن تۆبه بکهن و نوټر مه کهن
یهک جار به راست و پهوانی تۆبه بکهن
سههاک خودای ههر دوو به ره به (دوو گیتی)

سولتان سههاک له وهراما ده لێ:

ها قــــــــــــــــبول بیــــــــــــــــا
ره جای عه بدینتان ها قبول بیــــــــــــــــا
دیدهم وه ره حــــــــــــــــمت په ناتان دی یا
مورغوم وه مه یلتان وه دهست ئەو ئەشیا
تا حــــــــــــــــمال کۆلش نه وه ره وه جا
نه یان په نهش ئو جــــــــــــــــرهت کــــــــــــــــراها
واتاکه ی:

(ئەوا من قوبوول بووم
له سایه ی تکای عابیدین من قوبوول بووم
خه تا به ملتان له دهست ئەو شتانه وه
تا حــــــــــــــــمال کۆلئ نه گه به نیته شوین خۆی
کرئ ی رهنج و ئه رکی نادریتئ)

زمانی عابیدینی جاف له شیعی میللی به وه نزیکه، نهک ته نیا له م لایه نه وه، به لکو به
گشتی شیوه زمانی جاف به پێ ی ناوچه جوگرافی به کان ده گۆرئ، بۆیه ئاشکرایه له و
ناوچانه ی نزیک به دیالیکتی کرمانجی خووارووی زمانی کوردین، شیوه زمانه که یان

تیئیکه لاهه، ئەم دیاردهیه زیاتر له ناوچهی شارەزور و لای رۆژئاوای رووباری سیروان ههستی پێ دهکری.

شا ئیبراهیم ئەیووت ١٣٢٤م - ١٤٠٧

شا ئیبراهیم کوری سەید محەمەدی گەورە سوارەدی کوری سولتان سەهاکە، نازناوی ئایینی «ئەیووت»ە، «رۆچیار» و «مەلەک تەیار» یشیان پێ ووتوو. بە پێی کتیی سەرەنجام لە ساڵی ٧٢٥هـ / ١٣٢٤م لە گوندی شێخان لە دایک بوو، دایکی خاتون زەینەبی کچی میر خوسرەوی لورستانیە، لە سەردهمی مندالی دا لە خانەقای سەرگەرم چاوی کردۆتەوه و پەرۆهەرە بوو. لە رۆژگاری لایهتی دا دەرسی ئایینی و عەشقی خودایی لە سولتان سەهاک وەرگرتوو.

شا ئیبراهیم لە سەر داوای سولتان سەهاک بۆ رێبهری کردنی ناوچهکانی خووارووی کوردستان دهکهوتیه ری، سەری گەلی ناوچه دەدا، لە ئەنجاما لە گوندی سەرانه که ئیستا بابا یادگاری پێ دەلێن، نیشتهجێ بوو، هەر له وێش لە ساڵی ٨١٠هـ / ١٤٠٧م کۆچی دووایی کردوو. یارانێ شا ئیبراهیم لە ناوچهکانی خانەقین و مەندەلی و کەرکووک «کاکەیی»یان پێ دەلێن، ئەمانە پێرەوی بێر و باوهری یارسانەکانی سەردهمی شا ئیبراهیم دهکەن.

کۆمهله شیعیری شا ئیبراهیم بە ناوی «دیوانی ئەیووت» لە بەر دەست دایە، زۆریه شیعهکانی بهشیوهی بەند (کۆپله) رێک خراوون، هەر بهندی له بابەت به سەرھات و رووداوی پیغەمبەرێک، یا پیرێک، یا وهلی بێک، یا سوڤی بێک، یا گەورە و پیرۆزێکی ئایینیە. هه‌مووی له دەوروبەری بێر و باوهری دۆنا دۆن دەسوورپیتەوه و به شیوهی ئیپۆسی ئەفسانەیی دەری دەپێ.

لە بەندیکی دا به سەرھاتی نوح و رووداوی توفان دهگێریتەوه، ئەوی له ئەفسانە کۆن و ئیپۆسی گلگامیش و تەورات و قورئان باسی لێوه کراوه، بێر و باوهری دۆنا دۆنی یارسان به ناشکرا لەم بەندهدا دیاره، بهوی شا ئیبراهیم لە سەر ئەو باوهریه که گیانی له لەشی حامی کوری نوح و گیانی بابا یادگار له لەشی سامی کوری نوح خوێبان نوواندوو، گیانی حام له شا ئیبراهیم و گیانی سام له بابا یادگار ده‌رکه‌وتوون:

زولالی کۆی کام، زولالی کۆی کام

یادگاری من، زولالی کۆی کام

چاگا تۆفاننى، مېردان ووست وه دام
نووحى نه بى بى، كه شتى يو ئەر شام
تیره ندادز بيمان، ئەز نامم بى حام
كاكهم يادگار، نامش بيا سام
واتاكه ي:

(تۆ پېتوهندىت به كېتوى پاكه وه هه به
ئەى يادگارى من، تۆ پېتوهندىت به كېتوى پاكه وه هه به
له كاتى تۆفان دا مەردانت له گەل دا بوون
نووح پېغەمبەر و يارانى له ناو كه شتى دا بوون
من ناووم حام بوو
يادگارى كاكهم ناوى سام بوو)

له به ندىكى تىرى دا باس له به سه رهاتى سىاوهش ده كا، ئەمه كورى كه يكاووسه،
مندالېكى جووان بووه، كه ته مەنى گەيشتۆته حەوت سالى كه يكاووس سىاوهشى به
رۆسته م سپاردوووه بۆ ئەوهى فېرى راووشكارى بكا و مەشقى جەنگاوهرى له گەلا بكا.
سىاوهش له تەك رۆسته م گەوره بوو، كه به لاويه تى گەراوه ته وه مالى باوكى سوودابهى
ژنى كه يكاووس دلېه ندى بووه و حەزى لى كردوووه، به لام سىاوهش هېچ مەيلېكى بۆ
باوه ژنى نه بووه، ئەمه بووه هۆى ئەوهى كه سوودابه بكه وېتته رق لى. له پاشانا به
فەرمانى كه يكاووسى باوكى سىاوهش چوووه بۆ جەنگى تۆرانىيان، به لام له گەل ئەفراسىياب
جەنگى نه كردوووه، به لكو ناست بۆته وه، كه كه يكاوويس ئەمهى بېستوووه گله بى لى
كردوووه و توورپه بووه، ئېتر سىاوهش له ترسى باوكى له وولاتى تۆرانىيان ماوه ته وه و
له گەل ئەفراسىيابا ژباوه، له پاشانا فەرەنگىزى كچى ئەفراسىيابى خوواستوووه. گرسىۆزى
براى ئەفراسىياب رق و كېنېكى زۆرى به رامبەر به سىاوهش بووه، ئەمه پالى پېتو ناوه
هه موو جۆره پېلانېك رېك بخا بۆ ئەوهى له پېش چاوى ئەفراسىياب رەش بى، له پاشانا
به فەرمانى ئەفراسىياب سىاوهش ده كوژرى، شا ئېبراهيم له م لايه نه وه ده لى:

ئېبراهيم عەيان، ئېبراهيم عەيان
دهروونم جۆشا، مورغم كەرد عەيان
مەزهەر تووس بېم، شازادهى كەيان
پوورى شا نۆزەر، زەررىن پۆش به يان

کاکه‌م یادگار، دۆنی سیاوه‌حش
نه پشت که‌رد وه ئیران، وه ده‌وانی ده‌و
کوشته بی وه تیغ، شای ئەفراسیه‌و
تاگری فانووس، خه‌سره‌و بی ره‌وشه‌ن
وه زۆری پۆسته‌م، هه‌قی با پۆش سه‌ن
واتاکه‌ی:

(ئه‌ی ئیبراهیم لیت ناشکرایه
ده‌روونم ده‌کولتی و مورغی دلّم ناگاداری هه‌موو شتیکه
من له تووس بووم و شازاده‌ی که‌یانیان بووم
کوری شا نه‌وزه‌ری زری پۆش بووم
کاکه‌م یادگار نمونه‌ی سیاوه‌ش بوو
به سوواری وولاغ ناو ناگری پری
پشتی له ئیران کرد
به شیری ئەفراسیاب کوژرا
له وه‌ختیک دا گری فانووسی خوسره‌و رووناکی دا
به زه‌بری تۆله، هه‌قی باوکی وه‌رگرته‌وه)

له سروودیکی تری دا شا ئیبراهیم جاریکی تریش په‌نچه بو‌ داستانی سیاوه‌ش درێژ ده‌کا:
زولال کۆی ئەلبووس، زولال کۆی ئەلبووس
یادگار من، زولال کۆی ئەلبووس
کاکه‌م سیاوه‌حش، هوننه‌ش جوّشا جووش
ئه‌ز سه‌ندم هه‌قه‌ش، یورتم بی‌ا تووش
ئه‌وسا نه‌ یه‌ک بین، می‌ردانی ئالووس
شام نه‌عه‌ره‌ کیش بی، گورزدار کاووس
واتاکه‌ی:

(ئه‌ی زولالی کیتی ئه‌لبورز
یادگاری من، ئه‌ی زولالی کیتی ئه‌لبورز
کاکه‌م سیاوه‌ش خوینی ده‌کولتی

من هه قییم وهرگرتوو و شاری تووس بوو به نیشتمانم

له و کاته دا مهردان غه مگین بوون

شام نه عه ته ی ده کیشاو کاووس گورزی به دهسته وه بوو

له به ندیکه تری دا به سه رهاتی یوسف ده گپرتته وه، ئەم به سه رهاته په ندیکه قوولئ
سایکۆلۆجی ی ناوه وه ی ئاده مزاد ده ور ده کاته وه: خو شه ویستی باوک به رامبه ر به کوپی،
رق و کینی برا به رامبه ر به برا، چونکه لای باوکیان خو شه ویستتره، دل داری ی نیوان
یوسف و زوله یخا خبزانای عه زیزی میسر (پووتیشار) گه یشته پله ییک که شپوه بیته
سۆفیزم وهر بگری.

شاعیری یارسانی کورد شا ئیبراهیم له به ندیکه ههوت نیوه دیر شیعری یه ک قافییه یی
به م جو ره ته ماشای مه سه له که ده کا:

زولال کۆی که نعان، زولال کۆی که نعان
یادگاری من، زولال کۆی که نعان
چاگا غولامان، خه جل بین یه کسان
تاجیر باشی بی، شام نامش ره حمان
کاکه مش به رکهرد، نه قه عری زیندان
یوسف بی کاکه م، زوله یخاش نه ستان
عزیزی میسری، ئەز بیم جه ومه کان
واتاکه ی:

(ئه ی زولالی (پاکی) که نعان

ئه ی یادگاری من، ئە ی زولالی که نعان

له و کاته ی میترد مندالان خه جاله ت بوون

له کار و کرده وه بیان

شام بازگان باشی بوو ناوی ره حمان بوو

کاکه می له ناو زیندان هینایه دهره وه

کاکه م یوسف بوو گه یشته زوله یخا

بوو به عه زیزی میسر (له جی ی عه زیزی میسر دانیشته)

شا ئیبراهیم له ته ک بایه خ دانی به رووداوی کۆن و به کار هینانی وه ک په مز بو

لیکدانه وهی نهیینی یه کانی ئایینی یارسان، بایه خیتی زۆریشی به دروشمه تایبه تی یه کانی
 ئەم ئایینه داوه. له سروودیکی دا دهلی: له رۆژگارانی پێش «کردگار» (خالق) په یکه ری
 من سیمرغ بو، پرته وی من پرووناکی ی گه یانده چین، من باپیری هه موو خه لکی ئەم
 گیتی یه بووم، ئاده م و حه وا په یکه ری من بوون، ئیستاش منم پیتوهندی نیوان کردگار و
 به نده، ئەمه و سیمرغ له سۆفیزی یارسانه کان دا نیشانه ی ته واوی و کاملی ئاده مزاده،
 سۆفی یان به پرته وی خودای داده نین له قالبی مه ترالی دا خۆ ده نوینتی.

یورتی من عه نقا، یورتی من عه نقا
 نه یانه ی ئەزەل، یورتی من عه نقا
 نه قالبی چین، نوور ئەز موحه بییا
 جه دد و عاله می، ئەز نان بییا
 جامه ی ئەز بییا، مه شیانه و مه شیا
 ئیگاش نی په رده، سککه م بی په وا
 واتاکه ی:

(په یکه رم سیمرغه

له رۆژی ئەزەله وه، په یکه رم سیمرغه
 نوور و پرته وی من، رۆشنایی تاچین بردووه
 من باپیری خه لکی هه موو گیتیم
 ئاده م و حه وا په یکه ری من بوون

من پیتوهندی خودا و به نده م و سککه م په واجی هه یه)

له شیعرێکی تری دا شا ئیبراهیم باس له و جۆره دۆنادۆنه ده کا که گیان ته نیا له له شی
 ئاده مزاد خۆی نا نوینتی، به لکو له گیانی ناژەل و پروهک و شتی تری سروشتیش دهر
 ده که وی، له م لایه نه وه ده لی:

زولالی کۆی بید، زولالی کۆی بید
 ئیبراهیمان، زولالی کۆی بید
 ئیبراهیم نامم، فرهم بی شه دید
 پادشام بلنگ بی، نه کۆی نا په دید
 ها کیشوهر بیام، ئەز نامم جه مشید
 کاکه م یادگار، نامش بی خورشید

واتاکه‌ی:

(پاکی کیتیو بید)

من ئیبراهیمم، پاکی کیتیو بید
ناووم ئیبراهیمه بهرز و بههتیزم
پاشام پلنگه، له کیتیو نادیار دایه
هاتمه سه‌ر رووی زه‌وی به ناوی جه‌مشید
کاکه‌م که یادگار له ناو رۆژ دایه)

له پاران‌ه‌وه‌ییکی دا شا ئیبراهیم به‌م جوژه له‌گه‌ل سولتان سه‌هاک دا ده‌دوی و پیدیدا
هه‌لده‌لتی:

شه‌هنش‌شای شاهان
بی مه‌ئوا مه‌کان، شه‌هنشای شاهان
ئاگای هه‌ر دوو سه‌ر، ره‌هنه‌مای راهان
موتیعولئه‌مریم، جه‌ئه‌مر و خواهان
سه‌دا جه‌ویتنه‌ن، ئیمه‌ه‌بابیم
سه‌دا جه‌ویتنه‌ن، ئیمه‌ه‌بابیم
جه‌خومخانه‌ی تو‌جامه‌ی ره‌نگا و ره‌نگ
پۆشاک یاران بی، شنۆ و بی‌ده‌نگ
هه‌ر که‌س نه‌ئه‌مرت، به‌ر بشۆ‌وه‌به‌ر
مه‌ئمووری جه‌زاش، مسته‌فای داوهر

واتاکه‌ی:

(ئه‌ی پاشای پاشایان)

بی مه‌ئوا و مه‌کان ئه‌ی پاشای پاشایان
ئاگاداری هه‌ر دوو سه‌ری (سه‌ره‌تا و ئه‌نجام) رێبه‌ری هه‌موو
رێ‌ییکی

سه‌ر بو‌فه‌رمانه‌کانت داده‌نونیم، هه‌موو ئه‌مرو ویستیک،
ده‌نگ ده‌نگی خۆته، ئیمه‌ش یاری توین
ده‌نگ ده‌نگی خۆته ئیمه‌ ئامیری ده‌ستی قودره‌تی توین

له خومخانهی تۆدا جلو بهرگی رهنگا و رهنگین
یاران له بهریان کهن به بی دهنگ
هه کەسی له ئەمری تۆ دەرچی
مه ئمووری دادگای مستهفای حاکمه

له لایهن به سههاتی ئیبراهیمی خه لیله وه شا ئیبراهیم له سهه ئه و باوه ره یه که خودا
ئیبراهیمی هه لێژارد وه ک پیغه مبهری خۆی بو ئه وهی ئایینی یارسان بلا و بکاته وه، که
بریتی یه له ناسینی خودای تاک و ته نیا، بو ئه م ئامانجه بتی بت په رسته کانی شکاند،
ئیسماعیلی کوری ئیبراهیم که په یکه ری بابا یادگار بوو بو ئه وهی خه لکی بو خۆی
را بکیشی خۆی کرده قوربانی ی ری ئی خودا وهندی کردگار، شا ئیبراهیم بو ئه م مه به سه
ده لئ:

ئیبراهیم نه سهه، ئیبراهیم نه سهه
به قای دهوری دین، یاریم کهفت نه سهه
ئیبراهیم بیانم، فرزندێ تازهر
شکه ستدا، بیم وه پیغه مبهه
کاکه م یادگار ئیسماعیل بیانی
سهersh بی وه رای، هه ق و قوربانی
واتاکه ی:

(ئیبراهیم له سهه سههه
کاریگه ری ئیبراهیم له سهه ردا مایه وه
مه بهس ئیبراهیمی کوری تازهره
بتی شکاند و بوو به پیغه مبهه
کاکم یادگار رووحی ئیسماعیله
سهه ری بوو به قوربانی له ری هه قدا)

شا ئیبراهیم ئایینی زه رده شتیش به ئایینی یارسان ده زانی، له م لایه نه وه ئه وه ده خاته
روو که زه رده شت په یدا بوو خه لکی له دهوری کۆ بوونه وه و دهیان ویست ئایینه که ی رهت
بکه نه وه، به لām ئه وه کو مامۆستایه کی بی هاوتای قسه ی ژیر و جوان، ده بیوت هه ر
کهس ئایینه که ی وه رنه گری له هه ر دوو گیتی ده بی و مایه پووج دهرده چی:

زولال کـــۆی هاموون
یادگاری من، زولال کۆی هاموون
چاگا غولامان، جهم بین نه ئەستوون
نامش زهردهشت بی، شام ئاسای ئالتوون
خهزنه دار بیمان، ئەز نامم هاموون
کاکهم یادگار، نامش بی قاروون
واتاکهی:

(زولال کیتی هاموونه)

یادگاری من کیتی هاموونه

غولامهکان له هاموون دا ههموویان پێزیان بهست

ناوی زهردهشت بوو وهکو شامی زێرین

ئیمه خهزنه دار بووین من ناووم هاموونه

کاکم یادگار ناوی بوو به قاروون)

لهو کاتهی که شا ئیبراهیم ئایینی زهردهشتی به ئایینی یارسان دهزانئ، دیاره
کتیبه که شی (ئافیتستا) به کتیبی ئایینی یارسان له قهڵهم ددا. له سههر ئه و باوه ریه که
ئافیتستا بو زهردهشت (زهردهشت په یکه ری بنیامینه) هاتۆته خواروه و پیغه مبهری خودا
بووه، لهم لایه نه وه دهلی:

زولال ئافیتستا، زولال ئافیتستا

ئه سلی دهفته رهن، زولال ئافیتستا

بنیام زهردهشتهن، دهفتهر وه دهستا

زاتش جه بادهی، شههنشا مهستا

واتاکهی:

(زولال ئافیتستایه)

ئافیتستا سههر دهفتهری ههموو دهفتهریکه

به نی ئادهم زهردهشته، دهفتهری له دهسته

زاتی ئه و له بادهی شاهنشاهی دروست بووه)

یهکی له ئه دگارهکانی ئایینی یارسان ئه وهیه که دوو سهراوهی ئاو و کانیاان ههیه، به

سه‌رچاوه و ئاوی پیروزی ده‌زانن، به لایانه‌وه به‌رام‌بهر به ئاوی که‌وسه‌ری به‌هه‌شتن،
ئه‌مانه یه‌کیکیان ئاوی که‌سلان (غه‌سلان) و ئه‌ویتریان هانه‌ی تا (کانی تا) یان پی
ده‌لین.

له بابته کانی که‌سلانه‌وه شا ئیبراهیم ده‌لی:

زولال که‌هرده‌قام
یادگاری من، زولال که‌هرده‌قام
دۆن وه دۆن ئامایم، نیانیل ئه‌نجام
ئه‌ز وه قه‌تل زه‌هر، سزای ویم کیشام
کاکه‌م وه ده‌ست تیغ، سزاش بی ته‌مام
تانه‌ی داله‌هۆ، یا وایمی وه‌کام
(شاهۆ) و (شندروئ)، (بالامۆ) (مه‌ولام)
نه‌وا (یافته‌کۆ)، دیده‌دار) سه‌قام
(قه‌ندیل) ئایر کۆ، هه‌فت ته‌ختی خواجام
یاران به‌یانی، بدانی په‌یغام
یادگاری من، روشنی بنیام
باده‌غه‌سلانی، که‌وسه‌ری نوشام
غه‌سلان یادگار که‌ندش په‌ری جام
نه‌چه‌هر که‌ندمان په‌ی عاد و ئه‌ییام
واتاکه‌ی:

(زولال مه‌قامی پیروز کرد

یادگاری من مه‌قامی پیروز کرد

دۆنا دۆن هات تا گه‌یشه‌ ئه‌نجام

من به‌ مردنی زه‌هیر سزای خۆم کیشا

کاکم که‌ تیغ به‌ ده‌ست بوو سزای ته‌واوی دام

سزای داله‌هۆ پاکی کردینه‌وه

(شاهۆ) و (شندروئ) و (بالامۆ) و (مه‌ولام)

نه‌وا (یافته‌کۆ)، (دیدار) سه‌قام

(قه‌ندیل) ی ئاگرین هه‌وت ته‌ختی مورشیدن

ياران به يانتيكم بو بكنه پهيامتيكم بداتي
يادگاري من رووناكيم بو بنيري
باده يتيك له ناوي غهسلان ناوي كهوسه ر بنوشم
غهسلاني يادگار كرايه ناو جامه وه
ئه م وينه يه مان كرد به عهده و پهيماني روژگار)
له بابته سهراچاوهي («هانهي تا» شهوه) بابا يادگار دهلي:

زولال كهرهرد مـــــــاوا
ئيبراهيمي من، زولال كهرد ماوا
وه رووي به دانم، كههرهرد نيش داوا
ههققى ئهرش سهن، نه عهرش (ساوا)
گا فرزه ندهش ئهز، گا ئهز ش باوا
ميري ميترانهن، نه دهوره ي كاوا
شهقه تار نه رووي، شهفهق شكاوا
ههژمش خه يلين، هيچ كهس نه تاوا
داوود نه جامش، نه پاش نه ياوا
پهري يادگاري، كهندهش (هانهي تا)
ئاووش جاري كهرد، سهراووش هام تا
هام رهنگي غهسلان، نهو ليژه و ماوا
واتاكه:

(جي نشيني زولال)
ئيبراهيمي من جي نشيني زولال كرد
بهدهني مني كرد به ماواي خوي
ههق عهرشي ئهوه ئيبراهيم نهك عهرشي (ساوا)
جاريكيان من كوري ئهوم، جاريكيان من باوكي ئهوم
ميري ميرانن له چهرخي كاوهدا
سهر قافله يه له رووي شهفهق دا
گهلي بههتزه و كهس تواناي ئهوي نيه
داود له بهرگي ئهودايه و نهگه يشته ئهوه

هه موویان له ده ورو به یری فه لسه فه ی دؤنا دؤن ده سوورپینه وه، که گیانی کردگار له له شی ئاده مزاد دا خۆی ده نوینی. هه ره له بهر ئه وه شه ناوی باوکی بابا یادگار نه زانراوه. له دوو توئی ئه م کتیبه دا «ئه فسانه ی ده نکه هه نار» هاتوو ئه مه ش لیکنه وه بیکی دیکه یه بو مندال بوون له کچیک پیاو تخوونی نه که وت بی.

دیوانیکی شیعر له پاش بابا یادگار به جی ماوه به ناوی «زولال زولال» هوه، ئه م به ره مه ئه ده بی - نایینی یه له سه ر بنچینه ی به ند (کۆپله) هۆنراوه ته وه، هه ره به ندیکی له بابته به سه ره اتی پیغه مبه ر و وه لی و سو فی و پیا و چاکیکه، شیعره کانی خو ش و ره وانن.

له شیعریکی دا په نجه بو به سه ره اتی یوونس پیغه مبه ر درێژ ده کا، که ماسی قووتی دا بوو و چل رۆژ له ناو زگی ماسی هه ره خه ریکی پارانه وه و ته هلیله بوو، بابا یادگار ده لئی:

زولالی کۆی تات، زولالی کۆی تات
ئیهراهیمی من، زولالی کۆی تات
چاگا غولامان، وه یه ک دان سه وقات
پادشام شابی، نامش بی ئه وقات
ئه ز یوونس به یام، ماهیم بی حه یات
کاکه م ئامه ی، وه غر دا قنیات
واتاکه ی:

(ئه ی پاکی کتوی تات

ئیهراهیمی من، ئه ی پاکی کتوی تات

له و کاته ی که میرد مندالان دیاری ده ده ن به یه ک

(دلدار ی ده گۆر نه وه)

پادشام شایه و ناوی ئه وقاته

وه کو یوونس ژبانم به ماسی یه وه به ستر اوه

تا کاکه م هات و پرگاری کردم)

له شیعریکی تری دا ئاوړ له داستانی ئیره ج ده داته وه، چۆن فه ره ی دوون وولاتی خۆی له نیوان منداله کانی دا دابه ش کرد، ئیران و عه ره بستانی دایه ئیره ج، به لام دوو کوره که ی تری سه لم و توور به مه رازی نه بوون، شه ر و شوړ که وته نیوانیه وه، له ئه نجام دا

ئېرەجيان كوشت و سەريان بۆ باوكيان رەوانە كرد (بە سەرھاتى ھابىل و قابىل، يۆھەناى مەعمەدان = يەھىيا)، لەو كاتەدا مەنووچەرى كورپى ئىرەج لە ژئير چاودئيرى باپيرى فەرەيدوون پەرورەدە دەبوو و دەژيا تا گەورە بوو. لەو سەردەمەدا سوپاي سەلم و توور لە سەر ئاوى جەيھوون بوو، مەنووچەر بە لەشكرىكى گەورەو ھيرشى بردە سەريان و بە كوشتن و لە ناوردنى سەلم و توور پيرۆزى سەرکەوتنى دەست كەوت:

يادگار دۆنا دۆن، يادگار دۆنا دۆن
 گەردشى دەوران، دونىاي دۆنا دۆن
 ئىرەج بيانى، پوورى فەرەيدوون
 كاكەم ئىبراھىم، فەرى فەرەيدوون
 چون پيرى كەنعان، دوو دیدەم كور بى؛
 گەردنم وە ھوون، تىغ سەلم و توور بى
 تاكە مەنووچەر، ئازا وە زەرور
 غەرق كەردش نە بەحر، سپاي سەلم و توور
 واتاكەى:

(ئەى يادگارى كە دى و دەچى و قەت ئاوا نابى
 لەگەل سوورپانى چەرخ و فەلەك و ئەو دونيايە دى و دەچى
 من وەكو ئىرەجى كورپى فەرەيدوونم
 كاكەم ئىبراھىمىش وەكو فەرى فەرەيدوونە
 وەكو پيرى كەنعان ھەر دوو چاووم كوئيرە
 گەردنم بە شمشيرى سەلم و توور خوئناوى بوو
 تا ئەو كاتەى مەنووچەر ئازايانە پەيدا بوو
 سوپاي سەلم و توورى لە زەرياي خوئن دا نوقوم كرد).

بابا يادگار لە سروودىكى تىرشى دا باس لە بەسەرھاتى مەنووچەر دەكا، لەم لايەنەو دەلى:

زولالى كۆى سەنگ، زولالى كۆى سەنگ
 ئىبراھىمى من، زولالى كۆى سەنگ
 چاگا غولامان، كەفتەن نە راي جەنگ
 سپاي سەلم و توور، ئاوردەن وە تەنگ

کاکه م ئیبراهیم، نامهش بی پشه‌نگ
چه‌نی مهنوچه‌ر، پاک کردش نه و نه‌نگ
واتاکه‌ی:

(ئه‌ی پاکی کیتی سه‌نگ
ئیبراهیمی من، ئه‌ی پاکی کیتی سه‌نگ
که یاران به‌ره و جه‌نگ رویشتن
سوپای سه‌لم و تووریان شکاند
کاکه م ئیبراهیم له بنج‌دا پشه‌نگ بوو
له‌گه‌ل مهنوچه‌ر دوژمنیان له ناو برد)

بابا یادگار وه‌کو هه‌موو پیر و گه‌وره‌کانی ئایینی یارسان بایه‌خیتی زۆری به‌ موسیقا و
گۆرانی داوه و ئه‌م دیارده هونه‌ری‌یه‌ی به‌ فه‌لسه‌فه‌ی دۆنادۆنه‌وه گری داوه، له‌م لایه‌نه‌وه
ده‌لی:

زولالی سه‌ر مه‌ست، زولالی سه‌ر مه‌ست
یادگاری نان، زولالی سه‌ر مه‌ست
چاگا که خوسره‌و، به‌هرام دا شکه‌ست
وه ره‌بک و فه‌رمان، خواجه‌که‌ی ئه‌له‌ست
بار به‌د ئامـا، به‌ر به‌تی نه‌ ده‌ست
سی ئاوازی کوردی، په‌ی دلداران به‌ست
ئه‌ز بار به‌د بیم، نه‌و به‌زمگای له‌ست
کاکه م خوسره و بی، نه‌گرد به‌ندی ره‌ست
واتاکه‌ی:

(ئه‌ی پاکی سه‌رمه‌ست
ئه‌ی یادگار، ئه‌ی پاکی سه‌رمه‌ست
له‌و کاته‌ی خوسره‌و بارامی شکاند
به‌ فه‌رمان و خواستی خواجه‌ی رۆژی ئه‌له‌ست (خودا)
باربه‌د هات ئامبیری موسیقای له‌ ده‌ست بوو
سی ئاوازی کوردی بو دلداران ووت

من باریه د بووم لهو به زمگا جوانه دا

کاکه م خوسره و له هه موو کۆت و پیتوه نديک پرگار بوو)

له سروود پيکی تری دا بابا یادگار به سه رخوی دا هه لده لئی و نه وه پروون ده کاته وه که له کاتیک دا وه کو زال په ژمرده و غه مبار بووه، وه کو دایراک خاتون نیش دل سوژ و میهره بان بووه، دایراک بابا یادگاری له گه ل خوی بردووه بو کي سوی نه لپورز و له وی په روه رده ی کردووه، چونکه په روه ردگار یار و یاوه ری به نده یه .

یادگار پرووی خاک، یادگار پرووی خاک
ئیبراهیمی من، یادگار پرووی خاک
چاگا وه سیمرخ که بیمان نه وراک
خاوه ندکار بی، نامی شا سه هاک
کاکه م ئیبراهیم، نامش بی نه فلاک
بنیامین سام بی، سیمرخ بی دایراک
واتاکه ی:

(نه ی یادگاری پرووی خاک

ئیبراهیمی من، یادگاری پرووی خاک

له و کاته ی که به سیمرخ گه یشتن

په روه ردگار ناوی شا سه هاک بوو

کاکه م ئیبراهیمیش ناوی نه فلاک بوو

بنیامین سام بوو، سیمرخ دایراک بوو)

له دوو به یتیکي دا بابا یادگار نه وه پیشان ده دا که پیتوه ندی گیانی له گه ل جه مشیدی شاهنشای پیشدادی دا هه یه، وه کو نه و پاک و خاوتنه، بنیامین نمونه ی جامی جه مشیده و پیتوه ندی گیانی له گه ل جه مشید دا هه یه .

زولالی جه مشیر، زولالی جه مشیر
یادگار نان، زولالی جه مشیر
جام بنیامینا، جه م بین نه میر
بنیام ئافتاو، ماوه ر و وه تیر
واتاکه ی:

(نه ی جه مشیدی پاک

ئەي يادگار، ئەي جەمشیدی پاک
 جام بنیامینه، ھەموو لە دەوردی کۆبوونەتەوہ
 بنیامین رۆژە، تیشکی وەکو تیر دیتە خوارەوہ)
 بابا يادگار لە بەکێ لە شیعەرەکانی پەنجە بۆ داستانێ پەیدا بوونی زەردەشت درێژ دەکا،
 ئەوہ دەخاتە روو کە شا ئیبراھیم ئەبیوت وینەي زەردەشت دەنوینێ، واتە گیانی زەردەشت
 ھاتۆتە لەشی ئەوہوہ:

زولالئی کۆی زەمان، زولالئی کۆی زەمان
 یادگار نان، زولالئی کۆی زەمان
 چاگا غولامان، جەم بین جە لامان
 نامش گوشتاسب بی، شام و بی گومان
 ئەز ئەو ناووس بیم، رۆشن کردم مان
 کاکەم زەردەشت بی، پووردی ئەسپیمان
 واتاکەي:

(ئەي پاکي کتوي رۆژگار
 ئەي يادگار، ئەي پاکي کتوي رۆژگار
 ياران ھەموو لە لامان کۆبوونەوہ
 ناوي گوشتاسب بوو بە ئاشکرا و بی گومان
 من ئەو ناووسە بووم رۆشن بووینەوہ
 کاکەم زەردەشتي کوري ئەسپیمان بوو)

بابا يادگار لە موناچاتیکي دا لە گەل سولتان سەھاک دەدوئ:

چاگه نازمان
 وە نازی مێردان، چاگه نازمان
 وو جوودت مایه ی سەر فرازمان
 گۆشت شنەوای ریزه رازمان
 ھەر وەقت باقیم وات، مەنزورم تۆ بیت
 نە پیچ و پەنھان، پەنای دوو ھۆ بیت
 ھەر جای تۆ ھەنەن، ئانە باقی یەن
 شەریەت شیفای، دەستی ساقی یەن

ئەر ئاسمان بۆ، ئەگەر زەمىن بۆ
پادشام مەعەين ئامىن موبىن بۆ
واتاكەي:

(جىگەت كەس نايزانى لە كۆيە
شانازی مەردانە جىگەت ئاشكرا نەبى
بوونى سەر بلندی ئىمەيە
گۆيت لە ھەموو راز و نيازىكمانە
كە دەلیم (باقى) مەبەسم تۆبە
بە ئاشكرا و نەپنى ھەر تۆھەي
ھەر جىبى تۆلىي بى ھەيە و نەمرە
شەرىھە تى شىفای دەستى مەيگىرە
گەر ئاسمان بى يا زەوى بى
پادشام ھەيە، ئامىن و ئاشكرايە)

بابا يادگار فەلسەفەي دۆنادۆنى تەنبا لە رووداوى كۆن و رووداوى ميبلى كوردى
و ەرنەگرتووە، بەلكو ەلى و ەكو پەيكەرىكى كردگار دەورىكى بالاي ھەيە، لەبەر ئەو ەيە
بابا يادگار دەلتى:

شەرت و ىم و ەجـ
يادگارنان، شەرت و ىم و ەجـ
دۆن و ە دۆن ئامام، قەوا و ە قەوا
ئىمام حوسىن بىم، پوورى شەھنشا
واتاكەي:

(مەرجم دىنمە جى
من يادگارم مەرجم دىنمە جى
دۆناودۆن ھاتووم، قالب بە قالب
ئىمام حوسىن بووم، كورى شەھنشا)

بابا يادگار خۆي لە جوانترىن رووداوى سرووشت كە ژنە دوور دەخاتەو، چونكە بە
لاي ئەو ەو ە تووانەو ە لە ناو كردگار دا، لە بەختيارى لىش و لارى ژن خۆشترە؛ لە

پارچه‌بینیکی جوانی لیریکی دا ده‌لئی:

زولائی مه‌نی، زولائی مه‌نی
یادگارهنان، زولائی مه‌نی
بی‌زاریم واستان، نه‌دامی ژه‌نی
سه‌رازاد بیانی، وه لوتفی غه‌نی
واتاکه‌ی:

(من پاکم)

من یادگارم، من پاکم

له داوینی ژن بیزارم

به لوتفی خودا سه‌رازاد ده‌بم)

بابا یادگار وه‌ک ریبه‌ریکی تایینی خۆی گه‌وره ده‌نوئینی، وه‌ک شاعیریش مونا‌جاته‌کانی
بیر و باوه‌ریکن له قالبی جوانکاری دا داریژراوون و پیوه‌ندی‌یان به ژبانی گیانی و
میژووی تایینه‌که‌یانه‌وه هه‌یه. بی‌گومان به سه‌رهاتی یونس پیغه‌مبه‌ر له ناو وورگی
حووت و حیکایه‌تی سه‌لم و توور سه‌رچاوه‌ی داهینانی به‌ره‌می نه‌ده‌بین، هه‌روه‌ها بابا
یادگار په‌نجه‌ بو «عه‌لی» درپژ ده‌کا که یه‌کینکه له کردگار گه‌وره‌کانی یارسان له دوای
ده‌وری پاش ئیسلام.

قرمزی (شاوه‌یس قولی) ۱۴۰۷م - ۱۵۱۴م

شاوه‌یس قولی کوری پیر قه‌نبه‌ری شاهۆبی‌یه، نازناوی قرمزی‌یه و هه‌ر به‌وه‌ش
ناوبانگی ده‌رکردووه، به‌پیی نامهی «ده‌وره‌ی قرمزی» له سالی ۸۱۰هـ / ۱۴۰۷م له
گوندی ده‌رزبانی ناوچه‌ی شاخی شاهۆ له دایک بووه.

له نه‌فسانه‌ی تایینی یارسان، شاوه‌یس قولی «قرمزی» به پینجه‌مین نه‌دگاری کردگار
داده‌نری که له سه‌ر رووی زه‌وی خۆی نوواندووه، سه‌رچاوه تایینی‌یه‌کانی یارسان له دایک
بوونی قرمزی به‌م جوژه ده‌گیترنه‌وه: «کردگاری شای گیتی بریاری دا له‌گه‌ل کۆمه‌لیک له
یارانی سه‌ریک له مالی قه‌نبه‌ر شاهۆبی‌یه‌دا. له‌گه‌ل چوار فریشته‌ی به‌دیمه‌ن ده‌رویش و
قه‌له‌نده‌ر روویان کرده مالی قه‌نبه‌ر. قه‌نبه‌ر و خیزانی خاتوون زه‌ریانوو به‌خیر هاتینیکی
گه‌رمی میوانان‌یان کرد. ده‌رویشه‌کان له قه‌نبه‌ریان پرسی ئایا مندالی هه‌یه یا نا؟ قه‌نبه‌ر
ووتی: نا، له‌م کاته دا بنیامین ده‌ستی درپژ کرد و سیوتیکی پیشکیش به ژن و میرد کرد و

پیی ووتن: شای گیتی مندالتیکتان پیشکیش دهکا، بهلام ناوی مهنین تا من خۆم سهرتان لی ددهدهمهوه.

له پاش چهند رۆژتیک میوان خودا حافیزییان له خانه خۆی کرد. سالتیک به سهر ئەمه تیپهیری، ئینجا یاران هاتنهوه مالتی قهنبەر، که قهنبەر چاوی پییان کهوت مهسهلهکهی هاتهوه یاد و به خیزانی ووت: لهبەر ئەوهی لهم ماوهیهدا زگت پر نهبوو، دیاره ئەوانیش هاتونه بۆ پیروزبایی مندال بوون، خۆت پییان پیشان مهده، بۆ ئەوهی دلپان نهرنجی. خاتوون زهرپانوو ووتی:

تۆ برۆ بهخیر هاتنیان بکه و بیاندوتنه تا من بیرتک دهکهمهوه.

قهنبەر خهربکی میوانان بوو، ژنهش پارچهبیک گوشتی له قوماشتیک پیچایهوه و خستی به ناو جۆلانهوه و له پاشانا هاته لای میوانهکان. میوانان لییان پرسی ئایا مندالی بووه؟ ژنه ووتی: بهلی. بنیامین ووتی: برۆ بۆمانی بهینه تا چامان پیی بکهوئ. ژنه ووتی: منداله که نووستوه. ئیتر بنیامین ناچار بوو خۆی بچۆ بۆ لای جۆلانهکه و سهری پارچه گوشتهکه هلبداتهوه، لهو کاته دا مندالتیکی بهکجار جوان و سوور رهنگ و روو خۆش دهركهوت، یاران و ژن و میترده کجار بهختیار بوون، کاکه پیره له بنیامینی پرسی ناوی بنیین چی؟ بنیامین ووتی: شاوهیس قولی...»

قرمزی له مندالی یهوه دهستی به خویندن کردوه و له لاویهتی دا شیعیری ووتوه، «قرمزی» کردوه به نازناوی شیعیری. ژنی نههیناوه و ههموو کات و دهمی بۆ بلاو کردنهوهی بیر و باوهری یارسان تهرخان کردوه. له ژنیانی دا بنه مالهی «شامیهمان» ی دامهزاند بۆ رپهیری ئایینی یارسان، یارهکانی یا فریشتهکانی ئەمانه بوون «پیر قهنبەر، کاکه عه ره ب، کاکه رهحمان، کاکه پیره، خاتوون زهرپانوو». وهکو دهردهکهوئ دایک و باوکی ههر دووکیان له «چار مهلهک» دهکانن. ئەوهی شایانی باسه «چار مهلهک» ی ههموو شا و سولتانیکی گیتی به پیی ئایینی یارسان یا چوار کس دهبن یا پینج کس، ئەگهر پینج کس بن، پینجهمیان ژنه و وهکو مریهه به پیی پیاو ئینسانتیک دروست دهکا، به لهش ئاده مزاد و به جهوههر گیانی کردگار.

قرمزی له سهده سال زیاتر ژباوه، له سالی ۱۵۱۴ / ۹۲۰هـ / م کۆچی دوایی کردوه، بهلام جی ناشتنی دیار نییه.

گهلی شیعیری رهنگین به ناوی قرمزی و یارانی به یادگار ماونهتهوه و له نامه ی

«دورهی قرمزی» دا تۆمار کراوون.

له دوو بهیتیکی دا قرمزی په نجه بۆ سێ رۆژهی رۆژووی یارسانان درێژ دهکا، که «رۆژووی ئەشکهوتی نوێ» شی پێ دەلێن.

به پیتی نامه‌ی سه‌ره‌نجام له کاتیک دا که سولتان سه‌هاک له به‌رزنجه‌وه روو ده‌کاته شیخان، له ریگه کۆمه‌لێک له هۆزی چیچک ری‌یان لی ده‌گرن، سولتان و یارانی ناچار ده‌بن په‌نا بیه‌نه به‌ر ئەشکه‌وتیک له شاخی شن‌درووی، سێ شه‌و و سێ رۆژ له‌وئ خۆیان ده‌شارنه‌وه، رۆژی چوارهم سه‌رووشت تووره‌ ده‌بێ و ده‌یکا به‌ ره‌شه‌با و تۆفان، هۆزی چیچک ته‌فر و توونا ده‌بن، له پاش ئەمه سولتان فه‌رمان ده‌رده‌کا که هه‌موو سالییک سێ رۆژ به‌ رۆژووی بێن بۆ سوپاسگوزاری کردگار، شاعیر ده‌لێ:

یه‌ری رۆی یاران، یه‌ری رۆی یاران
هه‌ر که‌س نه‌گیرو، یه‌ری رۆی یاران
ئه‌ر رۆژی سه‌رجار، یانه‌ش نوور باران
قه‌بوولم نیه‌ن، وه‌ جه‌مش ناران
واتاکه‌ی:

(سێ رۆژه‌ی یاران)

هه‌ر که‌س نه‌گری، سێ رۆژه‌ی یاران

با رۆژی سه‌د جاریش نوور بباریته‌ مالی

ئه‌و که‌سه قوبوول نی‌یه و نابێ بیته‌ جه‌مخانه‌)

قرمزی له دوو بهیتیکی تری دا شانازی به‌وه ده‌کا که کورده و ئەمه به‌ داستانی به‌ ناوبانگی کاوه‌ی ئاسنگه‌ر ده‌به‌ستیته‌وه که به‌هیز و تووانای خه‌لک بۆی کرا زۆر و سته‌می زه‌حاک له ناو به‌ری، ده‌لێ:

ئه‌سلمه‌ن جه‌ کورد، ئەسلمه‌ن جه‌ کورد
با بۆم کورده‌نان، ئەسلمه‌ن جه‌ کورد
من ئەو شی‌ره‌نان، چه‌نی ده‌سته‌ی گورد
سلسله‌ی سپای، زه‌حاک که‌ردم هورد
واتاکه‌ی:

(من کورد نه‌ژادم)

باوكم له كوردانه، من كورد نهژادم
من لهو شيرانهم كه نازا و جه سوور بوون
سوپاي زهحاكم وورد و خاش كرد)

ليردها قرمزي گياني خوئي به پيئي بير و باوهري دؤنادؤن به گياني كاوهي ناسنگهر
دهزاني.

ئهو شيعرانهي كه وتوونه ته ناو دهفتهري «دهورهي قرمزي» به ناوي قرمزي خوئي و
يارانيه وه تومار كراوون، زؤربه يان له گفتوگؤي نيوان قرمزي و ياراني دهرده كه ون بو
مه به سي روون كردنه وهي بير و باوهريه پراكتيكي به كاني تاييني يارسان كه وتوونه ته
ناوه وه. ئه م گفتوگؤيه به شيوهي به ند (كوپله) ي سي نيوه ديتر شيعري، ده سيلابي و يه ك
قافيه يي خويان ده خه نه روو.

ههر لهو كاتهي كه قرمزي له سهر رووي زهوي پهيدا بووه، كاكه پيره ووتويه تي:
بلا مار بووريم، ئه و يانهي ياري
پادشاهان ئاما، گهنج كه ئت شاري
ئه ي داد سوارن، نوورش كرد داري
واتاكهي:

(بريا من مار بوومايه له مالي يار دا
پادشاهان هاتن، لاو كه وتنه ناو شار
ئه ي داد ئه مانه سوارن، نووري ئاشكرا بوو)

كاكه عه رب وه رامي داوه ته وه:

هاكما ندار من مو، ئه و كه مان سه ختي
غولام ئه و كه سه ن، بشناسو وه قتي
خواجه مان ئاما، ئه و سهر سه ختي
واتاكهي:

(ههر وا بزانه من هاتم بو ئه و جي به سه خته
غولام ئه و كه سه يه به ئين به جي بيني
مورشيدمان هاتوه بو ئه و شوينه سه خته)

ئىنجا كاكه رەحمان ووتوويه تى:

عەممەمان دانا، تاها تەبارەك
بىدى پرديوەر، ئامما دلارەك
خوامان ئامما، يوورتش موبارەك
واتاكەى:

(جزوه كانى (عەممە) و (تەها) و (تەبارەك) مان دانا
تەماشاي پرديوەر بىكەن دلخواز هات
مورشيدمان هاتن وپردەكانيان پيرۆز بى)

لە پاشانا خاتوون زەربانو ووتوويه تى:

كارخانهى خواجەم، كرد بەينى ريزوان
ئيدا و سواران، شيتش كرد خەزان
نە پرديوەر دارست كەس نەزان
واتاكەى:

(بەهەشتى مورشيدانمان جى ريزوانە
ريزوان و سواران پاييزيان شيت كرد
كەس نەزان لە پرديوەر دا جى گير بوو)

گفتوگوئى قىرمى و يارانى لەو كاتانەدا روويان داوہ كە بەرامبەر بە مەسەلەيىك
وہستاوون، بە تاييە تى ئەو مەسەلانەى پپوہندىيان بە تايينى يارسانەوہ ھەيە، ھەندى
لەو مەسەلانە وەكو لاي خوواروہن:

۱- كۆمەلەيىك لە خەلكى ناوچەى شاخى شاھۆ بەراز راو دەكەن و گۆشتەكەى دەكەنە
كەباب و دەيخۆن. لە كاتىك دا دەچنە لاي قىرمى شاي گيتى پىيان دەلەى كە بۆنى
ھەراميان لى دى، ئەوانيش دەلەين بەلەى لە تۆ ئاشكرايە، ئىنجا قىرمى دەلەى:

ياران ئاشناسان، ئاھۆنى ئاھۆ
ھەر كەس گۆشت گلە چنش مەيابۆ
زەمىن و ئاسمان، بارەش تەنابۆ
واتاكەى:

(ئەى ياران ئپوہم ناسيوہ يەك بە يەك

هەر کەسێ گۆشتی خواردوو بە بۆنی لێوه دێ
زەوی و ئاسمان خەریکن بێنەوه یەک

کاکە پێرە دەلێ:

قەرمزی ئاما، ئەوسەر تا سەری
رەوشان ئاوور، جە تەنگە بەری
گل کش بنیامین، وە یار بشکری
واتاکە ی:

(قەرمزی هات لەم سەر تا ئەو سەر
رووناکی ئاگرە کە تەنگە بەری پوون کردەوه
پەنجە ی بنیامین لە یار ئاشکرا بوو)

قەرمزی وەرەم دەداتەوه:

یاران ئاشناسان، نیوۆ بێ بە سەر
شک باران میو، وە تیغی دوو سەر
گاوی بنیامین، مار خون ماری خوهر
واتاکە ی:

(ئە ی یاران ئێوهم ناسیوه شت نی یە بێ سەر
بارانبار دەبێ بە شمشیری دوو سەر (زولفە قار)
جاریک بنیامینە، جاریکیان خاوەن مار و مارگر)

دیسانەوه دەلێ:

کووچە سایبی کەرد، ئە ی مردار هوری
جە شەرت بنیامین، بیسا نام بەری
پەریشان کیانا، گۆشتی ئەستری
واتاکە ی:

(کۆلان سیبەری کرد ئە ی مردار خۆر
بە مەرچی بنیامین، وەرە نامە بەره
بە ناچاری گۆشتی ئێستری نارد)

۲- هەندی لە یارانی قەرمزی لێ ی دەپرسن ئێمە ی یارسانی ئەهلی هەق بو دەبێ پۆژوو

بگرین؟ له وهراما قرمزی دهلی:

شا که ره م که رده ن، پرووزه بایتله ن
هر که س پرووزه ش کرد، زه هری قاتیلنه ن
ز شهرت بنیامین، هم نه و عاتیلنه ن
واتاکه ی:

(شا که ره می کرد، رۆژوو باتیله
نه و که سه ی به رۆژ ده بی، زه هری قاتیل ده نوشی
به بی ی مهرجی بنیامین که سیکی بی کاره)

دیسانه وه قرمزی دهلی:

ته مامی نه ع زاش، میکه بو پرووزه
ئینکاری نه زهل، نه تاته ش سووزه
نه هلی هه قانم، مه دا من پرووزه
واتاکه ی:

(هه موو نه ندامه کانی به رۆژوو مه که
نه وه ی ئینکاری نه زهل بکا به ناگر ده سووتی
من نه هلی هه قم، رۆژوو مه ده من)

کاکه پیره دهلی:

پاشا نه مانه، دل پر نه ندوه
هر که س پرووزه گرت، قهومی نه نوه
داخل وه میلله ت، هه فتا گرۆوه
واتاکه ی:

(پاشا له م شتانه دل پر غه م و په ژاره یه
نه و که سه ی به رۆژوو ده بی له قهومی نه بوونه
ده چیتنه ناو حه فتا گروه که ی دۆزه خه وه)

کاکه عه رهب دهلی:

دۆست پادشام که رد، مووچه ی ناچان
وه زه مین ناچه، چووب دوو ناچان

نیشانه نه نو، سویل ویش پاچان

واتاکه ی:

(پاشای دۆستم مووچه ی بۆ هه موو زینده وه رتیک بریبه وه

له سه ر زه مین دا به دوای هه موو زینده وه رتیک چوو

نیشانه ی نو ئی ئه وه یه سمیلی پاچیه ته وه)

کاکه ره حمان ده ئی:

هه ر که سه ی که یار، نه گه یرو رووزه

سه ی رووزه گه یران، نه ئاته ش سه ووزه

خاران نه زانان، یه ک ماه سه ی رووزه

واتاکه ی:

(هه ر که سه ی دۆست بی، با روژوو نه گری

سه ی روژ به روژوو به ون، له ئاگرا ناسوتی

برایان نه یانزانیوه، یه ک مانگ سه ی روژه)

عزراییل ده ئی:

یا رووزه نه یو، یا شا ئه مانه

هه ر که سه رووزه گرت، ئه و بی سامانه

ئاخر که شکار، گورگ ده مانه

واتاکه ی:

(با به روژوو نه بن ده خیلتم پاشا

ئه وه ی روژوو ده گری، ئه و که سه بی سامانه

دوچار ده بیته نیچیری ده می گورگان)

لیره دا ده بینین شه عائییری یارسانه کان به شیعر و ئاوازه وه دهر ده بری، ئه م ده ستوورانه له

سه ر زمانی ئه ولیا گه و ره کانیا نه وه که وتوونه ته ناوه وه، ئه گه ر ئه م گه و رانه ی یارسان

شاعیری ش نه بوو بن قسه و ئاموژگاری یه کانیا ن له دوایی دا خراونه ته ناو قالبی شیعره وه

به پی شیوازی شیعی دیالیکتی گۆرانی ی زمانی کوردی به گشتی.

پتوبسته لیره دا ئه وه روون بکرتته وه که نازناوی «قرمزی» ووشه پیکی نازربجانی

(تورکمانی) یه به مانای پهنگی «سوور» هاتووه.

جگه لهوه له کتیبی «سهرهنجام» ی یارسانان دا، هه ندی شیعر به زمانی تورکمانی هاتوون لهوانه یه ئه مانه له کوردی یه وه گۆرابنه ته سه ر زمانی تورکمانی چونکه به شیک له یارسانه کان به نه ژاد تورکمانن، به لام ئه وانیش زمانی ره سمی ئایینه که یان هه ر زمانی کوردی یه .

عالی قه له نده ر ۱۴۳۴م - ۱۴۸۴

عالی قه له نده ر یه کیکه له گه وره کانی ئایینی یارسان، به پی ی نامه ی «سه رهنجام» له سالی ۸۳۸هـ / ۱۴۳۴م له دامه نی شاخی داله هۆ له دایک بووه، خویندنی سه ره تایی له مه لبه ندی خۆی بووه، له سه رده می لایه تی دا بو خویندن رووی له دینه وه ر کردووه، له پاشانا چووه بو به غدا و خه ریکی رپه هری ئایینی یارسان بووه، هه ر له و ناوه له سالی ۸۸۹هـ / ۱۴۸۴م له لایه ن ناحه زانه وه، ئه وانیه ی تیرۆری بیری پیشه یانه، کوزراوه و بووه ته قوریانی بی و باوه ری خۆی.

عالی قه له نده ر له پاش سولتان سه هاک پهیدا بووه، له پایه و مه قامی شا ئیبراهیم ئه یووتی بووه، له پاش کوزرانی عالی قه له نده ر بو مه به سی به رده وامی بی و باوه ری و ئه و ریک خراوه ی سه رۆکایه تی کردووه، دوو کهس له یارانی «ده ده عه لی» و «ده ده حوسین» بنه ماله ی عالی قه له نده ری یان پیک هیناوه.

به ره مه می هه ره گرنگی عالی قه له نده ر که بو مان ماوه ته وه «سه روودی دووهم» له کتیبی ئایینی سه رهنجام دا» یه. هه ر ئه و سه رووده به پچر پچری له ده فته ر و دیوانه ئایینی یه کانی تری یارسان تو مار کراوه.

سه روودی دووهم له کتیبی سه رهنجام دا

له به شه شیعی یه که ی کتیبی پیروزی ئایینی یارسان «سه رهنجام» که له (۱۰) پارچه شیعر (سه روود) پیک هاتووه، سه روودی دووهم له دانانی عالی قه له نده ره به ناوی «عالی قه له نده ر وه سفی گۆرانی ناوه وه ی خۆی ده کا».

ئهم سه رووده له سه ر بنچینه ی به ند (کۆپله) دانراوه، بریتی یه له (۱۶) به ند، نیوه ی به نده کان (۱۳) به ند) بریتین له دوو به یته (چوار نیوه دپه شیعر)، سی به ندیشی بریتین له شه ش نیوه دپه شیعر.

دوو به یته کانی عالی قه له نده ر وه کوه مه موو دوو به یته پیک له ده وره وه ری بی ریکی

فەلسەفە، یا ئاوردانەوہیبتکی دانایی، یا پەند و ئامۆزگاری، یا رووداوێکی کورت دەسوورپێنەو، بێ گومان ھەموو ئەم دیاردانەش لە جەوھەری بیر و باوەری ئایینی یارسان ناچنە دەرەو، بە لکو ھەموویان لە پیناوی روون کردنەوہی ئایینەکن، بۆ ھاندانی خەلکی بۆ باوەر کردن بە ئایینی یارسان.

وہکو لە بەندەکانی ئەم سروودە دەرەوہی ھەر بەندیکی سەر بە خۆبە و پتوہندییبتکی ئەوتۆی لە گەڵ بەندەکانی تردا نی، واتە ھەر بەندیکی دەکری بە بەرھەمیبتکی ئەدەبی سەر بە خۆ دابنری، بە لاکم لە گەڵ ئەوہش دا کہ لە گەڵ یەکتەری کۆ دەکریتەوہ ھەموویان تیکرا وینەبیتکی گشتی ریکوپییک دەدەن بە دەستەوہ، وا دەکەونە بەر چا و وہکو گیانیبتکی ئیپۆسی (مەلحەمی) لە سەرانسەری سروودەکەدا ھەبێ، چونکہ شاعیر گەراوہتەوہ بۆ میژووی ھەرە کۆنی ئەو ئایینە ی کہ باوەری پتی ھەبێ، لە ئادەمەوہ تا دەوری زیندەگانی خۆی، لەو ماوہیەدا لای ھەلبژاردە ی پەیکەرەکان وەستاوہ، ئەوانە ی گیانی کردگاریان لە لەشی ئادەمزاد دا نوواندوہ. شاعیر ئەم ئەفسانە جووانانە ی خستۆتە قالبیبتکی سۆفیزمی کۆزمۆسی ئەوتۆوہ کہ ھەموویان دیاردەبیتکی کۆمەلایەتی - سیاسی - لاھوتی (نەتەوہ - چین - ئایین) بە ھەموو تەنگو چەلەمەبەوہ لە ناو یەک شت توواوہتەوہ (کردگار).

عالی قەلەندەر دەلتی:

۱

ئەو کۆی سەرەندیل
 عالیان عالی، ئەو کۆی سەرەندیل
 قوربانیم کەردەن، نەوانی زەلیل
 ھابیل بیانی، کوشتم کەرد قابیل
 واتاکە ی:

(ئەو شاخی سەرەندیبە (وولاتی سەیلان، سیریلانکا)
 بەرزم ھیندە ی، ئەو شاخی سەرەندیبە
 قوربانیم داوہ تا دەرگای خودا نزم نەبێ
 بە لاکم قابیل ئارەزووی منی نە ھینایە دی و منی کوشتم)

۲

سەری ویم سەنەن
 عالیان عالی، سەری ویم سەنەن

تەسۋىرى جامم، ھېچ كەس نەۋنەن
جەمشىد بىيەنا، جامى وېم بەنەن
ۋاتاگەي:

(سەرم سولتانه)

منى بەرز و بلند، سەرم سولتانه
ۋىنەي جامم كەس تىي ناگا
ۋەكو جەمشىدم، جام بەشىكە لە من)

۳

گەردى دۇنا دۇن
مەيۋ بووانىم، گەردى دۇنا دۇن
ئامايىم دۇن ۋە دۇن، بېگاندىم ئەۋشۋون
ئىرەج بىيانم، پوورى فەرەيدوون
ۋاتاگەي:

(گەرانى دۇنا دۇن)

دەبى بزانى، گەرانى دۇنا دۇن
دۇن بە دۇن ھاتم تا ئەم شوپنە
ئىرەجى كورى فەرەيدوون بووم)

۴

مەستى مەي نۆشەن
عالىنان عالى، مەستى مەي نۆشەن
ھەر ۋەخت كە جىھان، ۋە ھەم مەخرۆشۋ
چاكەي ناۋ دەم دا، يا ساقم كىشۋ
سىاۋەخشنان، ھوونم مەجۋ شۋ
قاف تا قاف جىھام، ۋە ھەم مەخرۆشۋ
ۋاتاگەي:

(مەستى مەي خوۋاردنەۋەم)

منى بەرز و بلند، مەستى مەي خوۋاردنەۋەم
لە كاتىك دا گىتى ھەمووى دەخرۆشى

هه موو شت لیم یاساغ کراوه
وه کو سیاوهش خوینم ده کولتی
له قاف تا قاف (لهو سهری زهوی تا ئه و سهری زهوی)
گیتی هه مووی ده خرۆشی)

۵

سهه ر چه و یتمینان
عالینان عالی، سهه ر چه و یتمینان
میته ران گرد به بیان بیدهیمی گۆوا
ئه زی حوسینان پووری شه هنشاه
واتاکه ی:

(بی گومانم هوشیارم
منی بهرز و بلند، بی گومان هوشیارم
گه وره کان هه موویان بین شاهیدی بدهن
من حوسینم کوری شاهنشاه)

-۶-

تهن وه بی سهه ر
عالینان عالی، تهن وه بی سهه ر
جه ئه زهل په ری، غه م وه ساتن به ری
ئه ز ئیمام حوسین، پووری چه یده ری
واتاکه ی:

(له شی بی سهه ر
منی بهرز و بلند، له شی بی سهه ر
له ئه زه له وه بو غه م دروست کراووم
من ئیمام حوسینی، کوری چه یده رم)

۷

شام بی وه میهمان
عالینان عالی، شام بی وه میهمان

چه‌نی نوهسه‌ده، باش قه‌له‌نده‌ران
بابا تاهیر بیم، می‌ردی همه‌دان
واتاکه‌ی:

(شام بوو به میوان)

منی به‌رز و بل‌ند، شام بوو به میوان
نۆسه‌د که‌س له قه‌له‌نده‌ران میوانم بوون
من بابا تاهیری خه‌لکی همه‌دان بووم)

۸

ئه‌و کـــۆ به‌سه‌هوی
عالینان عالی، ئه‌و کۆ به‌سه‌هوی
به‌راده‌ران جه‌نیم، که‌رده‌ن عه‌ده‌هوی
یوسف بیبانی پووری یه‌عقوویی
واتاکه‌ی:

(ئه‌و کیتوی به‌سه‌هوی به‌)

منی به‌رز و بل‌ند، ئه‌و کیتوی به‌سه‌هوی به‌
برایانم بوون به‌ دوژمنم
من یوسفی کوری یه‌عقووبیم)

۹

مه‌ست و دێوانه

عالینان عالی، مه‌ست و دێوانه
یورت وه‌ یورت یاوان، یانه وه‌ یانه
خۆشال ئه‌و گه‌له‌ عالی چۆبانه

واتاکه‌ی:

(مه‌ست و دێوانه‌م)

منی به‌رز و بل‌ند مه‌ست و دێوانه‌م
گیان به‌ گیان و مالّ به‌ مالّ گه‌رام
ئه‌و گه‌له‌ به‌ختیاره‌، که‌ عالی شوانیه‌تی)

به فرمانی خواجهی خاوهن بهر و زهريا
گیانم بابا یادگار دهنوتینی

۱۳

یاری هه دوو سهه
یادگاره نان، یاری هه دوو سهه
سه ندووقم په رهن، ژه له عل و گه وهه
وهر ژه گشت میردانی، غه رده نم وه شار
واتاکه ی:

(یاری هه دوو سهرم (هه دوو دنیا)
یادگارم و یاری هه دوو سهرم
سندووقم (سنگم) پره له له عل و گه وهه
پیش هه مووان گه پشتوومه ته شار)

۱۴

یاری وه فادار
یادگاره نان یاری وه فادار
جه گاهتی زه مین، ئاسمان نه گرت پی قه رار
ئه ز من رابیم ژه کارخانه ی یا
واتاکه ی:

(یاری وه فادارم
یادگارم، یاری وه فادارم
له کاتیک دا زهوی و ئاسمان دروست نه بوو بوون
من له کارخانه ی یاره وه ریگام گرتبووه بهر)

۱۵

ژه ده ولته تی یار، نه ویم پوولته کدار
سه ییدی مسکین، ژه گهردی ئاوار
شاهید وه گیرهن، گو واهی ده رگار
تاکه ماوه ران بیوون وه ئیق رار
سوئتان مه رمو، ویمان کو واه
یادگار ویمهن، وه ویمهن گو واه

واتاکەى:

(لە دەولتە تى يار نەبووم بە خاوەن پارە
سەيدى ھەژار، ئاوارەى خواردن و خوڤراکم بوو
شاھيەد بۆ ئەو دەربارەى منەو شەھيەدى بەدا
تاكو لە بارەى منەو بپيار بەدا
سولتان دەفەرموى من خوڤم شاھيەدم
يادگار خوڤمە و شاھيەديش ھەر خوڤم)

١٦

ئەو تەشەشتى تەلا
سى دۆنم چىيەن، ئەو تەشەشتى تەلا
ئەووەل سىياوەحش، دوو مەين يەحيا
سىيەمەن حوسىين، پوورى شەھنشا
وہ تەشەشتى تەلا، كەردەن نەخچيرم
جودا كەردن، رەئسى مونييرم
واتاکەى:

(ئەو تەشتە زىپە
سى گيانم چۆتە ناو ئەو تەشتە زىپە
يەكەم سىياوەش، دوو مە يەحيا
سىيەم حوسىينى كورى شاھنشا
نيچيرم لە ناو تەشتى زىر داناوہ
سەرى پرشنگدارم جيا كردۆتەوہ)

عالى قەلەندەر فەلسەفەى ئايىنى يارسان بە شىعەر لىك دەداتەوہ، بۆ ئەم مەبەسە
دەگەر پیتەوہ بۆ سەرچاوەکانى ئەم ئايىنە لە رۆژگارى جارى جارانى دىرينەوہ. ئەمە ئەگەر
سوودىكى زانىارى تايبەتى ھەبى، وەكو شىعەرىش دەچیتە ناو گىتى داهيتان و دەبیتە
لاپەرەيىكى زىرين لە ئەدەبى كوردى كلاسىكى كۆن دا.

سەيد ئەكابىرى خامۆشى ١٤٤٠م - ١٤٩٣م

سەيد ئەكابىرى كورى شىخ عەلىى خامۆشى كورى سەيد ئەبولوفايە. بە پى بەلگەى

نووسراوی یارسانه‌کان له سالی ٨٤٤هـ / ١٤٤٠م له گوندی شیخان له دایک بووه و خوتندنی سه‌ره‌تاییشی هه‌ر له‌وی ته‌واو کردووه. ناشنای زانستی‌یه‌کانی ئایینی و ئه‌ده‌ب بووه، زمانی عه‌ره‌بی زانیوه و شاره‌زای سه‌رف و نه‌حوی عه‌ره‌بی بوو، له پاشانا چووه بو ناوچه‌ی هه‌ورامان و خه‌ریکی رێبه‌ری ئایینی یارسان بووه، له دووا سالانی سه‌ده‌ی پازده‌م له سالی ٨٩٩هـ / ١٤٩٣م کۆچی دوایی کردووه.

تا ئیستا به‌ره‌می شیعی‌ری کۆنه‌کراوه‌ته‌وه، به‌لام له ده‌فته‌ر و نامه‌ی یارسانه‌کان دا تو‌مار کراوون.

له دوو به‌یتیکی دا ئامۆژگاری خه‌لکی ده‌کا که بکه‌ونه شوین که‌سانی شاره‌زا، مه‌به‌سی پیر و پێه‌وانی یارسانه‌کانه:

ره‌فییقی سفله و هام‌راییی گوم‌را
 هه‌رگیز مه‌که‌رن، یارانی هه‌م‌را
 مه‌که‌فن وه شوون، کۆرمی نار‌ه‌زا
 په‌ی ویتان په‌یدا، پی‌ری شاره‌زا
 واتاکه‌ی:

(هاو‌ری‌یه‌تی سفله و ری وون که‌ره‌وه‌کان مه‌که‌ن
 مه‌که‌ونه دووای ئه‌وانه‌ی ری‌یان وون کردووه
 مه‌که‌ونه شوین که‌سی کو‌یر و نار‌ه‌زا
 به شوین پی‌ری دانا و شاره‌زا بگه‌رین)

له دوو به‌یتیکی تری دا، سه‌ید ئه‌کابیر بیرو‌رای یارسانه‌کان به‌رامبه‌ر به کردگار ده‌خاته روو، له سه‌ر ئه‌و باوه‌ره‌یه که «بوون» له شتی وورد (زه‌رپه = ئه‌تۆم) په‌یدا بووه، ئه‌مه هه‌میشه‌یی‌یه، له‌شی ئاده‌مزادیش له‌و زه‌رپه‌یه په‌یدا بووه، له پاش مردنی ئه‌م زه‌رپانه ده‌چنه ناو له‌شی تره‌وه، ئیمه ئه‌م زه‌رپانه له خشتی دیواری خانوو و گل‌ی گۆزه و سه‌وزایی دا ده‌بینین، ئه‌وانیش ده‌ردی دل‌یان بو ئیمه ده‌گێرنه‌وه:

کوته خشتی بیم، جه بنه دیواری
 ناگا به زمان، ئام‌اوه جاری
 واتش ئه‌من بیم، بی وانه‌ی یاری
 ئیسا خام‌ۆشم، هانه پی‌واری

واتاکه‌ی:

(پارچه خشتتیکم دی له بنه دیوارتیک
له پر به زمان هات و کهوته قسه
ووتی: من دیوانه و شه‌یدای یاریک بووم
به‌لام نیستا بی دهنگ و خاموشم له‌م په‌نایه دا ده‌ژیم)

له دوو به‌یتیکه تری‌دا، مونا‌جات له‌گه‌ل کردگار دا ده‌کا:

بینای گشت کاران،
نازیز ههر تونی، بینای گشت کاران
ئه‌ز سه‌وه‌یله‌نان، مه‌رژی نه‌داران
دلدار مه‌وینی، سوب و نیواران

واتاکه‌ی:

(هه‌موو کاریک تو ده‌یکه‌ی)

توی خوشه‌ویستی من، هه‌موو کاریک تو ده‌یکه‌ی
خوشه‌ویستی تو له ئه‌ستیره‌ی سیوه‌یل و دار و
دره‌خت دا دیاره

ههر دم، به‌یانی و نیواره (شه‌و و رۆژ)

دلدار ی ههر له تو‌دا ده‌بینم)

له‌م دوو به‌یتشه‌ش دا رووداوی ئه‌فسانه‌یی کوشتنی فیلی سپی به‌دهستی رۆسته‌می زال
ده‌گی‌رپته‌وه:

شی نه‌ئه‌و مه‌یدان، شی نه‌ئه‌و مه‌یدان
رۆسته‌م بری فیلی، شی نه‌ئه‌و مه‌یدان
رۆسته‌م روسته‌ما، رۆسته‌م موانان
یاران رۆسته‌م شان نه‌جم نه‌مانان

واتاکه‌ی:

(بۆی چووه مه‌یدان)

رۆسته‌م به‌ره‌و رووی فیلی سپی، بۆی چووه مه‌یدان
رۆسته‌مانه و رۆسته‌م ئاسا

يارانى وەكو رۆستەم ناويان كەوتە ناو وە)

سەيد ئەكايىرى خامۆشى زياتر خەرىكى پەند و نامۆزگارى يە. مەسەلەى پارانە وە و
موناجاتيش لە سەرانسەرى شيعرى ئايىنى يارسانان مەبەسىكى سەرەكى يە، بە تايىبەتى
لە لای شاعىرى ئەم ماو وە يەمان خامۆشى.

بابا جەليلى دەودانى ۱۴۷۸م - ۱۵۶۰م

بابا جەليل كورى جۆزى دەودانى يە، بە پىنى ياداشتەكانى كاكە رەزايى لە سالى
۸۸۳ھ / ۱۴۷۸م لە گوندى دەودان لە داىك بوو، بۆ سالى لە داىك بوونى ئەم دىپرە
شيعرە ووتراو:

وە سەنەى هەشتەسەد هەشتا و سى شەعبان
جەليل جە دەودان، ئاواو جىهان
واتاكەى:

(لە سالى هەشت سەد و هەشتا و سى، لە مانگى شەعبان
جەليل لە دەودان هاتۆتە گىتى يەو)

بابا جەليل لە مەلبەندى خۆى دا پەرورده بوو، لە ماو وەى لاو يەتى دا گەشتى زۆرى
کردوو، خەرىكى رىبەرى ئايىنى يارسان بوو. لە پاشانا گەراو تەو مەلبەندى خۆى و
لە گەل ياران و پىپرەوانى رىبەرايەتى ئايىنى يارسانى کردوو.

لە كتيى «دەورەى بابا جەليل» ئەو هاتوو كە پىاو يىكى ژىر و سوڤى يىكى گەورە
بوو، پىاو ديار و بە ديمەنەكانى سەردەمى حەزبان بە بينىنى کردوو، بە لام ئەو گۆشەگىر
بوو، زياتر كاتى خۆى لە گەل يارانى بردۆتە سەر، تەمەنى درىژ بوو، لە سالى ۹۶۸ھ /
۱۵۶۰م كۆچى دووايى کردوو.

لە سەرچاوەكانى ئايىنى يارسان ئەو نووسراو كە بابا جەليل پاش شاو وەيس قولى
(قرمى) كەوتوو، بە لام پيش ناتەش بەگ و شا ئەياز هاتۆتە گىتى يەو. هەندى لە
يارەكانى وەكو: مير عەتار، مير هەياس، مير جۆزى، دەدە بەگتەر، ميرزا قولى، سەمەن،
سايى لە دەورى ژيانى بابا جەليل و پاش ئەو وىش رىبەرى بىر و باو و پى ئايىنى يارسانيان
کردوو.

شيعر و ئەدەبىياتى بابا جەليل و يارانى لە نامەى «دەورەى بابا جەليل» دا تۆمار

کراون، بهشی زۆری سرووده‌کانی دوو بهیتین.

له‌م دوو بهیته دا بابا جه‌لیل به ته‌واوی ئەوه ده‌خاته پروو که گیانی کردگار هاتۆته ناو
له‌شی ئەوه‌وه و خۆی کردگاره:

ئەجر مـا عـهـزیم،
ئەز ووزوگه‌نان، ئەجر مـا عـهـزیم
خۆفی غولامان، هیچ نیان په‌ریم
په‌نهم مه‌واچان، جه‌لیلی ره‌حیم
واتاکه‌ی:

(ئەجر و پاداشی ئیمه‌ گه‌وره‌یه
من له‌ گه‌وره‌کانم، ئەجر و پاداشی ئیمه‌ گه‌وره‌یه
ترسم له‌ می‌رد مندالان (یاران) نی‌یه
به‌ ئیمه‌ ده‌لێن جه‌لیلی ره‌حیم)

که‌چی له‌ دوو به‌یتیکی تردا مونا‌جات له‌ گه‌ل کردگارا ده‌کا، له‌مه‌ هیچ پی‌چه‌وانه‌یی‌ک
ناکه‌ویته‌ پروو، چونکه‌ که‌ خۆی به‌ گیانی خودا داده‌نی، هه‌ر له‌و کاته‌دا گیانی خودا چۆته
له‌شی گه‌لێ ئاده‌مزاد له‌ سه‌رده‌می ئاده‌مه‌وه تا ده‌وره‌ی سولتان سه‌هاک، ئەم مونا‌جاته
وه‌کو ئەوه‌یه که‌ بابا جه‌لیل له‌ گه‌ل خۆی دا مونا‌جات بکا، له‌م لایه‌نه‌وه ده‌لێ:

ریازه‌ت کـی یـیـشم،
ئەزیزم په‌ی تو، ریازه‌ت کـی یـیـشم
بزی کـه‌ر وه‌ حال، ده‌روونی ری‌شم
گو‌لم وه‌ ده‌ستان، په‌ی چی‌شه‌ن بی‌شم
واتاکه‌ی:

(من خه‌ریکی ریازه‌تم
عه‌زیزم له‌ به‌ر تو، من خه‌ریکی ریازه‌تم
به‌زه‌بیته‌ به‌ ده‌روونی زامدارم بیته‌وه
گو‌لم به‌ ده‌سته‌وه‌یه (ئیشاره‌ته بو‌ئوه‌دی خه‌ریکی ریازه‌ته)

یارسانه‌کان له‌ بابته‌ی بابا جه‌لیلی ده‌ودانی‌یان زۆره‌ له‌ پرووی پله‌و مه‌نزله‌یان، له‌ ناو
ئایینیان‌دا که‌س وه‌کو مورشید و پیشه‌ره‌و و رتبه‌ر و هه‌موو چینه‌کانی دیکه‌ زۆرن، هه‌روه‌ها

ئەم يارانەى يارسانان شىعەرىيان ھەيە ، زۆر و كەمى ئەم شىعەرانە بە پىي مەنزىلەى
ئايىنە كەيان دەگۆرئ.

ئەمە بە شىكى گەنگ بوو لەم كەتەبەدا تايبەت بە شىعەر و ئەدەبىياتى ئايىنى يارسان بە
دەيالەكتى گۆرانى زمانى كوردى. بى گومان دەيالەكتى گۆرانى وەك زمانىكى سەرەكى
كۆنترەن شىعەرى پى و تراوہ و تەنبا زمانى ئايىنى يارسانەكان نەبووہ ، بەلكو زمانى
شىعەرى كوردى بووہ بە ھەموو بابە تەكانىانەوہ ، تا ئىستاش لەو ناوچە جوگرافىيانە
بەردەوامە كە خەلكى بەو دەيالەكتە دەئاخەفن.

ليستی ناوی کهسان

ٲهسکه ندهر تورکمان (مونشی) ١٩	ٲابؤقیان (خ.) ٩٥، ٩٥، ٩٦
ٲهسکه ندهری مه کدؤنی ١٨، ٤٧، ١٥٤	ٲاتهش بهگ ٢٣٣، ٢٤٩، ٣٠٤
ٲهسیری (ٲه ٲییری) ١٧١	ٲادهم ١١، ٥٤، ١٥٣، ١٩٣، ٢٤٣، ٢٤٥
ٲه فراسیاب ٥٤، ٢٧٠، ٢٧١	ٲ٧٣، ٢٧٦
ٲه فلاتون ١٩٣	ٲاقالیانی (ی.) ١٠٤
ٲه ٲماس خان ٢٣٧	ٲاکوؤپؤٲ (گ.) ١٨٧، ١٨٨
ٲه ٲیاس بهگ ٨٢	ٲاگامه منوون ١٤٠
ٲه منحوٲنی چوارهم ١٣٨	ٲاوره حمان بهگی سابلانغی ٨٩
ٲه مین فهیزی ١٠	ٲاهی ١٧١
ٲه وره حمان پاشای بابان ١١٤	ٲهبوونه سری که ندهری ١٨٥
ٲه ولیا چه له بی ١٩	ٲه بیقؤر ١٤٣
ٲه بیوب (ٲیغه مبهر) ١٤٩	ٲه حمهد (دهنگ خوٲشٲیک بووه) ٢٦٩
ٲهیراهیم ٲه حمهد ١٢٥، ١٣٠	ٲه حمهد بهگی ٲؤقیق بهگ ٨٣
ٲهیراهیم ٲه بووت ٣٤، ٢٤٥، ٢٦٩، ٢٨٩	ٲه حمهد بهگی کؤماسی ٨٢
ٲ٩٤	ٲه حمهد پاشای بابان ٩٨
ٲهیراهیم خه لیل (ٲیغه مبهر) ١٧، ١٤٩	ٲه حمهدی خانی ٦٤، ٦٨، ٧٦، ٧٩، ٨١
ٲ٨٣، ٢٧٨، ١٥٣	ٲ٩١، ٩٩، ١٠٠، ١٥٨، ١٥٩، ١٧١
ٲهینولٲه سیر (ابن الاٲیر) ١٩	ٲه حمهدی عهزیز ٲاغا ٤١
ٲهینولفاریز (ابن الفارض) ١٩٩، ٢١١	ٲه حمهدی کؤر ٨٠، ٨١
ٲهیحسان نووری پاشا ٢٤	ٲه دهب (میسباح - ددیوان) ٧٩، ١٦٦
ٲهیخناٲؤن (فیرعه ونی میسر) ١٣٨	ٲ٧١، ١٧٦
ٲهیدریسی ٲتلیسی ٢٠	ٲه دمؤندس (سی.) ١٠٨، ١١٣
ٲهیرهج (کوری نوح یا فره بیدوون) ٢٨٠	ٲه رده ٲییری به کهم ٤٧
ٲ٩٦، ٢٨١	ٲه ریستؤقانیس ١٤٢
ٲهیسحاق (کوری ٲهیراهیم خه لیل) ٢٤٨	ٲه سپیمان (باوکی زهردهشت) ٢٨٤
ٲهیسخولؤس ١٤١	
ٲهیسماعیل (کوری ٲهیراهیم خه لیل) ٢٧٥	

- ئېشانوڭ (ش.) ۱۹۰
ئىمامى خەنەفى ۵۰
ئىمامى شافعى ۵۰
ئىناس ۱۴۴
ئىنتىھاب ۱۳۶
ئىنبوس ۱۴۳
ئىبوس بەگ ۸۲
ئۆزبېلى (ى.) ۹۱، ۱۰۳، ۱۰۴
ئورپىدىس ۱۴۱
ئۆسكارمان ۷۹، ۸۹، ۹۰
ئۆزقىدىيوس ۱۴۵
- ب**
- بابا تاهىر ۱۰، ۱۶۰، ۱۶۲، ۱۸۴، ۱۸۵،
۱۸۶، ۱۸۷، ۱۸۸، ۱۸۹، ۱۹۰، ۱۹۱،
۱۹۲، ۱۹۳، ۱۹۴، ۱۹۵، ۱۹۶، ۱۹۸،
۲۰۰، ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۰۳، ۲۰۴، ۲۰۵،
۲۰۷، ۲۰۸، ۲۱۰، ۲۱۱، ۲۱۲، ۲۱۳،
۲۱۷، ۲۱۸، ۲۱۹، ۲۲۱
بابا جەغفەر ۱۸۴
بابا جەلىلى دەودانى ۳۰۶، ۳۰۴، ۵۵
بابا جەيدەر ۲۴۹
بابا خۆشېن ۵۴، ۱۸۸، ۱۹۰
بابا سەرھەنگى دەودانى ۵۵، ۱۶۲، ۲۳۴،
۲۳۶
بابا عەلى ۲۴۸
بابا ناووس ۵۴، ۱۶۲، ۲۲۸، ۲۳۳، ۲۴۴،
۲۴۵، ۲۴۶، ۲۴۷، ۲۴۸، ۲۸۴
بابا يادگار ۲۳۰، ۲۳۳، ۲۶۳، ۲۶۹، ۲۷۵، ۲۷۸،
۲۷۹، ۲۸۰، ۲۸۱، ۲۸۲، ۲۸۳، ۲۸۴،
۲۸۵، ۲۸۶، ۲۹۹
بارام (بەھرام) ۲۸۲
- بارەد (دەنگ خۆشېك بوو) ۲۶۳
بالوول (بەھلوولى دانا) ۵۵، ۲۳۳، ۲۴۸
بەدرخان پاشا ۲۲، ۳۴، ۱۱۴
بەلقىس ۱۵۴
بەھائەدىنى بوخارى نەقشەندى ۵۱
بىتنەر (م.) ۹۱
بىرىزىن (ئى.) ۱۰۶
بىخود ۱۶۶، ۱۶۷، ۱۷۱
بىرتېلىس (ئى.) ۱۹۲
بىسارانى ۸۳، ۱۷۱
بىكەس ۱۷۱
بودىنشىت ۹۶
بلە شىتە ۲۴۴
بىيامىن ۲۲۵، ۲۲۶، ۲۲۷، ۲۵۰، ۲۵۱،
۲۵۷، ۲۶۰، ۲۶۱، ۲۸۳، ۲۸۴، ۲۸۷،
۲۹۱، ۲۹۲
- پ**
- پارۆت (ف.) ۹۶
پىتەرمان (ئا.) ۷۹
پىر ئىسماعىل ۲۶۰
پىرەمىتەرد ۸۴، ۱۲۱، ۱۲۲، ۱۷۱
پىر شالىار ۱۶۲، ۲۳۶، ۲۳۷، ۲۳۸، ۲۴۳
پىر قەنبەر ۲۸۶، ۲۸۷
پىر قوبادى دىوانە ۱۸۹
پىرى كەنعان، بنوارە «بەعقوب»
پىر مووسىن (دەنگ خۆشېك بوو) ۲۶۳
پىر مىكايىلى دەودانى ۲۶۰، ۲۶۲، ۲۶۴
پۆل پايدار ۹۲
پرتەوى ھەكارى ۱۶۶، ۱۶۸، ۱۷۱
پتۆلىمە ۱۸
پرىم (ى.) ۱۰۰

حاجي نبيعمه توللای موکری ۱۹۰
 حاریسی بدلیسی ۱۷۸، ۷۶
 حافز مستهفا قازی ۱۳۰
 حام (کوری نوح) ۱۷، ۲۶۹
 حهریق ۸۱، ۱۷۱
 حه مه رهزا شا ۳۳
 حه مدوون ۱۷۱
 حه مدوللای موسته و فی ۱۹
 حه مدی ساحیبقران ۱۶۸، ۱۷۱
 حه و ا ۵۴، ۱۵۳، ۲۳۸، ۲۴۴، ۲۴۵، ۲۷۳
 حوسین کوری عه لی ۱۸۹، ۲۳۱، ۲۳۲،
 ۲۵۸
 حوسین بهگ ۲۴۸
 حوسین بهرنجی ۱۳۰
 حوسین حوزنی موکریانی ۸۴، ۱۲۷
 حوسین وه حید ۱۹۵

خ

خاتون دایراک ره مزبار ۲۴۸، ۲۸۳
 خاتون زه پانوو ۲۸۶، ۲۸۷، ۲۹۰
 خاتون مهیی ۲۴۴
 خاکی ۱۷۱
 خالفین (ن.) ۱۰۸
 خاموش ۲۴۹
 خانیکوٹ (ن.) ۱۰۷
 خانای قوبادی ۸۳، ۱۷۱، ۱۷۹
 خه سسته ۱۷۱
 خه پروللا عه بدولکه ریم ۳۱
 خه لیل خوشه وی ۳۱
 خوسره وی په رویزی ساسانی ۲۶۳، ۲۸۳،
 ۲۸۴
 خوسره و خان ۸۲

ت

تاها ۱۵۳
 ته بهری (الطبری) ۱۹
 ته یفی هه کاری ۷۹
 ته میووری له ننگ ۲۰
 توور (کوری نوح) ۲۸۰، ۲۸۱، ۲۸۲
 تسووکهرمان (ئی.) ۱۰۴
 تیرینیتوس ۱۴۳
 تیوکریتوس ۱۴۲
 توبه ع ۱۵۵
 توغرول بهگی سه لحوقی ۱۸۴
 توفیق وه هبی ۱۱، ۱۷، ۳۷، ۳۹، ۴۱، ۴۲،
 ۴۳، ۵۴، ۵۵، ۸۴، ۹۷، ۱۲۷

ج

جامی (نوره دین) ۶۶، ۲۱۰
 جه رسو ۱۳۶
 جه لادهت به درخان ۴۳، ۹۴، ۱۲۴، ۱۲۶
 جه لاله دینی رومی ۶۶، ۱۹۶، ۲۰۰
 جه واهیر لال نه هرۆ ۲۴
 جه مشید (شاهنشای پیشدادی) ۵۴، ۲۳۰،
 ۲۴۸، ۲۷۳، ۲۸۳، ۲۸۴، ۲۹۶
 جه میل رۆژبه یانی ۶۷، ۸۴، ۱۲۷
 جه قینال ۱۴۳
 جه هان شیلبیرگه ر ۱۰۶
 جهیگه ر خوین ۱۷۱

ح

حاجی ۳، ۶۴، ۱۷۱، ۱۷۳
 حاجی باوه یس ۲۴۹
 حاجی به کتاش ۵۵
 حاجی محه مه د بهگ تیله کۆ ۸۲

خۆدزكۆ (ئا. ئا.) ۹۸

۳.۳

د

داوود (پيغەمبەر) ۱۴۹، ۲۵۱، ۲۵۴، ۲۵۷،
 ۲۶۰، ۲۵۸
 داوود (دەنگ خۆشپيک بوو) ۲۶۲
 دەدە بەگنەر ۳۰۴
 دەدە حوسپن ۲۹۴
 دەدە عەلى ۲۹۴
 دەرويش قولى كرندى ۲۳۳
 ديتيل (ث.) ۱۰۶، ۹۵
 ديلان (محەمەد سالىح) ۱۷۱
 دۆرن (ب.) ۷۸، ۷۵
 دوگلاس (و.) ۱۰۸
 دلدار ۱۷۱
 دلزار ۱۷۱
 ديۆسيس ۱۷
 ديۆنيسيؤس ۱۴۲

ر

راولينسون (ئا. ئا.) ۱۰۶
 رەزا بەگ ۸۲
 رەزا شا ۲۷، ۳۳
 رەشاد ميران ۱۰۸
 رەزا قولى خانى هيدايەت ۱۸۵
 رەشىد ياسەمى ۱۸۷، ۱۹۵
 رەفيق حيلمى ۱۰، ۸۴، ۱۱۸
 ريچ (ك.) ۱۰۷
 ريچاردى يەكەم ۲۰
 رپا (س.) ۸۸
 روودينكو (م.) ۷۵، ۷۷، ۱۰۴
 روژى لىسكو ۹۳، ۱۱۲
 روستەم (روستەمى زالى مازەندەران) ۲۷۰،

ز

زەردەشت ۱۶، ۴۷، ۱۵۰، ۱۵۱، ۱۹۳،
 ۲۷۶، ۲۷۹، ۲۸۴
 زەنوور ۲۴۹
 زەينەبى كچى مير خوسرەوى لوړستانى ۲۶۹
 زىادى كورى ئەبيھى (زىاد ابن ابىھ) ۱۹
 زىبا سەرشتى ۲۴۸
 زيور ۱۷۱
 زولەيخا (خېترانى عەزىزى ميسر) ۱۵۴، ۲۷۲

ژ

ژابا (ئەليكساندەر، ئوگست) ۶۸، ۷۰، ۷۱،
 ۷۵، ۷۷، ۹۸، ۹۹، ۱۰۰، ۱۰۹
 ژووكوفسكى (ث.) ۵۵، ۱۱۳، ۱۹۲

س

سالوستوس ۱۴۴
 سارە ۱۵۴
 سارى (شارى) ۲۶۰، ۲۶۲
 سافراستيان (ئا. ئا.) ۲۴، ۱۰۸
 سافى ۱۷۱
 سالىح ۱۵۵
 سالىح زەكى ساحبىقران ۱۱۸
 سالم (ساحبىقران) ۸، ۸۰، ۱۶۷، ۱۶۹،
 ۱۷۱
 سابى (يارىكى يارسانانە) ۳۰۴
 سەخا (ئە.) ۷۹
 سەلىمى سلىمان ۷۶، ۱۷۸
 سەلىمى يەكەم (سولتان) ۲۰، ۲۱
 سەلم (كورى نووح) ۱۷، ۲۸۰، ۲۸۶، ۲۸۲
 سەلاھەدنى ئەيووبى ۱۹، ۱۱۴

سه‌عید سدقی ۴۱

سه‌مهن (یارتیکی یارسانانه) ۳۰۴

سه‌ید نه‌بولوفا ۲۵۸

سه‌ید نه‌کابیری خاموشی ۳۰۱، ۳۰۴

سه‌ید باوه‌بسی ۲۵۸

سه‌ید براهه ۲۳۳

سه‌ید حه‌بیب شا ۲۵۸

سه‌ید خه‌یال ۲۷۹

سه‌ید فه‌پروخ ئاته‌ش زهرکه ۲۲۹

سه‌ید محه‌مه‌دی گه‌وره سواره ۲۵۸، ۲۶۰

سه‌ید مسته‌فا ۲۵۸

سه‌ید ویسالت ۲۷۹

سه‌ید یه‌عقوب ماهیده‌شتی ۲۳۳

سه‌یدی هه‌ورامی ۸۳

سولتان جومجومه ۸۱

سولتان سه‌هاک ۵۵، ۲۲۵، ۲۲۶، ۲۲۹

۲۳۳، ۲۴۸، ۲۴۹، ۲۵۲، ۲۵۶، ۲۵۷

۲۵۸، ۲۵۹، ۲۶۰، ۲۶۳، ۲۶۷، ۲۶۹

۲۸۸، ۲۹۴

سولتان موزه‌فه‌ر ۶۰

سوودابه (ژنی که‌یکاووس) ۲۷۰

سووتسین (ئا.) ۱۰۰، ۱۰۱

سوؤؤکلینس ۱۴۱

سوؤفی عه‌لی کوانی ۸۳

سوؤن (ئی.) ۴۲، ۴۳، ۵۸، ۹۲، ۱۰۷، ۱۱۳

سترابؤ ۱۸

سلیمان (پیغه‌مه‌ر) ۱۴۹، ۱۵۰

سلیمان نه‌زیف ۲۳

سمکؤ‌ئاغای شکاک ۱۱۵

سیاوه‌ش ۲۷۰، ۲۷۱

ش

شا ئه‌یاز (شا هه‌یاس) ۲۴۹، ۳۰۴

شا ئیبراهیم نه‌بووت ۲۶۰، ۲۶۹، ۲۷۰

۲۷۱، ۲۷۲، ۲۷۳، ۲۷۴، ۲۷۶

شاپور (ده‌نگ خویشیک بووه) ۲۶۳

شاپوری دووه‌م ۴۹

شا ته‌یمووری بانی یارانی ۲۳۳

شا حه‌یدره ۲۴۶

شا خوشتین ۱۶۲، ۱۸۸، ۱۸۹، ۲۲۸

۲۳۶، ۲۳۸، ۲۳۹، ۲۴۱، ۲۴۲

۲۴۳، ۲۴۴، ۲۴۸

شارمو (ف.) ۹۸

شا ئیسماعیلی سه‌فه‌وی ۲۰

شا فه‌زل ۵۵

شازاده محه‌مه‌د عه‌لی میرزا ۸۱

شهره‌ف خانی بدلیسی ۳۷، ۷۰، ۷۷

شه‌لمانسری سه‌یه‌م ۱۷

شه‌مسی قه‌بسی رازی ۱۹۱

شوعه‌یب ۱۵۵

شیره‌خان ۵۵

شیخ نه‌حمه‌دی بارزان ۳۰

شیخ نه‌حمه‌دی ته‌ختی ۸۲

شیخ نه‌حمه‌دی موئی ۸۳

شیخ ئادی هه‌کاری ۵۳، ۵۴

شیخ نه‌میر ۲۲۸، ۲۳۳

شیخ حه‌سه‌نی ده‌ره‌ه‌ردی ۸۲

شیخ حه‌سه‌نی گۆرانی ۷۹

شیخ حه‌مشا ۱۸۴

شیخ خالیدی شاره‌زووری ۵۱، ۵۲

شیخ ره‌زا ۶۴، ۸۱، ۱۶۹، ۱۷۶، ۱۷۷

شیخ سه‌عید (پیران) ۲۴

- شېخى سەعدى ۷۸، ۹۸
 شېخ شەمسەدىنى دەرەھەردى ۸۳
 شېخ شەھابەدىن ۲۶۴
 شېخ عوبەيدوللا (نەھرى) ۲۲
 شېخ عەبدولقادرى بەرزنجى ۱۳۰
 شېخ عەبدولقادرى گەيلانى ۲۰۳، ۵۱
 شېخ مارقى نۆدى ۶۹، ۸۱
 شېخ محەممەدى خۆراسانى ۱۰
 شېخ محموود (حەفەيد) ۲۹، ۳۰
- ۲۲۴
 عەھمەرىكى سەردار ۱۲۳
 عوسمانى كورى عەفان ۱۵۳
 عومەر عارف ۱۳۰
 عومەرى نىزارى شېخ مستەفائى تەختى ۸۲
 عونسورى ۱۸۵
 عىزەت عەبدولعەزىز ۳۱
 عىسا (پېئەمبەر مەسىھ) ۱۴۹، ۱۵۲، ۲۲۵، ۱۵۴

ف

- فاتمە لەرە ۱۹۰
 فارىغ ۱۸۹، ۲۳۱، ۲۳۲
 فايەق تۆفيق ۱۲۷
 فەرەيدوون ۲۸۰، ۲۸۱
 فەرەنگىزى كچى ئەفراسىياب ۲۷۰
 فەرھاد (دەنگ خۆشېك بوو) ۲۶۳
 فەقنى تەيران ۷۶، ۱۰۰، ۱۷۷
 فېردەوسى ۱۸۵
 فېردىناند بىوستى ۱۰۰
 فيلوكسىئوس ۱۴۲
 فيليپ ئوگستىن ۲۰
 فوئاد رەشىد ۸۴
 فوسووم (ل.) ۹۳
 فون لوكوك ۷۹، ۹۱
 فرەبىزەر (ج.) ۱۰۶
 فرېدرىك مېللەر ۸۹

ف

- فاسىلېئىسكى ۸۶
 فاگنەر (م.) ۹۶
 فيرجيلوس ۱۴۳، ۱۴۴، ۱۴۵
 فيلچېئىسكى (ئۆ.) ۱۰۸

ع

- عابىدىنى جاف ۱۶۴، ۲۳۳، ۲۶۳، ۲۶۴
 ۲۶۸، ۲۶۷، ۲۶۶
 عالی قەلەندەر ۱۸۹، ۲۴۹، ۲۹۴، ۲۹۵، ۳۰۱
 عەبىد (شاعىرىكى سەددى ھەژدەمە) ۸۲
 عەبدولرەھمان بەدرخان ۱۲۰
 عەبدولرەزاق بەدرخان ۱۰۳، ۱۰۴، ۱۱۵
 عەبدولعەزىز خانەقا ۱۳۰
 عەبدوللا خانى موكرى ۸۱
 عەبدولسەمەد خانەقا ۱۳۰
 عەبدولكەرىم قاسم ۳۳، ۱۲۳، ۱۳۰
 عەتتارى نېشاپورى ۶۶، ۲۱۰، ۲۶۱
 عەرەبى شەمۆ ۴۳
 عەزىزى مېيسر (پووتېقار) ۱۵۴، ۲۸۲
 عەلاتەدىن سەجەدى ۱۰، ۱۲۵
 عەلى ئاغاي يىوسف ئاغا ۱۰۳
 عەلى بەردەشانى ۱۵۹
 عەلى تەرەماخى ۶۸، ۷۸
 عەلى حەرىرى ۷۶
 عەلى كەمال باپىر ۲۶، ۱۱۸، ۱۳۰، ۱۷۱
 عەلى كورى ئەبووتالىب ۱۹، ۵۴، ۱۹۳،

ئېلىيامېنوت - زېرنوت ۷۸، ۹۸
ئېلىھېلىم (كانسلەرى ئەلمانىيا) ۸۹

ق

قابىل ۱۵۴، ۲۸۱، ۲۹۵

قاچاغى مراد ۱۲۳

قازى محەمەد ۲۸

قەنەبەر شاھزىيى ۲۸۶

قرمىزى (شاھەيس قولى) ۲۸۶، ۲۸۸، ۳۰۴

ك

كادى شەھمىرى لور ۷۹

كاكە پىرە ۲۸۷، ۲۸۹، ۲۹۱، ۲۹۲

كاكە حمەدى شېخ ۵۹، ۶۹

كاكە رەھمان ۲۹۰، ۲۹۳، ۲۹۸

كاكە رەزا ۲۴۰

كاكە عەرەب ۲۸۷، ۲۸۹، ۲۹۲

كاكەى فەلاح ۱۷۱

كامەران بەدرخان ۱۲۴، ۱۲۶

كامەران موكرى ۱۷۱

كانى ۱۷۱

كاوھى ناسنگەر ۲۸۹

كەرىم خانى زەند ۱۱۴

كەرىم زانستى ۸۴، ۱۳۰

كەمال فوناد ۷۹، ۱۱۹

كەھيا پاشا ۸۱، ۸۲

كەى قوبادى يەكەم ۴۸

كەيكاووس ۲۴۵، ۲۷۰

كوردۆبىف (ق.) ۹۵، ۹۸، ۱۰۴، ۱۰۵

كوردى (مستەفا بەگ) ۸، ۸۱، ۱۶۹، ۱۷۱

كورشى گەورە ۱۸

كۆلبىر ۸۵

كۆنفۇشىيۇس ۱۴۷، ۱۴۸

كىنېر (م.) ۵۵

كىومرت ۵۴، ۱۹۳

كىوبوان (شاعىرى چىنى) ۱۴۸

كراتىنۇس ۱۴۱

كسىنۇفۇن ۱۸

گ

گارزۇنى (م.) ۸۷، ۸۸

گرسىۇز (براى ئەفراسىياب) ۲۷۰

گوشناسب ۲۸۴

گۇران (عەبدوئىللا) ۸۴، ۱۲۲، ۱۷۱

ل

لازارىف (م.) ۱۰۸

لازۇ كازارىبان ۴۰

لائۇ خوسرەو ۸۳

لىيۇئۇدۆ سالدىنى ۸۸

لىتخ (پ.) ۸۹، ۹۵، ۹۸

لوقمان ۱۵۳، ۱۵۴

لوت (لوط) ۱۵۵

لۇقا ۱۵۲

لۇكرىتۇس ۱۴۳

م

مارف بەرزنجى ۱۳۰

مارف جياووك ۴۲

ماركۆ پۆلتۆ ۱۰۶

ماريۇس ۱۴۴

مار (ن.) ۱۰۸

ماشائىلا سوورى ۲۲۹

ماما جەلالە ۲۳۹، ۲۴۰

مەتا ۱۵۲

مەجدى ۴۱، ۱۷۱

۱۷۹	مه‌حزوونی ۸۲
میرزا قولی ۳۰۴	مه‌حمودی دووهم (سولتان) ۲۲
میرزا محمهد باشقه ۴۳	مه‌حوی ۶۴، ۱۷۱
میر جۆزی ۳۰۴	مه‌دهۆش ۱۷
میره سوور ۲۶۰، ۲۴۹	مه‌سعوودی ۱۹
میر عتار ۳۰۴	مه‌لا ئەلیاسی شاره‌زووری ۲۶۳
میرۆی ئەسه‌د ۱۲۳	مه‌لا په‌رتیشان ۶۴، ۸۰
میر هه‌یاس ۳۰۴	مه‌لای جزیری ۶۴، ۸۰، ۹۱، ۹۹، ۱۵۹
میقداد مه‌دحه‌ت په‌درخان ۱۲۰	۱۶۸
میکیشین ۹۷	مه‌لا حفزی فه‌ره‌ادی ۸۲
میلیا گروّس ۱۴۲	مه‌لا هه‌سه‌نی کاشی ۷۹
مینۆرسکی (ث.) ۵۵، ۵۶، ۷۸، ۸۲، ۹۴، ۹۸، ۱۰۱، ۱۰۳، ۱۰۸، ۱۱۳، ۱۸۸	مه‌لا غه‌فووری شاره‌زووری ۲۶۳
۱۹۲، ۲۲۷، ۲۲۹	مه‌لا فه‌زلوللا ۸۲
مورۆگولۆف (ئی.) ۴۳	مه‌لا گوشایش ۲۳۷
موکه‌ره‌م تاله‌بانی ۱۳۰	مه‌لا محمه‌دی ئەروازی ۹۱
موسا (پیتغه‌مبه‌ر) ۱۵۴، ۱۵۵، ۲۶۱	مه‌لا محمه‌دی قزلی ۵۱
محمهد (پیتغه‌مبه‌ر) ۱۵۳، ۱۵۴	مه‌لا محمه‌دی قولی که‌ندووله‌یی ۱۷۸
محمهد کوری ئیبراهیم (خه‌تیبی وه‌زیری)	مه‌لا محمودی بایه‌زیدی ۶۸، ۷۱، ۷۵
۱۹۵	۷۷، ۱۰۹، ۱۷۸
محمهد ئیقبال ۱۸۴	مه‌لا وه‌له‌دخان ۱۷۸
محمهد به‌گی هه‌ورامی ۸۲	مه‌لا بیونسسی هه‌لکه‌ته‌ینی ۶۹، ۸۱
محمهدی حه‌نیفه ۸۱، ۱۷۹	مه‌نسووری هه‌لاج ۲۰۳
محمهد زه‌کی ۴۳	مه‌نوچه‌ر (کوری ئیبره‌ج) ۲۸۱
محمهد شای قاجار ۱۹۴	مه‌ولانا فه‌روخی پلنگانی ۸۲
محمهد قازی کوری محمه‌د ره‌زای مه‌هجوور	مه‌ولانا قاسم ۸۲
۱۹۵	مه‌ولانا یوسف ۸۲
محمهد قولی سه‌لمان ۸۲	مه‌وله‌وی ۸۳، ۱۷۱
محمهد کوری عه‌لیی سلیمانی راوه‌ندی ۱۸۴	مه‌هدی خان که‌وکه‌ب ۱۹، ۱۸۶
محمهد محمود قودسی ۳۱	میرزا ئەمانا ۲۳۹، ۲۴۱
محمهدی مه‌لا که‌ریم ۱۳۰	میرزا ئیبراهیم ۸۲
	میرزا شه‌فیعی جامه‌ریزی ۷۸، ۱۷۱، ۱۷۸

- محهمهد موکری (دکتۆر) ۵۵
 محیه‌دینی عه‌ره‌بی (محي الدين ابن عربي)
 ۲۱۰
 مرقس ۱۵۲
 مریه‌م (دایکی عیسی‌ای مه‌سیح) ۱۵۳، ۲۷۹،
 ۲۸۷
 مسته‌فا بارزانی ۳۱
 مسته‌فا پاشا یامولکی ۱۱۸
 مسته‌فا خوشناو ۳۱
 مسته‌فا که‌مال ۳۳
- و**
 وه‌داعی ۸۰
 وه‌فایی ۱۷۱، ۸۱
 وولیه‌م دوگلاس ۲۸
 ویلسون (ئا.) ۳۰
- ه**
 هابیل ۲۸۱
 هاشم دوغره‌مه‌چی ۱۳۰
 هارتمان (م.) ۷۸، ۷۹، ۹۱
 هایس ۹۱
 هه‌ره‌کۆل عه‌زیزان، بنواره «جه‌لاده‌ت به‌درخان»
 هه‌ردی ۱۷۱
 هیسپیۆدۆس ۱۴۰
 هوود ۱۵۳، ۱۵۵
 هۆراسیۆس ۱۴۵
 هۆرنلی (گ.) ۸۸
 هۆگۆ ماکاش ۹۰، ۹۱، ۱۰۴
 هۆلاکۆ ۲۰
 هۆمیرۆس ۱۴۰، ۱۴۴
 هیمن ۱۷۱
- ی**
 یافت (کوری نووح) ۱۷
 یه‌حیا (یۆحه‌نای مه‌عمه‌دان) ۲۸۱، ۳۰۳
 یه‌زدان شیر ۲۲
 یه‌عقوب (پیتغه‌مبه‌ر) ۱۵۴، ۲۷۹، ۲۹۸
 یووسف (پیتغه‌مبه‌ر) ۱۵۳، ۱۵۴، ۲۷۲،
 ۲۷۳
 یووسف زیانه‌دین خالییدی ۴۱، ۹۱
 یووسف یاسکه ۸۲
 یوونس (پیتغه‌مبه‌ر) ۱۵۳، ۲۸۰، ۲۸۶
 ییتگیازارۆف (س.) ۱۰۱
- ن**
 نادر شا ۱۷۹
 ناری ۱۷۱
 نالی ۳، ۸، ۶۴، ۸۱، ۱۵۹، ۱۶۷، ۱۶۹،
 ۱۷۱، ۱۷۳، ۱۷۶
 نه‌جاتی به‌گ ۲۳
 نه‌سره‌ت خانم ۱۷۶
 نه‌کسیا (ده‌نگ خوشتیک بووه) ۲۶۳
 نه‌وزهر (زری پۆش) ۲۷۱
 نه‌وشیروان ۴۸
 نووح (پیتغه‌مبه‌ر) ۱۷، ۱۵۳، ۱۵۴، ۱۵۷،
 ۲۶۹
 نووروللا ۲۶۳
 نووری سه‌عید ۳۳
 نووری شیخ سالح ۸۴
 نوۆس ۱۴۱
 نیبۆر (س.) ۱۰۷
 نیزامی گه‌نجه‌وی ۶۶
 نیعمه‌تی ۱۷۱
 نیکیتین (ف.) ۷۹، ۱۰۸

	بدلخ ۴۷
	بهلقان ۱۶
	بۆتان ۱۳، ۲۰، ۲۲، ۱۰۰
	بوخارا ۱۷
	بۆكان ۱۱۶، ۳۹
	بونئس ۱۷
	بيروت ۱۴
	بيشباق ۱۷
	برنۆ (شار) ۹۱
	بريام ۱۴۰
	بتليس ۲۲، ۲۷
ج	
جهرمۆ ۱۵	
جهزائير ۳	
جهيحوون (روويار) ۲۸۱	
جزيره ۹۷	
جنيئف ۱۲۰	
چ	
چالديران ۱۹، ۲۱، ۶۷، ۶۹	
چين ۱۳۴، ۱۴۷	
ح	
حهلب ۱۴	
خ	
خابور ۱۳	
خانهقين ۳۹، ۲۴۸، ۲۶۹	
خاوهران ۸۲	
خهريپوت ۳۹	
خهزه ۱۶، ۱۷	
خورهه ئاباد ۲۴۱	
خۆراسان ۱۴، ۱۶	
خۆي ۱۰۳	
خدر (شاخ) ۱۸۴	
د	
دالنهۆ (شاخ) ۲۴۹، ۲۷۷، ۲۷۹، ۲۹۴	
دانوب ۱۶	
دهرزيان (گوند) ۲۸۶	
دهرسييم ۲۴، ۲۵، ۹۷	
دهولته ئاباد ۳۹	
دهودان (گوند - ههريم) ۲۳۴، ۲۵۳، ۳۰۴	
دياربهكر ۲۷، ۳۹، ۹۷	
پ	
پاديس ۸۲، ۸۵، ۹۲، ۹۸، ۹۹، ۱۹۴	
پارسوا ۱۷	
پۆرتسمۆت ۳۲	
پيرههه گرون ۱۱	
پرديوهر ۲۴۹، ۲۵۲، ۲۶۰، ۲۶۲، ۲۶۷	
ت	
تاران ۱۴، ۱۱۸، ۱۸۷	
تهوريز ۷۹	
تهويله (گوند) ۲۳۴	
تويينگين ۷۹	
توركمانستان ۱۴، ۳۵، ۳۶	
توركيا (عوسمانى) ۱۲، ۱۴، ۲۳، ۲۶، ۴۵	
تووبال ۱۷	
توورگ ۱۴۱	
توورعايدين ۱۰۰	
تووس (شار) ۲۷۰	
تيراس ۱۷	
تفليس ۳۵، ۴۰	

- دیجله ۳۹
دیدار (شاخ) ۲۷۷
دیمه شق (شام) ۱۴
دینه‌هر ۱۹، ۲۹۴
دمدم (قه‌لا) ۱۰۱
- ر**
روسلاقل ۹۷
رووسیا (یه‌کیتی سوّقیه‌تی کۆن) ۱۶، ۱۲، ۳۱، ۳۴، ۳۶، ۴۵، ۷۵، ۸۷، ۸۹، ۹۰، ۹۲، ۹۶، ۱۰۰، ۱۰۴، ۱۲۳
رۆما ۱۴۳، ۱۴۴
- ز**
زابلستان ۲۴۸
زاخۆ ۱۳
زاگرۆس ۱۶، ۱۵۷
زیران ۱۷
زئێ گه‌وره ۳۹
- س**
سازان (ناوچه) ۲۶۷
سانت پیترسبورگ (لینینگراد) ۷۱، ۷۵، ۷۷، ۹۰، ۹۷، ۱۰۴، ۱۸۷، ۱۹۵
سه‌رانه (گوندی بابا یادگار له هه‌ورامان) ۲۶۹، ۲۷۹
سه‌رگه‌ت ۲۴۴
سه‌رگه‌رم (گوند) ۲۶۹
سه‌ره‌ندیب (سه‌یلان، سریلانکا) ۲۹۵
سه‌مه‌رقه‌ند ۱۷
سه‌یوان (گرد) ۱۰
سولتان تاباد ۳۹
سوور (صور) ۱۴۲
- سووریا ۱۲، ۱۴، ۲۴، ۲۵، ۳۳، ۳۴، ۴۲، ۴۳، ۴۵، ۱۱۶
سووران ۱۳، ۲۱
سیروان (رووبار) ۲۴۹، ۲۶۹، ۲۵۱، ۲۵۲
سقلیه ۱۴۲
سلیمانی ۳، ۱۵، ۲۹، ۳۰، ۵۱، ۵۲، ۸۳، ۱۱۸، ۱۲۰، ۱۲۱، ۱۳۱، ۱۵۴، ۱۶۰
سنه (شار) ۳۹، ۲۳۴
- ش**
شاره‌زوور ۱۹، ۵۵، ۲۳۵، ۲۴۹، ۲۶۳، ۲۶۶
شام ۱۴، ۱۹، ۱۲۴، ۱۲۶، ۱۹۰
شانه‌ده‌ر ۱۵
شاهۆ (شاخ) ۲۳۴، ۲۷۷، ۲۸۶، ۲۹۰
شه‌مدینان ۲۰
شیخاڤ (گوندی هه‌ورامان) ۲۴۹، ۲۶۹، ۲۷۹، ۲۸۸، ۳۰۲
شیراز ۱۴، ۳۹
شندرووی ۲۷۷، ۲۸۸
- ع**
عه‌ره‌بستان ۲۸۰
عه‌مان ۱۴
عیراق ۱۲، ۱۴، ۲۵، ۲۸، ۳۲، ۳۹، ۴۳، ۴۵، ۱۱۶، ۱۱۷، ۱۲۲، ۱۲۵، ۱۳۱، ۱۳۴، ۱۳۷
- ف**
فه‌له‌ستین ۱۵۲
فۆلکستۆن ۱۲۰
فیه‌نا ۸۹
فهره‌نسا ۲۲، ۲۴، ۸۷، ۱۲۶

ق

قارس ۳۹، ۳۴

قاهیره ۱۱۴، ۱۱۹، ۱۲۰

قه‌فاس ۱۲، ۱۴، ۳۴، ۴۰، ۴۳، ۴۵، ۶۳

قه‌ندیل (شاخ) ۲۷۷

قه‌یره‌وان ۱۷

قودس ۲۰

قونیه ۱۴، ۱۹۶، ۲۰۰

قرم ۹۷

قرتاج (تونس) ۱۴۴

ک

کازاخستان ۱۴، ۶۳

کازروونه ۳۹

که‌بدووکیه ۱۷

که‌رکووک ۱۱۷، ۱۳۰، ۲۶۹

که‌نگاوه‌ر (قه‌لا) ۲۴۳

که‌لبه‌جار ۳۵

که‌ناکیر ۹۵

کوردستان ۱۲، ۱۷، ۱۹، ۲۴، ۲۶، ۲۸،

۳، ۳۲، ۳۵، ۳۷، ۳۹، ۴۲، ۵۲، ۵۴،

۵۶، ۵۷، ۶۳، ۶۷، ۷۰، ۷۳، ۷۹، ۸۱،

۸۶، ۸۸، ۹۲، ۹۵، ۹۷، ۱۰۶، ۱۱۱،

۱۱۲، ۱۱۴، ۱۱۷، ۱۲۹، ۲۲۵، ۲۲۹،

۲۳۷، ۲۴۴، ۲۴۸، ۲۶۹

کرماشان ۳۹، ۲۴۱، ۲۴۸، ۲۷۹

گ

گریک ۱۳۹، ۱۴۰، ۱۴۱

گورجستان ۳۵، ۴۰

ل

لاچین ۳۵

له‌نده‌ن ۷۱، ۸۲، ۱۲۰

لوپستان ۱۵، ۲۲۵، ۲۳۶، ۲۳۹، ۲۴۰،

۲۴۱

لوزان ۲۳

لیبیا ۱۷

لبنان ۳۴

م

ماربۆرگ ۷۱، ۷۹

ماردین (میردین) ۲۷، ۹۱، ۹۷

ماری (مه‌رۆی ئاسیای ناوه‌راست) ۳۵

مه‌تین (جوودی) (شاخ) ۱۵۷

مه‌راکیش (مه‌غریب) ۱۴۴

مه‌رش ۳۹

مه‌لاتیه ۳۹، ۹۷

مه‌نده‌لی ۲۷۵

مه‌ولام (شاخ) ۲۷۷

مه‌هاباد ۳۱، ۱۱۵، ۱۲۸،

موکریان ۱۳

مووسل ۲۲

مووش ۹۷

مۆسکۆ ۳

مۆکس ۱۰۳

میدیا ۱۶، ۴۷

میزۆپۆتامیا ۱۷، ۱۹، ۸۹، ۹۰، ۱۳۴،

۱۳۷

میسر ۱۷، ۱۹، ۱۳۴، ۱۳۶، ۱۳۸، ۱۳۹

ن

ناگۆرنی قه‌ره‌باغ ۱۳

نەمسا ۱۰. ۴
نەومیدیا ۱۴۴
نینهوا ۱۸، ۱۳۷

و

وان ۱۶، ۲۲، ۲۷، ۳۹
وورمی ۱۱۵

ھ

ھاموون (کتیو) ۲۷۶
ھایدیلیبرگ ۹۰
ھەرسین (ناوچە) ۲۴۱
ھەکاری ۲۱، ۲۲، ۸۸
ھەمەدان ۲. ۲، ۲۴۱
ھەورامان ۲۳۳، ۲۳۴، ۲۳۷، ۲۴۴، ۲۴۹
۳. ۲، ۲۷۹
ھەولتیر ۳، ۱۰، ۲۹، ۶۰
ھیندستان ۱۶، ۲۴، ۴۷، ۴۸، ۵۰، ۹۲
۱۳۴، ۱۴۶، ۱۵۷، ۲۷۹

ی

یافتەکوۆ (شاخ) ۲۴۱، ۲۷۷
یەریشان ۳۴، ۳۵، ۳۹، ۹۶، ۱۰۱، ۱۲۳
یوگورتا ۱۴۴

بیبایۆگرافیا

ناوی ئەو سەرچاوەو کەرەستەکانی لەم لیستە یەدا هاتوو، مەرح نەبی بە لەم بەرگەدا
هەموویان بە کار هاتن، بەلام بەشێکی گرنگن لە لیکۆلینەوێ زانستی رۆشنبیری کوردی
و نووسینەوێ میژووی ئەدەب.

بەزمانی کوردی

- ئەحمەدی خانی، فەرھەنگۆکی نۆبار، کۆمەڵیک دەستنووسی لە نامەخانەکانی ئەوروپا
پاریزوان، یوسف زیائەددین پاشای خالیدی لە کتیبی «الهدية الحميدية في اللغة
الكرديّة»، ئەستەمبول، ۱۳۱۰ / ۱۸۹۲ بڵاوی کردۆتەو؛ رۆژھەڵاتناس فۆن لۆکۆک
لە بەرلین لە سالی ۱۹۰۳دا بەزەنگوگراف بڵاوی کردۆتەو، لە دواي ئەو لەلای
خۆشمان چەند جارتیکی دیکە چاپ کراوە.
- أمین فیضی، انجمن ادیبان کورد، چاپی ترجمان حقیقت، استانبول، ۱۹۲۰ .
- چاپی دووہم، سلیمانی، ۱۹۸۲ .
- چاپی سێیەم، کۆری زانیاری کورد، بەغدا، ۱۹۸۳ .
- "بانگی کوردستان"، هەموو ژمارەکانی ئەم کۆوارە لەلایەن جەمال خەزەندارەو بەرپێگە
ئۆفیسیت لە سالی ۱۹۷۴ لە بەغدا بڵاو کراوەتەو.
- توفیق وەهبی، دەستووری زمانی کوردی، بەغدا، ۱۹۲۹ .
- توفیق وەهبی، خۆبندەواری باو، بەغدا ۱۹۳۳ .
- توفیق وەهبی، ئەشکەوتەکە گوندک، وەرگیڕانی لە ئینگلیزی یەوہ بۆ کوردی بەکر
دلیر، بەغدا، ۱۹۵۱ .
- جەمال نەبەز، کورتە میژوویەکی کوردناسی لە ئەلمانیا، کۆواری کۆری زانیاری کورد،
بەرگی دووہم، بەشی یەکەم، بەغدا، ۱۹۷۴ .
- «دەنگی گیتی تازە» (بەغدا، ۱۹۴۳-۱۹۴۷).
- رەشید فندی، عەلی تەرەماخی ئیکەمین ریزمان نقییس و پەخشان نقیسی کوردە،
بەغدا، ۱۹۸۵ .
- «پۆژی کورد»، هەموو ژمارەکانی ئەم کۆوارە لە لایەن جەمال خەزەندارەو بەرپێگە
ئۆفیسیت لە سالی ۱۹۸۱ لە بەغدا بڵاو کراوەتەو.
- «پۆژی کوردستان»، هەموو ژمارەکانی ئەم کۆوارە لە لایەن جەمال خەزەندارەو بەرپێگە
ئۆفیسیت لە سالی ۱۹۷۳ لە بەغدا بڵاو کراوەتەو.
- «پۆژی نوێ» (کۆوار)، ژمارە (۷)، سلیمانی، ۱۹۶۰ .
- «رۆناھی» هەموو ژمارەکانی لە شام دەرەچوون (۱۹۴۲-۱۹۴۵) لە سالی ۱۹۸۵ لە
ئۆیسالا لە سوید بەرپێگە ئۆفیسیت لە چاپ دراو.

- ره‌فییق حلمی، شعر و ادبیاتی کوردی، بەرگ ١، بەغدا، ١٩٤١؛ بەرگ ٢، بەغدا، ١٩٥٦.
- «ژین»ی ئەستەمبول، ١٩١٩، هەموو ژمارەکانی لەلایەن ئەمین بۆز ئەرسەلانەوه لە ساڵی ١٩٨٥ لە ئۆسالا لە سوید بۆلاوکراوەتەوه.
- سەید محەمەدی سەمەدی، ژێ. کاف، چبوو؟ چی دەویست؟ وەچی لێ بەسەر هات، مەهاباد، ١٩٨١.
- سۆن، ئی، ب، سەرەتای دەستووری زمانی کوردی، بەغدا، ١٩١٩.
- صدیق بۆزەکەبی (صفی زاده)، مێژووی وێژە کوردی، بەرگ ١ و ٢، انتشارات ناجی، بانە - کردستان، چاپخانه چهر، تبریز، ١٣٧٥.
- عبدالکریم هکزی، کۆمەڵە شعرێ شاعرانی کورد، بەغدا، ١٩٣٨.
- عەلەدین سەجادی، مێژووی ئەدەبی کوردی، چاپی یەکەم، بەغدا، ١٩٥٢؛ چاپی دووهم، بەغدا، ١٩٧١.
- عەلی تەرەماخی، دەستووری زمانی عەربی بە کوردی، لیکۆلێنەوه و لەسەر نووسین و ئامادەکردنی بۆ چاپ مەرف خەزەندەر، بەغدا، ١٩٧١.
- علی کمال باپیر، گەلدەستە شعرای هاو عەصرم، سلیمانی، ١٩٣٩.
- غەفور میرزا کەریم، کۆمەڵی زانستی لە سلیمانی، بەغدا، ١٩٨٥.
- قیلچیشکی آو، کورد- تیببەنی لە مێژووی نەژادی میلله‌تی کورد، مۆسکۆ- لنینگراد، ١٩٦١ (ئەم کتیبە لەلایەن د. رەشاد میرانەوه لە رووسی یەوه گۆراوەتە سەر زمانی کوردی و لە سوید لە ساڵی بۆلاوکراوەتەوه.
- «گەلاوێژ»، (بەغدا، ١٩٣٩ - ١٩٤٩).
- کتیبی پیرۆزی مەسیحی یان (تەورات، ئینجیل، ئینجیلی برنابا، کاری نیراوه‌کان= اعمال الرسل).
- کەریم شاره‌زا، کۆیه و شاعیرانی، بەغدا ١٩٦١.
- «کوردستان» رۆژنامە یەکەمی کوردی کە لە ساڵی (١٨٩٨ - ١٩٠٢) بۆلاوکراوەتەوه، لە بەغدا لە ساڵی ١٩٧٢ لەلایەن د. کمال فونادەوه بە رێگە ی ئۆفسیت بۆلاوکراوەتەوه.
- «کوردستان»، (رۆژنامە) ئۆرگانی حیزبی دیمۆکراتی کوردستانی ئێران، دەورە یەکەم (مەهاباد ١٩٤٦)، دەورە ی دووهم لە دەره‌وه‌ی وولات لە [باکو] بە تاییه‌تی ژمارەکانی ساڵی ١٩٥٥.
- مەرفی نۆدەبی (شیخ)، فەرەه‌نگۆکی ئەحمەدی، گەلێ جار چاپ کراوه، دوا چاپی لە سەرجه‌می بەره‌مه‌کانی شیخ مەرفی نۆدەبی کە ئەوقافی سلیمانی چاپی کردووه دەکەوتێتە بەرچاو، بەرگی دووهم بەغدا، ١٩٨٤.
- محمد آمین زکی، خلاصه‌یه‌کی تاریخی کورد و کوردستان، جلدی اول، لە زۆر قەدیمه‌وه تا دوری نادرشا، بەغدا، ١٩٣١؛ جلدی دوهم، تاریخی أماراتی کوردی یه، بەغدا، ١٩٣٧، هەردوو کتیب لەلایەن محەمەد عەلی عەونی یه‌وه وەرگێراونەتە سەر زمانی عەرەبی و لە ساڵانی (١٩٣٦) و (١٩٤٥) لە قاهیره بۆلاوکراونەتەوه.

- محمەد ئەمىن ھەورامانى، كاكهيبى، بەغدا، ١٩٨٤ .
- محمەد زەكى و مېرزا محمەد باشقە، «اوله مین قراءتى كوردى»، بەغدا ١٩٢٠ .
- محمدى مهلا كرىم، حاجى قادرى كۆبى، بەغدا، [١٩٦٠].
- «نیشتمان»، (مههاباد ١٩٤٣-١٩٤٤)، ئەم كۆوارە نوژمارەى لى دەرچوو، له سالى ١٩٨٥ له ستۆكھۆلم تەنیا شەش ژمارەى بە رېگهه ئۆفسیت له لایەن جەمال نەبەزەوه بلاوكراره تەوه.
- «هاوار» ھەموو ژمارەكانى كە له شام دەردەچوون (١٩٣٤-١٩٤٣) له سالى ١٩٧٦ له بەرلین بەرېگهه ئۆفسیت له چاپ دراون.
- ھەرەكۆل عەزىزان (جەلادەت و بەدرخان) رېزمانا ئەلفبایا كوردى، شام، ١٩٣٢ .

بەزمانى عەرەبى

- ابراهيم احمد، الاكراد والعرب، ط٢، بغداد، ١٩٦١ .
- أديب معوض، الاكراد في لبنان وسوريا، بيروت، ١٩٤٥ .
- أكسينوفون «مسيرة العشرة آلاف القسم الخاص بكرديستان» نقلها الى العربية صلاح الدين سعدالله، بغداد، ١٩٧٣ .
- أنور مائي، محاضرة عن الاكراد في الصين، بغداد، ١٩٥٩ .
- براون، تاريخ الادب في ايران من الفردوسي الى سعدي، ترجمة د. ابراهيم الشواربي، القاهرة، ١٩٥٤ .
- بلج شيركو، القضية الكردية، القاهرة، ١٩٣٠ .
- توفيق وهبي، قواعد اللغة الكردية، الجزء الاول والجزء الثاني، بيروت ١٩٥٦ .
- جواهر لال نهرو، لمحات من تاريخ العالم، نقلتها الى العربية لجنة من الاساتذة الجامعيين، ط١، بيروت، ١٩٥٧ .
- شاكر خصباك، الكرد والمسألة الكردية، بغداد، ١٩٥٩ .
- طه باقر، ملحمة جلجاميش، بغداد ١٩٧٥ .
- طه حسين، الفتنة الكبرى،
- عبدالرقيب يوسف، الدولة دوستكية في كردستان الوسطى، الجزء الاول، بغداد، ١٩٧٢؛ حضارة الدولة دوستكية في كردستان الوسطى، الجزء الثاني، بغداد، ١٩٧٥
- عبدالسلام حلمي وعبدالمجيد لطفي، نظرات في الادب الكردي، بغداد، ١٩٤٥ .
- قورئان (كتيبى پيرۆزى ئايىنى ئيسلام).

- كريم زندي، حركة كردستان و آذربايجان التحررية، السليمانية، ١٩٦٠ .
- محمد شيرزاد، نضال الاكراد، القاهرة، ١٩٤٦ .
- محمد القزلي، التعريف بمساجد السليمانية ومدارسها الدينية، بغداد، ١٩٣٨ .
- معروف خهزندهار، أغاني كردستان، بغداد، ١٩٥٦ .
- معروف خهزندهار، مخطوطات فريدة ومطبوعات نادرة، الجزء الأول، بغداد، ١٩٧٨ .
- ملحمة جلجاميش، حققها ونقلها الى الانكليزية ن. ك. ساندرز، ترجمة محمد نبيل نوفل وفاروق حافظ القاضي، القاهرة، ١٩٧٠ أصل الكتاب
This is a translation of THE EPIQUE OF GILGAMESH, English version, by N.K. Sanders (penguin Books), 1960.
- مينورسكي، الاكراد - ملاحظات وانطباعات باللغة الروسية، الترجمة العربية، بغداد، ١٩٦٨ .
- ول ديورانت، قصة الحضارة، الجزء الأول، ط ٣، القاهرة، ١٩٦٥، ترجمة الدكتور زكي نجيب محمود؛ الجزء الثاني القاهرة، ١٩٧١، ترجمة محمد بدران.
- يوسف ضياء الدين الخالدي، الهدية الحميدية في اللغة الكردية، أستانبول، ١٣١٠ هـ [١٨٩٢].
- يوسف ملك، كردستان او بلاد الاكراد، بيروت، ١٩٤٥ .

به زباني فارسي

- أسكندر تركمان، تاريخ عالم آري عباسي، تهران، ١٣١٤، [١٨٩٦].
- بابا مردوخ روحاني (شيو)، تاريخ مشاهير كرد، جلد أول، تهران، ١٣٦٤ [١٩٨٥].
- پور داود، سرودهای مقدس پيغمبر ايران حضرت سينتمان زرتشت قديمترين قسمتي است از نامه مینوی اوستا، بمبئی - هيندوستان، ١٩٢٠ .
- جليل دوستخواه، اوستا نامه مینوی آيين زرتشت، چاپ اول، انتشارات مرواريد، تهران، ١٣٤٣ .
- ديوان بابا طاهر، به تصحيح وحيد دستگردي، تهران، ١٣٤٧ .
- رشيد باسمی، كردو پيوستگی نژادی و تاريخ او، تهران، ١٣١٦ .
- سيد محمد علی خواجه الدين، سرسپردگان تاريخ و شرح عقايد دينی اهل حق، تبريز، ١٩٧٠ .
- شاهنامه حقيقت (تاريخ منظوم بزرگان اهل حق)، اثر حاج نعمة الله جيحون آبادي مكری متخلص به مجرم، متن مصحح بامقدمه و يادداشتها و تفاسير دكتور محمد

- مکری، بخش اول متن شاهنامه، تهران، ۱۳۴۵-۱۹۶۶؛ بخش دوم فهرستها، ۱۳۵-۱۹۷۱.
- شرف خان بن شمس‌الدین بدلیسی، کتاب شرف نامه، جلد اول، با اهتمام اقل عباد ولادیمیر ملقب ولیامینوف- زرنوف در محروسهء بطریوغ در دار الطباع اکادمیهء ایبراطوریه، سنهء ۱۸۶۰ عیسوی مطابق سنهء ۱۲۷۶ هجری مطبوع کمردید؛ جلد دویم. سنهء ۱۸۶۲ عیسوی مطابق سنهء ۱۲۷۸ مطبوع کردید (نوهی پیوسته لیره‌دا بووترئ نوهیه، نهم کتیبه چند جاریک چاپه فارسی‌یه‌ک‌هی چاپ و بلاو‌کراوته‌وه، هه‌روه‌ها به لیک‌نینه‌وه و ساغ‌کردنه‌وه وهر‌گیت‌دراوته‌سه‌ر زمانی فرهنگ‌بی و عه‌ره‌بی و رووسی و کوردی و تورکی و ئینگلیزی.
- صدیق صفی زاده «بۆره‌ک‌ه‌یی» بزرگان یارسان، تهران، ۱۳۶۱.
- صدیق صفی زاده «بۆره‌ک‌ه‌یی»، نوشته‌های پراکنده دربارهء یارسان اهل حق، تهران، ۱۳۶۱.
- کارنامکی آردشیر پاپکان، ترجمه‌ی احمد کسروی، تهران، ۱۳۴۲. [۱۹۲۳].
- ماشاء‌الله سوری، سرودهای دینی یارسان، طهران، ۱۳۴۴، [۱۹۶۶م].
- محمد بن ابراهیم مشهور به خطیب وزیری، به‌کوشش دکتر جواد مقصود، نشریه‌ی شماره (۱۱۳)، انجمن آثار ملی، تهران، ۱۳۵۴.
- محمد بن علی سلیمان الراوندی، راحة الصدور وآية السرور در تاریخ آل سلجوق، بسعی و تصحیح محمد اقبال، بانضمام حواشی و فهارسی مرحوم مجتبی مینوی، تهران، ۱۹۲۱.
- محمد معین، مزدیسنا و تأثیر آن در ادبیات ایران، تهران ۱۳۲۶ش.

به‌زمانی تورکی

- جلادت عالی بدرخان، مکتوب مصطفی کمال پاشا حضرت‌ترینه، طبریه، ۱۹۳۳.
- Nurî Dersîmi, Kurdistan Tarîhide Dersîm, Helep, 1952.

به‌زمانی رووسی

- نهرشیفی رۆژه‌لاتناسان، ئامۆژگای رۆژه‌لاتناسی ئەکادیمیە‌ی زانستی له سانت پیترسبورگ.
- ئابۆقیان خ.، سه‌رجه‌می کاره‌کان، یریفان، ۱۹۵۸.
- ئابۆقیان خ.، کورد، رۆژنامه‌ی «قه‌فقاس»، ۱۸۴۸، ژماره‌کانی (۴۶-۵۱).
- ئابۆقیان خ.، ئیزیدیه‌کان، رۆژنامه‌ی «قه‌فقاس»، ۱۸۴۸، ژماره‌کانی (۸، ۹).
- بیرتیل‌س‌یی. ئی.، میژووی ئەده‌بی فارسی- تاجیکی، کاری هه‌لبژێراو، به‌رگ ۱، مۆسکۆ، ۱۹۶۰.
- بیریزین، گولبژێرێک له راپۆرتی سالانه‌ی گه‌شتی ماجستیرا (کوواری و‌ه‌زاره‌تی

- رۆشنیبری میلی، ۱۸۴۵، ژماره (۱۰ و ۴).
 - بیریزین، ئیزیدیه کان (کۆاری لیکۆلینه وه له زهوی و گهشت)، مۆسکۆ، ۱۸۵۴، بهرگ ۳.
- پالاس پ.س. فهرهنگی بهراوردی هه موو زمان و دیالیکته کان، بهرگ ۱-۲، سانت پیترسبورگ، ۱۷۸۷، بهرگی یه کهم (۱۱ ل)، بهرگی دووهم (۹۶ ل) ووشه کوردی به کان له جه دوهلی ژماره (۷۷) دا تۆمار کراون.
- دیتیل ف، پیشاندانی گهشتی سه ساله ی رۆژه لاته، (کۆاری نامۆزگای رۆشنیبری میلی)، سانت پیترسبورگ، ۱۸۴۷، بهشی (۱)، فسل (۴).
 - دیتیل ف، کورد له تیبینی یه کانی دا، (نامه خانه ی خویندنه وه)، سانت پیترسبورگ، ۱۸۵۳، بهرگ (۱۱۹)، ژماره (۵)، بهشی (۷).
 - دیتیل ف، میژوی گهشتیکی رۆژه لاته، (نامه خانه ی خویندنه وه) سانت پیترسبورگ، ۱۸۴۹، بهشی (۹۸)، فسل (۱)، ژماره (۶۵).
 - «رۆژه لاتی شورشگی» (کۆوار)، ۱۹۳۳، ژماره ۳-۴.
 - رۆستۆچین ف. «تیبینی له بابته کورده وه»، بلاوکراوه ی لیکۆلینه وه ی رۆژه لاتی ناوه راست، ژماره ۱۳-۱۴، تاشقند، ۱۹۳۲.
- روودینکۆ م.ب.، کۆکراوه کانی ئه لیکسانده ر ژابا «ده سنووسی کوردی»، (که شکۆلی رۆژه لاته)، کاره کانی نامه خانه ی گهشتی سالتیکۆف- شدرین، ژماره (۵)، لینینگراد، ۱۹۵۷. رووسی.
- روودینکۆ م.ب.، وهسفی کۆمه له ده سنووسه کانی کوردی له لینینگراد، بلاوکراوه کانی نامۆزگای رۆژه لاتناسی ئه کادیمییه ی زانستی، مۆسکۆ، ۱۹۶۱.
- ژووکۆفسکی ف. ئا.، که رهسته بو لیکۆلینه وه له دیالیکته کانی فارسی، بهشی ۱، سانت پیترسبورگ، ۱۸۸۸.
- کوردۆییف ق.ک.، کاره کانی لیخ له کوردناسی دا، کۆکراوه ی «ووتار له بابته میژوی رۆژه لاتناسی رووسی یه وه»، بلاوکراوه ی ژماره (۴)، مۆسکۆ، ۱۹۵۹.
- لیخ پ.، لیکۆلینه وه له کوردی ئیران و باپیریان له خالییدی به کانی سه روو، سانت پیترسبورگ، کتیبی یه کهم. ۱۸۵۶، کتیبی دووم ۱۸۵۷، کتیبی سه یه م ۱۸۵۸.
- عه لییث گ.ی.، پیتشه کی کتیبی «بابا تاهیر بو ئاسمان و بو زهوی» ی دووبه یته کانی بابا تاهیر، گۆرینی دیمتری سیدیخ، مۆسکۆ، ۱۹۷۱.
- مارن. ی. جارتیکی تر له بابته ووشه ی «چه له بی» یه وه (هه ندی مه سه له ی ته ئسیری کولتوری نه ته وه ی کورد له میژوی ئاسیای ناوه راست)، «بلاوکراوه ی کۆمه له ی ئه رکیۆلۆجی ئیمپراتۆریه تی رووسی / لقی قه ففاس». ۱۹۱۲، بهرگ (۲۰).
- میکیشین ک، کورد له ناوچه ی سمۆلینسکی، بلاوکراوه ی «ههنگی باکووری»، ۱۸۵۵، ۲۳ ی کانونی یه کهم، ژماره (۲۸۳).
- مینورسکی ف.، که رهسته بو لیکۆلینه وه له مه زه به ی ئیرانی «ئه هلی هه ق یا عه لی ی ئیلاهی»، بهش (۱)، مۆسکۆ، ۱۹۱۱. (کرده وه کانی نامۆزگای لازاریف، بلاوکراوه ی ژماره ۳۳).

- مینۆرسکی ف.، گهشتی بۆ میرنشینی ماکۆ له تشرینی یه‌که‌می ساڵی ۱۹۰۵ «که‌هسته بۆ لیکۆلینه‌وه له رۆژه‌ه‌لات»، سانت پیترسبورگ، ۱۹۰۹، بلاوکراوه ژماره (۱).
- مینۆرسکی ف. گهشتیک بۆ مه‌راغه و ناوچه‌کانی رووباری جاغات و تاتا و له سه‌ره‌تای ئاغستۆسی ۱۹۰۶ «ده‌نگویاسی باره‌گای جه‌نگی قه‌فقاس». تفلیس، ۱۹۰۷، ده‌وره‌ی دووهم، ژماره (۲۰).
- هالسه‌اوزن آ، ناوچه‌ی قه‌فقاس (تیبینی له‌ بابته وه‌زعی خیزانی و ژبانی کۆمه‌لاتی ئه‌و نه‌ته‌وانه‌ی له‌ نیوان زه‌ریای ره‌ش و قه‌زوین ده‌ژین)، به‌شی دووهم. سانت پیترسبورگ، ۱۸۵۷.
- ییگیازارۆف س، ووتاریکی ئه‌تنۆگرافی کورت له‌ بابته کورده‌کانی ناوچه‌ی یه‌ریشانه‌وه، بلاوکراوه‌کانی کۆمه‌له‌ی جوگرافی ئیمپیراتۆریه‌تی روس (لقی قه‌فقاس)، تفلیس، ۱۸۹۱، کتییی، بلاوکراوه‌ی ژماره (۲).

به‌زمانی ئینگلیزی

- Baldry H.C, Ancient Greek Literature in its living context, New-york, 1967.
- Ch'en Show-yi, Chinese Literature, A historical introduction, New-york, 1961.
- Douglas W.O., Strange land and Friendly people, New York, 1951.
- Feng Yuan-chun, A short history of classical chinese literature, Pe-kin, 1958.
- Fossum, L.O. A paractical, Kurdish Grammar, Menneopolis 1919.
- Ivanow W., The truth- worshippers of Kurdistan, Ahli Haqq Texts, Leiden-Holland, 1953.
- تیکستی ئینگلیزی ئه‌م کتیبه له‌ گه‌ل گۆرینی فارسی بلاوکراونه‌ته‌وه، بنواړه (و. ایوانف، مجموعه‌ء رسائل و اشعار اهل حق، تهران، ۱۹۶۰م - ۱۳۳۸ه‌ ش).
- Jardine K.F, Bahdian Kurmandji, a grammar of the Mosul division and surrounding districts of Kurdistan, Baghdad, 1922.
- Minorsky V., Kurdes-Kurdistan, Encyclopedie de l'Islam, Paris, 1927, vol. II (-K), p.1196-1222.
- Minorsky V., The Gûrân, A Bulletin of the Oriental and African Studies, University of London, 1943, vol, XI, pt1.
- Pritchard J.B., Ancient Near Eastren Textes, Princeton, 1960.
- Rhea S.A., Brief grammer and vocabulary of the kurdish language of the Hakkari district, Journal of Ameican Oriental society, New York, 1872, vol.XI, No:10.
- Safrasti On A., Kurds and Kurdistan, London, 1948.
- Soane E.B., Grammar of the Kurmanji or kurdish language, Lon-

- don,1913.
 Soane E.B., Mesopotamia and kurdistan in disguise, London, 1912;
 - Soane E.B, Notes on The tribes of southren Kurdistan, Baghdad,1918.
 - Taufiq Wahby, The Remnants of Mithraism in Matra and Iraqi Kurdistan and its Traces in Yazidism, London, 1962.
 - Yang. T. Cyter, "The Iranian Migration into Zagros", IRAN vol. v. 1967.

به‌زمانی فرهنگی

- Beidar, L' abbe Poul, Grammair kurde, Paris, 1926.
- Blochet E., Catalogue des Manuscripts, tome II, Paris 1912.
- Cagnac G. petite histoire de le litterature latine, (P.U.F), Paris, 1948.
- Chodsko A., Etuddes Philologiques sur la langue Kurde (dialecte de suleimanie), Journal Asitique, 1857, 5 ser, vol. IX.
- Croiset A.et M., La Litterature Greque, 5 vol. nouv. ed.,Paris. 1951.
- Flaceliene R., Histoire litteraire de la Grece, Paris, 1962.
- Ghellinck J. de, La litterature latine au Moyen- Age, 2 vol. (Bloud et Gay), 1939.
- Glasenapn H.de., les litterature de l'Inde, des origines a l'epoque contemporaine (Payot), Paris, 1963.
- Jaba A., Recueil de notices et recits kourdes, servant a la connaissance de la langue,de la litterature et des tribus du Kourdistan, Spb., 1860.
- Kaltenmark- Ghaequier O., la litterature Chinoise, Paris, 1948.
- Lescot R., Textes Kurdes, paris, 1940.
- Lescot R., Textes Kurdes, Meme Alan, Beyrouth, 1942.
- Minorsky V., Notes sur la secte des Ahle-Haqq "Revue de Monde Musulman", paris, 1920, vol. XL-XLI, 1921, vol. XLIV-XLV.
- Pirenne J., la Civilisation sumerienne, Lausanne, 1952.
- Poullain Ph., La Litteratue Latine (P.U.F), "Ques aisje". nouv. ed., 1960.
- Renou L., La litterature de l'Inde, (P.U.F), Paris, 1951.
- Renou L., La poesie religieuse de l'Inde, (P.U.F), Paris, 1942.

به‌زمانی نهمانی

- Bittner M, Die heiligen Bächer der jeziden oder felsandbetter, wien, 1913.

- Hartmann M., Der Kurdische Diwan des Scheich Ahmad von Cezireh ibn 'Omar ganannt Mala'i Cizri, Berlin, 1904, XI., 222 taf.
- Hornle G., Schneider "Kurz e Beschreibung des Kurden volkes und ihres Landes", Baseler Magazin für die neueste Geschichte der evangelischen Missions und Bibelsellschaften, 1837.
- Kamal Fuad, Kurdische Handschriften, Wiesbaden, 1970.
- Makas H., Kurdische studien, Heidelberg, 1900; Kurdische Texte im kurmanji Dialekt aus der gegend von Mardin leningran, 1926.
- Makas H., Kurdische texte im kurmanji - Dialecte, Peteresburg. Leningran, 1926.
- Mann O., Die Mundarten der Mukri-Kurden, teil I, Berlin 1906.
- Muller F., Kurmanji Dialekt der kurdensprache, wien, 1864.
- Prym E., Socin A., kurdische sammlungen, im Dialekte des Tur Abdin, St-Petersbourg, 1887.
- Prym E., Socin A., kurdische sammlungen, im Dialekte des Tur Abdin, und Bohtan, St-Petersbourg, 1890.
- Pavrot F., Reize Zum Ararat, T. I. II, Berlin, 1843.
- Socin A., Die sprache der kurden Grundiss der iranischen philologie, Erster Band, Strassbourg, 1901.
- Wagner M., Reise nach Persien dem Landen der kurden, Leipzig, 1852.

به‌زمانی ئیتالی

- P. Maurizio Garzoni, Grammatica e vocabolario della lingua kurda. Roma, 1787.

کتیبه بلاو کراوهکانی دانهر

- ۱- العدل الاجتماعي (وهرگیتیران له کوردی یهوه بو عه ره بی به ناوی «مفخر» بلاو کراوه ته وه، به غدا، ۱۹۴۵).
- ۲- آغانی کردستان، بغداد، ۱۹۵۶ (به زمانی عه ره بی).
- ۳- کیش و قافیه له شیعی کوردی دا، به غدا، ۱۹۶۲.
- ۴- میژوووی ئه ده بی کوردی نوئی، مۆسکو، ۱۹۶۷ (به زمانی رووسی).
- وهرگیتیرانی عه ره بی به ناوی «موجز تاریخ الادب الکردي المعاصر» له لایهن دوکتور عه بدوله جید شیخۆ له سووریا (حه له ب) له سالی ۱۹۹۳ بلاو کراوه ته وه.
- ۵- الاکراد - ملاحظات وانطباعات، تألیف فلادیمیر مینورسکی باللغه الروسية، پیتروغراد، ۱۹۱۵، ترجمة وتعليق وتقديم، بغداد ۱۹۶۸ (به زمانی عه ره بی).
- چاپی دووه می له بیرووت له سالی ۱۹۸۷ بلاو کراوه ته وه.
- ۶- دوازه سواره می مهربوان و پاژه چیرۆکی تری کوردی، مۆسکو، ۱۹۶۸ (به زمانی رووسی).
- ۷- بوکه شووشه، چیرۆکی کوردی یه، به غدا، ۱۹۶۹.
- ۸- ئه له مان کوردی و چهند چیرۆکی تری کوردی، به غدا ۱۹۶۹.
- ۹- عه بدوللا به گی میسباح - ددیوان، شاعیری گه وهی خاکی موکریان، به غدا، ۱۹۷۰.
- ۱۰- زمان و ئه ده بی کوردی، بو پۆلی پینجه می قوتابخانه ی ئاماده یی، چاپی یه که م، به غدا، ۱۹۷۱ له گه ل دوو دانهری تر.
- ۱۱- ده ستووری زمانی عه ره بی به کوردی، دانانی عه لی ته ره ماخی سه ده ی هه قده می زاین، لیکۆلینه وه و ساغ کردنه وه و پیشه کی، به غدا، ۱۹۷۷.
- ۱۲- دیوانی نالی و فه ره نگی نالی، لیکۆلینه وه و ساغ کردنه وه، به غدا، ۱۹۷۷.
- ۱۳- مخطوطات فريدة ومطبوعات نادرة، دراسات كردية، الجزء الأول، بغداد، ۱۹۷۸.
- ۱۴- تاریخ الاستشراق والدراسات العربية والکردية في المتحف الآسيوي ومعهد الدراسات الشرقية في لينينغراد (۱۸۱۸ - ۱۹۶۸)، مقدمة وتعليق وترجمة عن الروسية، بغداد ۱۹۸۰.
- ۱۵- الرحالة الروس في الشرق الاوسط، ألفه باللغة الروسية ب. م. دانتسيغ، مقدمة

- وتعليق وترجمة عن الروسية، بيروت، ١٩٨١.
- ١٦- نالی له دهفتهری نه مری دا، به غدا، ١٩٨١.
- ١٧- له بابته میژووی ئه ده بی کوردی به وه، به غدا، ١٩٨٤.
- ١٨- کوردیاده، داستانیکی شیعر نامیژه، چاپی به کهم، له ندهن، ١٩٨٥.
- چاپی دووهم، ههولتیر، ١٩٩٨.
- ١٩- گهشتیک بو ئه رزه رۆم، نووسینی ئه لیکساندر پووشکین، پیشه کی و لیکۆلینه وه و هه رگپران له رووسی به وه بو کوردی، سۆلله نتونا - سوید، ١٩٩٥.
- ٢٠- ئه ده بی رووسی و کیشه ی پاستیرناک، ههولتیر، ١٩٩٩.
- ٢١- رذاذ الذاکرة، اجتهادات فکریه و ادبیه وثقافیه فی مقابلات صحفیه، دمشق، ١٩٩٩.
- ٢٢- میژووی ئه ده بی کوردی، به رگی به کهم، ههولتیر، ٢٠٠١.

ناوه‌پۆک

- 3..... پێشه‌کی
- 12..... به‌شی یه‌که‌م - جوگرافیای کوردستان، مه‌لبه‌ند و کورده‌واری
- به‌شی دووهم - میژووی کورد، نه‌ژاد و به‌سه‌رهات
- 15..... میژووی کۆن
- 16..... میدیا
- 18..... له‌یه‌کچوونی ناوی کورد و هۆزه‌کانی دیکه
- 19..... سه‌ره‌تای ئیسلام تا جه‌نگی چالدیران
- 20..... جه‌نگی چالدیران و دابه‌ش کردنی کوردستان
- 21..... سه‌ده‌ی نۆزده‌م
- 22..... سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی بیسته‌م
- 23..... کورد له‌ تورکیا
- 27..... کورد له‌ ئێران
- 29..... کورد له‌ عێراق
- 33..... کورد له‌ سووریا
- 34..... کورد له‌ رووسیا و (یه‌کیتی سوڤیه‌تی کۆن)
- 37..... به‌شی سێ‌یه‌م - زمانی کوردی
- 37..... دیالیکته‌کانی زمانی کوردی
- 39..... میژووی دانانی ئەلفوبیۆی کوردی
- 41..... میژووی ئەلفوبیۆی ستانداردی کوردی
- 46..... به‌شی چواره‌م - ئایینی کورد
- 47..... ئایینی زه‌رده‌شتی
- 50..... ئایینی ئیسلام
- 53..... ئایینی ئیزدی
- 54..... ئایینی یارسان (ئه‌هلی هه‌ق)
- 56..... به‌شی پینجه‌م - ژبانی کۆمه‌لایه‌تی کورد
- 56..... چینه‌کانی کۆمه‌لی کورد
- 58..... خوو و په‌ووشت

59	ئەتئوگرافىيا
59	جەژنەكانى كورد
61	ژيانى خىزانى
		- بەشى شەشەم - ژيانى خويندەوارى
62	مزگەوت و حوجرە
63	ئامانجى مزگەوت و حوجرە
65	بەرنامەى خويندنى حوجرە
67	سەرھەلدانى كوردایەتى لە مزگەوت دا
68	زانستى بەكانى زمانى عەرەبى و ئايىنى ئىسلامى
69	خويندنى تايبەتى
70	دەسنووس
72	جىگەى دەسنووس لە وولات دا
74	جىگەى دەسنووس لە دەرەوى وولات دا
74	لە شارى سانت پيترسبورگ
75	دەسنووسى كوردى لە نامەخانەى گشتى
77	دەسنووسى كوردى ئامۆژگای رۆژھەلاتناسى
79	دەسنووسى كوردى لە ئەلەمانىيا
81	دەسنووسى كوردى لە لەندەن
83	كۆمەلە رۆشنىبرى و خويندەوارى بەكان
83	كۆمەلەى هيوى قوتابيانى كورد
83	جەمعیەتى زانستى كوردان
84	كوردناسى و زمان و ئەدەبى كوردى
		لیكۆلینەوه لە زمان و ئەدەبى كوردى لە ئەوروپا
86	ناوەرۆكى كارى زانستى ئەوروپایى بەكان
87	باوكى كوردناسى لە ئەوروپا
88	كارى دىكە لە بابەت زمانى كوردى بەوه
89	كردەوهى زانایانى ئەلەمان
92	كردەوهى زانایانى ئینگلیز و ئەمەریكا
93	كردەوهى زانایانى فرەنسى
94	كردەوهى زانایانى رووس و (سۆڤیەتى كۆن)

95	رۆشنپیری ئەرمەنی ئابۆڤیان
96	کردهوهکانی لیخ
98	کردهوهکانی دوو قونسولێ رووس
100	بەرھەمی زانیانی بیگانە لە پرووسیا
101	کردهوهکانی بیگیازارۆڤ
101	کردهوهکانی مینۆرسکی
103	کردهوهکانی ئۆریلی
105	بابەت و ناوەرۆکی سەرچاوە ئەوروپایی بەکان
110	بیر و پامان بەرامبەر کردهوهی ئەوروپایی بەکان
113	رۆژنامەگەری کوردی
113	پەیدا بوونی رۆژنامە ی کوردی
115	رۆژنامە و کۆاری کوردی ئیران
116	رۆژنامە و کۆاری کوردی عیراق
119	رۆژنامە و کۆاره گرنگەکانی کوردی
119	کوردستان (قاھیرە ۱۸۹۸)
120	ژین (ئەستەموول ۱۹۱۸)
121	ژیانەوہ - (۱۹۲۴)، ژیان (۱۹۲۶)، ژین (۱۹۳۹) - (سلیمانی)
123	ریا تازە (بەریشان ۱۹۳۰)
124	ھاوار (شام ۱۹۳۲)
124	گەلاوێژ (بەغدا ۱۹۳۹)
126	رۆناھی (شام ۱۹۴۱)
126	دەنگی گیتی تازە (بەغدا ۱۹۴۳)
128	نیشتمان (مەھاباد ۱۹۴۳)
128	کوردستان (مەھاباد ۱۹۴۶)
129	ھیوا (بەغدا ۱۹۵۷)
130	شەفەق (کەرکووک ۱۹۵۸)
132	- بەشی حەوتەم - سەرەتاکانی ئەدەب و ئەدەبی گیتی کۆن
132	داهینانی پیش میژوو
134	داهینانی پاش میژوو
135	ئەدەبی ئەرکیبۆلۆجی

136	ئەدەبىي سۆمەرى
136	ئىپپۆسى گلگامىش
138	ئەدەبىي مىسىرى
139	ئەدەبىي تۆمار كراو بە تىپەكانى ئەلفوئى
139	ئەدەبىي ھونەرى سەرەخۆ
139	ئەدەبىي گرىكى
142	ئەدەبىي لاتىنى (رۆمانى)
145	ئەدەبىي ھىندى
146	ئەدەبىي چىنى
148	ئەدەبىي ھونەرى لە كىتەبەكانى ئايىنى دا
149	تەورات
150	ئاقتىستا
151	كىتەبى پىرۆزى ھىندۆسان
152	ئىنجىل
153	قورئان
156	- بەشى ھەشتەم - سەرەتاكانى ئەدەبىي كوردى
158	ئەدەبىي سەرزارى نەنوسراو
159	ئەدەبىي كلاسكىكى
161	- بەشى نۆبەم - شىئەرى كوردى لە رووى روخسارەو
161	لىرىك
169	ئىپپىك
169	كەرەستەى جوانكارى
170	نازناو
172	- بەشى دەبەم - شىئەرى كوردى لە رووى ناوەرۆكەو
173	لىرىك
177	ئىپپىك
		- بەشى يازدەم - بابا تاهىر
184	ژيانى بابا تاهىر
187	بابا تاهىر و ئايىنى يارسان
190	دوو بەيتەكانى بابا تاهىر

194	دهسنووس و چاپی دوو بهیتهکانی بابا تاهیر
195	دۆزینه‌وه‌ی شیعرێ تری بابا تاهیر
202	گه‌شتیک به ناو دوو بهیتهکانی بابا تاهیر
224	- به‌شی دوازدهم - شیعر و ئه‌دهبیاتی ئایینی یارسان
225	په‌نگدانه‌وه‌ی فه‌لسه‌فه‌ی یارسانان له شیعریان دا
228	کتیبه‌ی سه‌ره‌نجام
232	قۆناغه‌کانی ئه‌ده‌بی ئایینی یارسان
234	قۆناغی یه‌که‌می شیعرێ ئایینی یارسان
234	بابا سه‌ره‌هه‌نگی ده‌ودانی
236	پیر شالیار
239	شا خوشیتن
244	بابا ناووسی جاف
248	قۆناغی دووه‌می شیعرێ ئایینی یارسان
248	سوڵتان سه‌هاک
256	بیر و باوه‌ری یارسان له شیعرێ سوڵتان سه‌هاک دا
260	ئه‌فسانه‌ی دهنکه‌ هه‌نار
263	عاییدینی جاف
269	شا ئیبراهیم ئه‌یووت
279	بابا یادگار
286	قرمزی
294	عالی قه‌له‌نده‌ر
301	سه‌ید ئه‌کابیری خامۆشی
304	بابا جه‌لیلی ده‌ودانی
307	لیستی ناوی که‌سان
316	لیستی ناوی جوگرافی
321	بیبلیۆگرافیا
330	کتیبه‌ی بلاوکه‌راوه‌کانی دانه‌ر
332	ناوه‌رۆک

کۆتایی

به‌رگی به‌که‌می ئەم کتێبه کۆتایی هات، ناوه‌ڕۆکی بریتی یه له پێشه‌کی یه‌کانی
پێویست به‌ میژووی ئەدهب و نووسینی میژووی ئەدهبی کوردی له سه‌ره‌تاوه
تا فه‌سلتی دوواژده‌م که به‌ناوی «شيعر و ئەدهبیاتی یارسان» هوه‌یه
ئەم فه‌سله‌ تا سه‌ده‌ی شازده‌می خایاندوه‌ به‌شیک
له‌ باب‌ه‌ته‌کانی دیکه‌ی «میژووی ئەدهبی کوردی»
به‌ گشتی ده‌که‌وتیه‌ به‌رگی دووه‌م که توهماری
میژووه‌که‌یه‌ له‌ سه‌ده‌ی (١٥) هه‌مه‌وه‌ تا (١٨) م.

سوپاس و پێزانین

سوپاس بۆ هه‌موو ئەو مامۆستا و قوتابی یانه‌ی
یارمه‌تی یان داووم هه‌ر یه‌که‌یان به‌پێی توانای زانیاری و
هونه‌ری خۆی بۆ ئاماده‌کردنی ئەم به‌ره‌مه‌ی له‌ به‌رده‌ست
دایه‌ به‌تایبه‌تی هه‌مه‌ که‌ریم هه‌ورامی، ئەسکه‌نده‌ر
جه‌لال، بنیاد خه‌زنه‌دار.

تاريخ الأدب الكردي

يقع كتاب «تاريخ الأدب الكردي» الوسيط في عدة أجزاء، يتناول تاريخ هذا الأدب منذ ظهوره في نهاية الألف الأول من ميلاد المسيح وحتى أواسط القرن العشرين. وأما الجزء الأول الذي بين أيدينا فهو يشتمل على فصول متنوعة كتمهيد ومقدمات لا بد من وجودها في مثل هذه التصانيف، والمقدمات تلك تتناول التعريف بمواطن الكرد وجغرافية بلادهم وكذلك فيها سرد موجز عن تاريخهم والأحداث التي حددت مصيرهم كأمة والحال التي يعيشونها في الوقت الحاضر.

ويتناول الكتاب كذلك التعريف باللغة الكردية وأديان الكرد وحياتهم الاجتماعية والثقافية التي تنعكس في الكتب والمخطوطات والصحافة والنوادي والمنظمات الاجتماعية. وقد وردت في الجزء معلومات موجزة عن بدايات الأدب في العالم القديم الشرقي والأغريقي، لما قبل التاريخ ولما بعده، ثم يتطرق الى التعريف بالكتب السماوية كنصوص أدبية ممتازة.

وكانت العناية ببدايات الأدب الكردي من ضرورات منهج البحث لذلك كان من الواجب سرد تاريخ النصوص وتحليل محتواها من حيث الشكل والمضمون، ثم كان عرض حياة الرائد الكردي الأول في الأدب القومي بابا طاهر الهمداني (٩٣٧-١٠١٠) ودراسة رباعياته من حيث الشكل والمضمون.

والفصل الأخير من الجزء الأول خصص للأدب الديني عند طائفة أهل الحق الذين نسميهم بـ(يارسان)، وفيه معلومات مفيدة عن الطائفة وأساليب شعرهم التي أميظت اللثام عنها من خلال النماذج الرائعة التي كانت من أبداعات شعرائهم من أمثال بيرشاليار، وشاه خوشين، والسلطان سهاك، وبابا يادگار، وعالي قلندر وغيرهم كثيرين.

ويتناول الجزء الثاني من تاريخ الأدب الكردي الذي نحاول أن يصدر في أقرب فرصة ممكنة القرون الثلاثة التي تسبق القرن التاسع عشر.

معروف خزندهدار

أربيل ٢١ مارت ٢٠٠١

The History of Kurdish Literature

The concise “History of Kurdish Literature” that is of some volumes, deals with the history of Kurdish literature since its rise at the end of the first millenia A.D till the mid-twentieth century.

The first volume has various chapters such as a prologue and some introductions which are necessary for such a work. The introductions make acquaintance with Kurdish land and the geography of their country. They also present a brief relation of their history and the events specified their fate as a nation, in addition to their way of life nowadays.

The book also deals with Kurdish language, the religions of Kurds, and their cultural and social life as mentioned in books, manuscripts, media, clubs and social organizations.

In this volume, mention has been made of the beginnings of the literature in Greek and eastern ancient world, pre and post history, then celestial books have been quoted to be excellent literary texts.

It was methodologically necessary to attach enough importance to the beginnings of Kurdish literature, the fact that led to the relation of the history of the texts and analyzing them both in form and content, then the presence of the biography of the first Kurdish vanguard in national literature, Baba Tahir-Hamadani (937-1010) followed by the study of his-quatrain.

The last chapter of this volume is devoted to the religions literature of Ahli-Haq sect known as “Yarsan”. The chapter presents good information about this sect and the style they adopted in their poetry clarified by distinguished texts written by their great poets such as: Peer Shalyar, Shah Khushin, Sultan Suhak, Baba Yadgar, Ali Qalander.... etc.

The second volume of the history of Kurdish literature, that may appear as soon as possible, deals with the period from 17th to 18th centuries.

Arbil 21 March 2001

Marouf Khaznadar